

8-6-1875

8-UC-236

EGYNEHÁNY
HAZAI
UTAZÁSOK

LE-IRÁSA

TÓT ÉS HORVÁTH

ORSZÁGOKNAK

RÖVID ESMÉRTETÉSÉVEL
EGTGTÜTT.

ki adatott

G. T. D.

által,

CSIKTAPLÓCZAI LAZÁR
TULAJDONA

Patriam illustrare, cum opus, nolle scelus est

NYOMTATTATOTT RÉTSBEN.

MDCCXCVL

AZ ERDELYI
DISZES
MAGYAR
TÁRSASÁGNAK,

melyben
A' HAZÁNAK OSZLOPAI,
BETSÜLLÖTT TUDOSSAI
ÉS NAGYRA IGYEKEZŐ FIAI

A' Tudományok'
gyarapítására,

És az Anyai Nyelv'
pallérozására

's terjesztésére:
ez által pedig

A' Nemzeti Characternek

Állandó fenn tartására

's ékesítésére

egybe szövetkeztek:

az ide foglalt

Tudosításokat

ajánlja

AZ IRÓ.

Magyar Társaság
Könyvtára
Budapest

AZ OLVASÓHOZ

*H*ogy az itt következő *Utazások*' le-irása egy jó igyekezetnek csak Zsengéje, és hogy éppen ezért, de azért-is mivel mint egy a' maga nemében első és ifjúi *Munka*, azzal a' tökéletességgel nem birhat, a' melly egy ki-terjeszkedett vi'sgálódásokkal készült *Utazás* le-írásának tulajdonna: azt minden Olvasónak, minekelötte az olvasottakról itéletét tenné, meg-fon-
tolni szükség. E' részről tehát az *Író*

mindenektől kedvezést kérvén, más részről azt kívánnyá bizonyítani: hogy Utazásainak irásaiban magának törvényül tette, tsupán ollyakat fel jegyezni, a' mikről gyökeresen és a' leg hitel esebb Személlyektől, vagy Irókból-is értekezhetett, és a' miket tulajdon vizsgálásaiból meg-esmérhetett.

Azokban a' Jegyzésekben, melyeket Utazásához Toldalékul ragasztott, és a' melyekre Utazása' le-irása adott alkalmaztságot, Tót, és Horváth Országokat,

SEKTAFLÓCZAI JÁZÁR LÁSZLÓ
TULAJDONA

*mint a Magyar Koronának olly nevezetes
részeit kívánta bővebben meg-esmértetni.
Ezekben-is a' hiánosságokat keresők eleget
fognak találni czéljokra, de az Író magát
meg-nyugtatja azzal, ha tsak kevesekben-
is terjeszthette Jegyzései által a' Magyar
Haza említett részeinek több tekintetben
fontos esméretét.*

*A' kik ezen gyenge Munkában akár-
mely névvel nevezendő' hibákat, és igazít-
ásra méltókat, találándanak, ezeknek fel-
fedezésére szívesen kérettettek, bizonyosá*

tétettetvén, hogy az által az Irót le-köte-
lezik, kinek-is egy szeliden oktató funda-
mentomos Criticánál nints kedvesebb.

Munkátskájához, annak Diszére, az
Olvasóknak pedig világosításokra, és gyö-
nyörködtetésekre tíz darab Réz-mettzéseket
készítettett az Iró, melyek, a' mint nem
ok nélkül reményli, az Olvasóknak kedve-
sek, némelyek pedig közrüllök interefsán-
sok is lejendenek.

ELŐTÉRJELÉS
TULAJDONOS
L. ASZ

ELSŐ UTAZÁS

EGY ERDÉLYI NEMES IFJU HAZAFINAK MAGYAR ORSZÁG' FELSŐ RÉSZIBEN TETT UTAZÁ- SÁNAK LE-ÍRÁSA.

Pestről egy jó Baráttal, mint útzó-Társommal — 1793-ban Junius Hónapjának első napjaiban elindultam útra, hogy Magyar Ország felső részében, némely Vármegyéket be-járván, ezekben Magyar Országunk, mind természeti, polgári, 's gazdaság-beli állapottyát, mind pedig Nevezetességeit meg látnám, és hasznos tapasztalásokat gyűjtenék. —

Úramra ki szabott időm rövid, a' fel-tett útzó-beli kerülés pedig ahöz képest nagy volt.

Ázért-is mindeneket eléggé, a' mint talám kellett volna, sem meg nem vizsgálhattam, sem ki nem tudakolhattam. — Utazásomnak le-írásában éppen ezért nem eléggé bőv, sőt hiányos tudósítások lesznek. — Azonban arról sem kell el felejtenem, hogy a' mindjárt le irando Utazást, Ifju, és nem meg-érett koru Ember tette.

Az első napon Pestről Szirákig jöttünk, a' mely helység Pestről nyóltz mért-földnyire esik Nógrád Vármegyében — a' jobb Faluk mellyeken által mentünk, voltak: Pétzel, Bagh, Verseg. — Pétzelig az Ut valamint Pest Vármegyének nagyobb-részében mindenütt, foképpen Pest Városla körül, felette homokos; azontúl pedig nem tsak jó, hanem kellemeres-is. Mert az Utazó szép völgyekben, erdőkben, és kies téreken mégyen. — A' Vetések-is immár Pétzelen túl, meg-muttattyák, hogy fekete földben, 's nem homokban teremnek. — Szirák egy Falu melyet G. T. J. Ur bir. A' vidéke szép, és fekvése völgyben vagyon — A' Kastély nagy, és alkalmas; hegyen fekszik hegy oldalban. — A' helységbéli lakosok Evangelicus Tótok, —

Szirákrol Sáros Patakra siertünk mely-is oda két napi járó föld, az ott tartandó Collegiumbéli Examenre. — Sáros Patakra menve Heves, és Borsod Vármegyén mégyen az Utazó keresztül. — A' jobb Helységek melyek útjában esnek: Etséd, Kápolna, Kövesd (mely-is MezoVáros) Keresztes. — Etséd, és Kápolna közt Gyöngyös mellett mégyen el az út, a' mely Várps a' felette lévő nagy Mátra hegyével balra marad. — Korom nevü

kis Faluál az Utazó Zemplén Varmegyébe ér, és Szerentsen, Liszkán, két derék Helységeken keresztül, Sáros Patakra érkezik. —

Sziráktól fogva Patakig, igen szép vidéken jöttünk, erdős hegyes, völgyes helyyeken 's már az aratást váró gabonával bővülködő téreken.

A' Mátra Hegye tájjéka különösdn szép vidék. — A' Hegy-alya pedig (melyről alább léssen szó) melynek hofzfát Szerentsről menett jól el-látthattuk, az alatta lévő Falukkal együtt igen szép nézést adott, és közelebbis látván a' Hegyeket (Patakra menett az Hegy-alyának szélessége mellett menvén) nagy ki terjedéseken, és a' mindenütt különös szorgalmatossággal mivelte szöllökön nagyon gyönyörködtem. —

Patakra el érkezvén mindjárt más-nap a' Refor. Collegiumban a' fél-éftendönként tartatni szokott rendes Examen el-kezdődött. — Első dolgom volt hogy ebben meg jelennyem. — A' halgató Gyülekezet igen számos volt, mind a' Nemesség, mind a' más Rendűek részéről; a' tanuló Ifjúság-is pedig nem kis fereget tett. — Az Examen következendű módon folyt:

Fel gyülekezvén a' Curatorok, és minden renden, 's mind két nemen lévő Halgatók, a' Tanító a' tanító Székbe fel átván, egy kis Megszólítóbeszédet és könyörgést mondott, minekelötte az éneklő kar szép harmoniával, egy az Examen tárgyát illerő, és éppen az Examenre készítettett kúeket el-éneklött volna; melyek után az Exami-

náltatsndók nevenként elé-szóllittattak ; kik is a' megnyit csak a' meg határozott rövid idő engedett, igen rövideden meg kérdeztettek. — A' felsőbb Tudományok Halgatói, némely ki tett Thesiseket, vittanak és őltalmaztanak, és feleltek akár melyik Halgátónak Ellenvetéseire, a' kinek ezeket tenni tettzett ; a' Classis-béli Tanulók pedig csak a' Tanítónak kérdéseire feleltek. Igen nagy számmal lévén kivált a' Classisbéli Tanulók, majd csak nem egy néhány szóbol álló feleletet mondott mindenik, és a' leg-tovább szóllónak felelete-is alig tartott két Minutát. Ezen Examináltatásban való siettségét pedig az arra ki szabott rövid idő okozta, mely mind őszve három napot tett ; és ez az Examen formájára nézve ugyan Examen volt, de valóságosan ezt a' nevet nem érdemli. Ugyan csak nekem azt bizonyították hogy még két héttel a' rendes Examen előtt, a' Classisbéli Tanulók arra ki-küldött. és ki rendelt első Deákok által a' magok Classisokban bővebben és keményebben szoktak examináltatni.

Az egész Exámenből annyit mindazon által lehetett észre venni, hogy mind a' Deákok, mind a' Tanulók az eléjekben adott dolgokat jól megtanulták ; de ugy látszott, hogy fokak inkább csak könnyv nélkül tanulták volt meg feleleteket, mint a' dolgot értették.

Nékem kiváltképen a' Vallásnak, mint egy az Emlékezetet terhelő és csak azt foglalatoskodtató Tárgynak folytatása, és annak nem egészen tziel szerént való tanítása módja, nem éppen tettzett.

Szükség volna minden Reform. Collegiumban a' Val-
lásnak tanittatásában igazítottá tenni.

Minden matériának el-végződése, vagy min-
den ujj Classisnak fel jötte után a' más Classisnak
Tanítója egy kis megszollitást tévén, ismét hármó-
niában énekelnek. — Nékem ugyan az ének igen
tetszik: de annak felette gyakor elé-fordulását, és
hosszas tartását, az ugy-is kevés időek el vez-
tegetésére tartom lenni.

Következő napon ismét Examen volt, mind
dél előtt, mind dél-után, mely a' szokott mód
szerént folyt. — Más nap reggel a' Pataki régi
Várat, és a' Rákótzai Kastélyát szemléltem meg. —
Ki tetszik hogy a' Vár erős volt, és fokot szen-
vedett, mivel nagy részint csak puszta falai,
vagynek. — A' Kastély igen erős de nem szép
Épület. Egy részében lakható, melyben a' K.
Cameralis Perceptor lakik, de más részében puszta
áll; a' puszta álló, és egygyik felén már le-is
omlott része, mivel azt a' Menykö érte, a' szebbik
része volt a' Kastélynak, a' melyben Rákótzai maga
lakott. Ezen részin vagyon egy törpe Torony-
is, melyen ez előtt négy kis Tornokok voltak,
es a' melly valaha tsillag néző Hely volt. —
A' Kastélynak Bástyáin fok lyukak vagynak, vala-
mint a' Várnak még egészfzen le nem romlott
részein is fokak láttzanak; ezekből löttének,

A' Várban nevezetes a' mostani nagy catho-
licum Templom, mely ezelőtt a' Reformátusoké
völt, kiktől el-véttetett a' régi időkben. — A'
Reformátusok azután későre építették magoknak a'

mostani Templomokat a' Városban ez előtt mint-egy
hufz ezfrendövel. Ez-is nagy, és szép Templom.

A' Várnak szemléléséből meg-térvén, az Exa-
menbe mentem; examinált a' többek között a' Ma-
theseos és Physices Profes. Szabó Dávid a' *Phy-
sicából*. Az Examen Magyar nyelven folyt; ez
nékem igen kedvem szerépt volt, ki vévén hogy
némely ujj és éppen szokásban nem lévő Magyar
szók jöttek elő.

Hogy az Examennek vége volt, a' Collegiumot
oda hagyó *Publicusok* Bucszó-beszédeket tar-
tottanak. Ezután az eddig volt Rector hiva-
talát le tette, és e' helyett más tétetett-Mind-ezek
után az Examen egy harmóniás énekllel rekesz-
tetett bé.

Ezen a' napon a' Collegium Bibliothecájában
voltam. Ebben egy nevezetes könyvet találtam s.
i. egy Bibliát Lengyel nyelven Kéz-írásban, igen
szépen Pergamentre írva; ezt a' Bibliát Hedvigis
az I. Lajos M. Király Leánya fordította magyar-
bol. (lásd Bod Péter M. Athénússát) 1390-dik
Élzt. irattatott, de tsonka mivel egy része ki
vagyon szakasztva.

A' Collégium Bibliothecájáról az a' meg je-
gyezni méltó: hogy ez-előtt száz ezfrendökkel még
igen nagy, és hires Bibliothecája volt a' Pataki
Collegiumnak; de ebből a' régiből nintsen a' mostani-
ban semmi Maradvány, mivel rézfzserint el-pusz-
tittatott, rézfzserint el-vezett a' fok háborus idök-
ben, és szétyel hordattatott.

A' Pataki Collegiumnak sokféle vákozásai után 1701 ben nyugodalmas Meg-állapodása lévén, azután gyűjtötte a' mostani Bibliothecáját. — A' Collegiumnak Museumába is voltam, melyben sokféle szép Physicához való készülereket és Eszközöket, nem különben egy még kezdőben lévő, de már is nézést érdemlő Minerális Gyűjteményt szemléltem. — A' mostani Physices Professortól, a' ki ezt a' Muséumot tökéletes lábra állítani igyekezik, erre nézve sokat lehet várni, ha csak a' szükséges és hasznos költség által segítettni fog igyekezete.

Méltó volna minden Collegiumoknak egy ilyen Museumnak fel állításáról gondoskodni, ha különben a' Természet Tudományát, és Esmétetét tzel fzerént, és jó-elő menetelrel kívánnyák taníttatni. —

Sáros-Patak egy szép téren fekszik; a' régi Vára pedig dombos helyen, Nap-nyógott felé és Eszak felé is Hegyek vagynak, a' közelebb lévők a' Pataki és Ujj helyi Szőlő hegyek, mellyek még a' Hegy-alyához tartoznak. — A' Bodrog folyó vize, Patak mellett foly, és ezen egy derék Hid vagyon. Vize jó iható, jöllehet zavaros, — a' Kút viz ámbár tisztább nem olyan jó iwithel édes; azért majd mindcnek a' Bodrog vizét isfzák.

Patak egy nagy Faluhoz hasonlit, és inkább érdemel Falu, mint Város nevezetet. — A' legszébb Épületek a' két Templom, és a' Collegium,

a' többit középfzerbnek sem mondhatni. — Most Patakot a' K. Kamara birja, ez előtt Rákóczi József volt, azután Hertzeg Trautson, és Maradécai voltak birtokába, míg magvok szakadt; így azután a' *Fiscus* kezéhez jött. — A' Lakosok nagyobb részint mind Refor. Magyarok, a' többiek Catholicusok és Oroszok.

Nem tehetem hogy Sáros-Patakról irván, a' Collegiumnak érdemes Professorairol ne emlékezzem. Ezeknek neveik; T. Öri Fülep Gabor, *Theol. Prof.* — T. Szent Györgyi István, *Philos. és Philolog.* — Szombathi István *Historiar. & Antiquit.* — Szabó Dávid; *Physices, Matheos és Histor. Natur.* Professor. A' *Curatorátusnak* egy éppen Patakon létemben tartatott Gyűlésében határozatott meg, Procurator Kövi Sándor Urnak, mint *Juris Patriæ* Professornak meg-hivá. 3. Ezen érdemes Tanítók közzül; T. P. Öri Fülep Gábor, egy néhány nevezetes Fiantzia és Német könyvek fordítása által, T. P. Szent-Györgyi pedig, egy nem régen ki adott *Philosophicus* Munkája által, ily ritulus alatt: *Instructio ones Logicæ & Metaphysicæ*, a' Tudós Világ előtt dicséretesen esméretessé tették magokat. P. Szabó Dávid Urnak is Munkáji, 's igyekezetei tudva vagynak, Kövi Urtól pedig fokot várhatni.

A' *Hegy-allya*, — *Tállya*, *Tokaj*. A' *Hegy-allya* az a' része Zemplén Vármegyének, a' mellyen ama' hires, és közönségesen Tokai bornak nevezett Bort termő hegyek vagynak. — A' *Hegy-allyai* Helységek mind *Hegyek* alatt fekszenek, és az *ö* *Hegyek* róllok neveztetnek. Ezen

Hegyek el-nyúlnak hofzfában négy, es szélességben két Mértföldnyire; mind Szőlő hegyek, és leg-jobb módra miveltettek.

Országokat el lehetne talám járni, a' mig az ember annyi szép és nagy Szőlő-hegyekre egygyütt találna, mellyek az ő széles ki-terjedésekért és miveltetésekért bámulást érdemlenek. — A' Hegyaljai Hegyek mind, egy hofzfú sort tésznek, ki vévén, hogy a' Tartzali és Tokai Hegyek a' többtől meg vagynak szakadva; ezek a' leg-magosabbak is. —

Az Utazónak ezen Hegyeknek szemlélésében, *leg elsőb* az a' különbség ötlik szemébe, melyet más Szőlő Hegyeken nem lát: hogy a' Szőlőkben fok kö-falak vagynak, melyek mezszéről úgy néznek ki, mind még annyi gráditok. Ezek a' földnek tartására szolgálnak, hogy a' meredek Hegyeken, sem a' Szőlőkkel terhelt földek le ne omollyanak, sem pedig az első által el ne mosassanak; de más hasznok az is, hogy benne a' Nap-sugári meg-ütkeznek, és a' Szőlőt termő földre verődnek visszra, mely által a' földet érő melegség fokszoroztatik. *Máfik* az: hogy átaljában mindenütt a' Szőlőket karóvra szemléli. A' *harmadik* pedig; hogy ezen Szőlőkben Gyümöls fák éppen nintsenek, mind az rend szerént másutt lenni szokott. — A' *Negyediknek* lehet azt mondani: hogy az Ember ezeken a' Hegyeken szerfelett kevés Bor-és Sajtoló-házakat láthat, mivel azok többnyire az Helységekben vagynak. — A' leg nevezetesebb, Hegy aljai Helyek: *Tokaj*,

Tállya, Tartzal, Sombor, Szántó, Mada, Tolva, Ujj hely, Sáros Patak.

Sáros-Patakról Tállyára mentünk, itt egy részit a' Tállyai leg első Hegynek, az úgy nevezett nagy Őíz Hegynek eljártuk. — Ezen a' Hegyen fok-féle köveket, Achátot, Kalcédonokat, s. a. t. — A' kövek az úton vagnak szerte szélyel, és a' fok közönségesek közt gyakran igen szépekre találhaini. — Tállyáról Tokajra mentünk. Itten egy Fogadóba bé szálván, eljártuk a' városnak egy részit. Más nap hajnalba négy orakor fel-mentünk, egy Nap-számos ember-től vezetettve a' Tokai Hegyre, de az Emberünk ittas lévén, ötet hátra hagytuk, és magunkról mentünk fel egészsz a' Hegynek leg magossab részire, a' mely a' többi felett egy ujj hegyet formál. Ezen szőlő nem műveltetik, és ezt azért kopasz Tetőnek hívják; — rserék és mindenféle Plánták borítják-be, szerte szélyel pedig, mind oldalán, mind tetején, Kösziklák-vagnak.

A' Hegy magas, de a' fel-menetel nem igen bajos: leg-felsőbb tetejéről nagy ki látás vagon; nyoltz és több mért-foldnyiré lehet el látni. — A' Szőlő Hegyek melyek ezen kopasz tetőt környül vészik, igen szépen műveltek. — A' Szőlőkön kívül pedig fok török-buza és földi-magyaró földekre akad az ember. Némelyik Hegyre szekerem lehet egészszzen fel menni, és néhol szép árnyékos Járások között vagon a' fel-menő út. —

A' Hegyet meg járván, dél-után el-mentünk, hogy a' régi Tokai Várnak helyét meg-nézzük. Mivel ez a' Vár a' Bodrogon túl vólt, a' Bodrogon kellett volna által tsólnakozni. Nem lévén fenki más tsólnakos, egy Gyermeket vettünk fel, a' ki szolgálatyát ajánlotta, de a' Viznek a' nagy szél miatt habjai lévén, a' Gyermekek nem bírta az evedzést, és a' Viznek közepinél tovább nem vihette a' Tsónakot; ott-is már majd szinte ki fogyott szegény erejéből, úgy hogy egészfzen csak meg álván a' Tsónak, mind hárman nem kevésse ijedtünk meg, hogy a' Tsónakunkot a' víz el viszi; ugyan csak a' Gyermekek újra öszve szedvén erejét, szereztesfen visszfa hajtott a' partra, merről jöttük volt. Így tehát a' régi Várnak helyét meg nem láthatuk. — Ezután hamar el-indúltunk Patak felé Kasára.

Tokaj derekas Mező-Város és szép vidékü, Fekszik a' Hegy tövinél, a' Bodrog és Tisza mellett a' melly két egyesült Vizeken, egy igen jó Hid vagyon. Ezen Helységet a' Kir. Kamara, bírja; de a' Szőlökből keveset bír, és csak egy néhány Lapályt. — A' Lakosok nagyobb részent Refor. Magyarok; a' többiek Catholicusok, és Görög - Vallásuak. Laknak Evangelicusok-is. A' nevezetesebb épületek, a' 3. Vallásuak Templomaik, egy Sóház, és egy nagy Serház. —

Tokajt el hagyván, estvére Sáros-Patakra jöttünk, más-nap pedig délre Ujj-helyre, mindenütt a' Hegy-alyai Hegyek alatt menvén, Ujj helyről estvére Lafztótzra értünk, egy igen szép fekvésű

Helységre, a' honnan egy partos helyről Ungvárt, és Vinna Várát ámbár ide mefszje esnek jól lehetett látni. — Lafztótzon K. P. Urnál, volt meg - szállásunk, a' ki nagy szivefséggel fogadott. — Más Nap ezen jó Gazdánk érdemes Attyafiával K. F. Urral, ezzel a' Mu'sák Szövetséges Baráttlyával egy társaságba Kafsára indúltunk, a' hová is délbe el jutottunk. Kafsán három Napokat töltöttünk. — Mind a' Város nékem különösen tettzett, mind pedig az itten tett esméretségekben nagy meg elégedést találtam; melyek közül nem lehet nem említenem a' Kassai Kerületbéli Fő *Studiorum Directort* G. Török Lajos Urat, ezt a' Hazánk hasznos Fiát, és a' Tudományok nagy Baráttlyát, nem különben T. Piarista Baróthi Szabo Dávid Urat, kedvelt Magyar Poétánkat, kivel mind Erdélyi Hazánk-Fiával méltán ditsekedhetünk. —

Kassa egy a' leg szebb Várofsai közzül Magyar Országának; fekszik a' Hernáth vize mellett, egy szép térségen, egy részről erdős Hegyekkel környül vétetve. A' Vidéke különös kellemetefségu. — A' Város bé vagyon kerítve kettős kö-falakkal és jóllehet kitsiny, de igen szép. — A' nagyobb Utzák szélesek és egyenesek: a' nagyobbik Utza kivált, a' melly az egyik kapuról-fogva a' másíkg tart egyenes linéában, szélességiért hosszúságaért és szép Épületiért méltán ditsértetherik. A' Tsermel patakja mely ezen utzán kereszül foly, a' város tisztaságára sokat téfzen. — Nevezetesebb Épületei Kassának: a' Nagy Ersébeth Temploma, mely kereszt formára vagyon építve faragott kőekből. Ezt a' Templomot Ersébeth Magyar Királyné első Károly Felesége kezdette

építtetni, és első Lajos folytatta. — Mind magára, mind két Tornyaira nézve melyek közül az egyik tsonka, a' Szent István Templomához Bétsben igen sokat hasonlít; de ennek nem annyira szépségire nézve enged mint nagyságára nézve. — A' *második* meg-jegyzésre méltó Épület: a' Vármegye Háza; a' *harmadik*: a' Város Háza; mind a' kettő ujj, és kivált az utolsó különös szépségű Épület; a' *negyedik*: a' Dominicánusok Temploma, a' mellette lévő Klastrommal egygyütt; — *ötödik*: a' Sz. Mihály Temploma melyet a' Reformátusok építtettek, de azután töllök el-véte-tett; — a' *hatodik*: az Academia Temploma melynek Báthori Sophia, és fia Rákotzi György voltak Fundálói; — a' *hetedik*: az Academia Épülete; — a' *nyolczadik* a' Kamarai Igazgatás Háza; — *kilentzedik* a' Commendáns Háza; — *tizedik* a' Káoszárnya. A' Külső városban vagyon azután a' Reformatum Templom, és három Lutheranum Templomok, melyekben három különböző nyelveken u. m. magyarul, németül, és Tótul szokott az Isteni tisztelet tartatni.

Káoszának külső várofsaiban a' több személyes Emberek kertei közt, vagynak némely szép sétáló kertek is a' Közönség Mulattságára. — Lakosai ezen Városnak Magyarok, Németek, és Tótok, kik vagy Catholicusok, vagy Reformátusok vagy Evangelicusok.

Káoszát el hagyván mentünk ebédre a' Herleini vagy-is úgy nevezett Ránkai Savanyu vizre; szörnyű rozsfz útbán, mind erdős Hegyeken által. A' Savanyu viz az oda valo nagy öszve gyülekezé-sért meg érdemlené, hogy az úton jobbitanának. —

Herlein maga nem falu, hanem így hivatik az a' hely, a' melyen a' Savanyu viz kútja vagyon, és az a' mellett lévő fogadó, 's két Vendég ház; Rankai Viznek pedig Rankáról egy igen közel lévő falurol neveztetik. — Ez a' Savanyu viz, vasas és kevés bűdösköves részekkel, elegy, és sok *aer fixust* tart magában — Az ize a' Német Országi Selteri vízhez valamenyiben hasonlít, tsak hogy ennél élesebb. Ezen savanyu viz-kútnak gyönyörűséges vidéke vagyon; a' Hegyek mellyek Erdőkkel fedettek Herleint majd nem egészfszen körül-véfszik és az ott mulatoknak jó sétáló helyül vagynak. —

Herleinből el menvén, *Peklinre* mentünk mely is oda három fertály óra, itt is rozfsz út vagyon. Peklinben az ott lévő Kamarai Kastélyba a' Tifzthez szállottunk bé; más nap reggel öt orakor el indultunk *Tservenitzára*, vagy *Verefs-vágásra* — Az erdő-Tifzt előre elment volt, hogy számunkra továbbig vonó, és háti Lovakrol, melyeken a' Tservenitzánál lévő Opált termő hegyeket rheg-járhafsuk, rendelést-tégyen. Tservenitzára rozfsz utban el-jutván egy óra alatt, tsak hamar azután Lóra ültünk hogy a' Hegyre fel menyünk; az erdő-Tifzt pedig más két emberrel Vezetőnk volt. — Mi tsak az egyik nagy Hegyet jártuk meg, jöllehet többeken-is vagynak Opál Bányák, de ezeknek el járására több napok kívántatnának. — A' Hegyre való fel-menetel, néhol igen alkalmatlan, Szekeren-is lehetne ugyan egy darabig menni, de ez igen bajos és nem minden szekérnek való; a' gyalog menetel pedig igen fáradságos volna, jöllehet némely meredékebb helyeken másképen

nem könnyen lehetne, és itt a' Lovakat vezetetni kell; leg-jobb a' fel menetel ló-háton. — Ezen Opállal bővölködő Hegyek Tservenitzát egy részről egészszén körül vészik, magosak és a' leg szebb Erdőkkel, és kaszálo rétekekkel fedettek; a' földjük teli közönséges és jó-féle kövekkel és fok értzes ochrákkal. — Mint-egy két órányi menetel után az első Opál-Bányához értünk; itt a' Bányákból ki hányt kö-rakások közt opálokat keresvén fokot találtunk; — innen tovább menvén a' másik Bányához értünk, itt is Opálokat kaptunk. — Innen meredekebb lévén a' Hegyről való le menés a' harmadik Bányához egy darabig gyalog, azután ismét ló-háton mentünk. — A' harmadik Bányánál, mely valamint a' második bé omolva van, fokáig kerestünk Opálokat; de itt nem kaptunk egyebet fokféle ochráknál és egyébféle közönséges köveknél. — A' több Bányákat melyeknek el-járására fél nap elég nem lett volna, nem néztük meg; hanem a' harmadik Bányától kövekkel meg rakodván haza tértünk, és egy óra-kor vízfzáz-is érheztünk. —

Az Opál-kőnek ezen Hegyeken nagy bővsége van; sőt a' közel lévő téreken-is gyakran találhatik; a' Bányákban ez előtt dolgoztatott, és akár-kinek-is szabad volt ásatni; de a' K. Kamara ezt út elfzrendőről fogva meg tiltotta, és most sem ásatni, sem keresni nem engedtetik, a' míg a' K. Kamarától a' Bányáknak vagy el-adatása, vagy kamarai költségen való dolgoztatása meg nem határoztatik. Azért-is minden Bányánál, melyeknek száma tizen négy, Őrzök vagynak. —

Ugyan csak reánk nézve, valamint más betsületes Utazókra nézve-is, szokott *exceptio* tétellett.

Vízfsza térvén a' Hegyről, ebéd után mindjárt Tservenitzáról el indultunk, azzal a' tzeállal hogy estvére Eperjesre érjünk.—

A' leg-rozfszabb úton melyet csak gondolni lehet, erdős hegyeken által, keskeny köves darabos útakon, nagy lejtőkön, és dőlős helyeken jöttünk, mint hogy Tservenitzáról Eperjesre éppen járatlan, út vagyon. Ugyan csak hat óra el-telve *Sovárhoz* verekedtünk, mely-is egy fertály óra Eperjeshez, és itt a' Só-főzésnek meg nézésére meg állapodván, a' Só-füző Házba bé tértünk. — Ez a' Só-főzés az egyetlen egy M. Országban, és mind azért, mind pedig a' Sónak bővségiért a' mely-itt ki főzetik, nevezetes. — A' Só viz a' kútból Lovak által hajtatódó machina segittségével ökör bőrbén húzatik ki, és ugy nevezett *Cisternákba* tölterik; ezen Cisternákból azután három-héti állás után a' közel lévő Só-füző Házhoz foly tsőkben, a' mely tsőkben az Üstökbe megyen. — Két Üst vagyon: mind a' kettő vasból. — Ezen Üstök alatt mind untalan (az egy vasárnapot ki vévén) tűz ég, a' mely tűzre mindennap tizen öt öl-fa kivántatik. — Két órai főzés után a' Só ki fő, és meg száll, ezt azonnal lapátokkal ki veszik és Tonnákba teszik. — A' Tonnák állól, lyukasok, hogy a' viz, mely még a' Sóban vagyon, ki mennyen, és a' Só szárazabban maradjon. Az innen ki menő viz pedig tsők által egy külön viz-tartó helyre vezetetik, melyet *Labstubennek* neveznek, és innen egy

nagy kerék által, mellyet csak egy Ember hajt a' rajta lévő s öblő rekeszekkel ki merittetik, és egy más Vízartóba öntetvén, ebből csak által ismét az Űstökbe foly; hogy ezen ki főzött víz a' többivel elegyedvén, ujra ki-főzessék: és ez mind eképpen foly, hogy így semmi víz ki nem öntetődik, hanem vagy sóba, vagy párába megyen. — A' Tonnákban meg gyűjtött Só egy darab ideig való állás után, ugyan ezen Tonnákban egy szobába vitetik-bé, a' mely szobát Szárazto szobának hívják; ebben a' szobában erős szén tűz tétetik, és így hat napi idő alatt a' Só egészen ki szárad, úgy hogy hasznos vehetővé lesz. — Ezen Só-főző Házban esztendő alatt száz huz ezer má'sáig való Sót ki lehet főzni, naponként 220 Tonnát tévén fel, minden Tonnában pedig 2½ má'sát. Minden má'sa a' Só főzés költségeit egybe vetvén kerül 14-15. Xrba, el adatik pedig három Rhsforinton és 8. Xron.

A' Só-főzésnek meg tekintése után Sóvárbról el mentünk Eperjesre, hová rövid idő alatt bé is érkezünk — más nap a' Vároft el-jártuk, de még ez nap el hagytuk. —

Eperjes kerített és szép Város, de Kalsánál alább-va, nagyságára nézve is Kalsának valamit enged. Épületei nagyobb részint régiek, és régi mód szerint vagynak. —

A' nevezetesebb Épületek itt: a' nagy Catholicum Templom, mely belől különös szépségű és tisztaságú; — az Evangelicum Templom és Óskola, mely a' Catholicumtól csak egy-nehány lépésnyire;

szomszédságában vagyon; ez ennek-előtte a' Jesuiták Temploma és Klastroma volt, de II. József Császártól az Evangelicusoknak a' kik eleintén bírták, és a' kiktől el-vétegetett vala, pénzért visszafizadt: mind a' kettő pedig a' Város piattza közepén áll; — a' Vármegye háza; mely-is igen szép Épület: — a' Franciscanusok Temploma és Klastroma; — az Oroszok Temploma; mely ez előtt a' Minorítáké volt; — a' Külső várofsában pedig Eperjesnek fok kertek vagynak, kivált azon a' részin a' melyen a' Város mellett a' Tartzal patakja el-foly, melynek partján egy hoszszu árnyékos járásban az ember szép fétáló helyet-is talál. —

Eperjesnek fekvése kellemetes, és térségön vagyon, de Hegyek alatt, kik vetéseket és réteket mutatnak: az egész vidéke-is Hegyekkel vagyon körül véve — Lakosai nagyobb részint Tótok, az elébb valók Evangelicusok, kik többnyire Németek. — A' tiszta Magyarok kis számmal vagynak. —

Eperjesről ugyan azon nap estvére jöttünk Berthóra, és ott meg hálván, más nap jó reggel el indultunk Lőtsére a' hová délre el-is érkezünk. Itten a' orosz fogadóba, mely a' Városban a' Piazton van, bé szállottunk. —

Lőtsé egy nagy Dombon fekszik Hegyek közt, az egész vidéke hegyes és völgyes; kerített Város, de köfalai némely részein le omlottak. — Tekintetere nézve régi és nem szép, ugyan csak egy nagy szegű igen nagy és jól épült piattza vagyon,

a' melyen a' Catholicum Templom áll; ezen Piatzon kívül egy részit-ís a' Városnak nem lehet szépnek mondani; némely uttzák igen közfiklások és egyenetlenek, ugy hogy kivált szekeren, nagyon alkalmatlan rajtok jární. —

A' nevezetesebb Lötsei Épületek: az elébb említett Catholicum fő Templom, mely a' Piatzon vagon; régiségéről nevezetes, és jó nagyságu, 1234be epitetett: — a' Minoriták Temploma és Klastroma: mely is szép Épület; — a' Vármegye Háza; — a' Tanáts Ház; — az Evangelicusok Temploma, mely a' Városon kívül vagon, és az Evang. Gymnasium.

Lötének külső várofsai nintsenek, ha tsak egy néhány Házat, és Majorokat a' Városon kívül annak nem nevezünk. Lakófsai majd mind Németek, kik nagyobb részint Evangelicusok, vagynak kevés Magyarok és Tótok. —

Lötst el hagyván jöttünk negyedfél óra múlva *Késmárkra*, mind Hegyeken 's völgyeken által, a' Hegyeken pedig néhol igen roszfz közfiklás útakon. — Késmárkhoz közeledvén kimutatták magokat a' Hegyeiktől eddig el-fedezett Carpathusok, melyek Késmárktól egy mért-földnyire vagynak egész nagy ságokban. Magófságokat és fellegekig fel emelkedett hegyes tetejeket szemlélvén, ilyen szokatlan látás bámulásra vont bennüket. —

Késmárkra estvére bé érvén a' következendő napot itt töltöttük; — szándékunk volt, hogy a' Tatrákra (mert így neveztetnek a' Késmárk felett

A' valóságos Indigo, Americai Plánta, és különösen észak-amerikában terem; a' kék festék is ugyan ott az Europai Coloniákban készítették belőle, és onnan hozatik Európába. — A' *Vaid* pedig mely hasonló kék festéket ad (mely festék azonban csak a' jó készítés módja által vitethetik olyan tökéletességre mint az igaz Indigo festék) egy magos szál farga, selyűl bokros virágú Plánta, mely Európában sok helyeken, és Magyar országon is terem, mint p. o. a' Szepességén; a' hol hafzonvétele tudva lévén, természetlik-is. A' belőle való kék festéknek csinálása végett ez a' *Vaid* Plánta egészben öfve töretik, és a' ki nyomott nedvesége vagy inkább leve az, a' melyből a' festéket készitlik. — Dr. Pfeifer mind a' *Vaid* Fűvet bővön természetli, a' Festék fabricája számra, mind pedig ebből a' Plántából, a' kék festéket olyan jó módon készitti, hogy az minden tulajdonságaira nézve, az igaz Indigónál nem mondatik alább valónak lenni, és a'val való nagy egygyezé-
siért Indigo festéknek méltán-is nevezethetik. Ennek a' kék festéknek, Magyar Ország' kitsiny, és fokképen meg gátolt kereskedéséhez képest, elég nagy kelete vagyon. —

Késmárkrol azt-is meg lehet jegyezni, hogy a' Tokai Borokkal jó kereskedést szokott üzni, Lengyel országba és Gallitziába, a' mely ugyan most valamenyibe meg tsökkent. —

Késmárknak nevezetes Épületei: a' Catholicum régi Templom, melynek egy magas ugyan de futa Tornya vagyon; — a' Tanátsház: mely ujj és igen szép Épület, és egy tsifra Toronnyal ékes-

kedik ; — egy ezelőtt Paulinusoké volt Templom, de a' mely most mindenkor üress, és romlandó állapottal vagyon ; — az Evangelicum Templom és Oskola melynek érdemes Rectora a' Tudósok közt esméretes Potkonitzki Ádám Ur. Ezek a' Külső-városban vagynak : a' Templom nagy és belüll fával szépen meg vagyon bérelve és ki festve, az Oltár, prédikállo szék, karok, orgonák 's a. t. mind Fából szépen és mesterséges szorgalmatofsággal vagynak tsinálva ; az Oskola jó Épület, és eppen a' Templom mellett vagyon. — A' Tököli régi Vára még emliteni méltó, Ez a' Vár a' Város kerítésével egybe vagyon foglalva ; a' külső Falsi melyek a' kerítést részik még fenn állanak, de az ezekhez ragasztott Épület nagyobb részént leomlott ; a' mi még fenn áll-is, omló félben vagyon : ugyan tsak a' Kápolna még épségben áll ; ezt belüll szépnek mondják. Ezt a' Várat az öregebb Tököli István építtette, és a' Tököli ház birta, a' mostani Késmárknak egy részivel egygyütt. — A' Vár bé menő kapuja felett Tököli Imrénak neve Czimere és Symboluma vagyon köbe metzve. — Több nevezetes vagy szép Épületei Késmárknak tudtomra nintsenek, külömben mind derék Házaiból áll, és a' Külső-városban-is jó Épületek vagynak.

Késmárkrol ismét, Lötsére jöttünk ; a' honnan azután más nap tovább folytattuk Utunkat. Szomolnok felé, Iglónak jöttünk ; egy derék Mezővárosnak, mely a' tizenhat Szepesi Városoknak egygyike, a' holott a' 16. Városok Igazgatásának is széke vagyon. Iglórol az Igloi Réz-Bányáknak meg nézésekre mentünk, melyek valaminth a' bozzá-

jok tartozó olvasztó-Szinek és Stompok, a' Helységtől egy órányira esnek. — Ezek közt a' Bányák közt leg-nevezetesebb az úgy nevezett *Johannis Stollna* a' mely is igen gazdag; úgy hogy egy má'sa köre ennekelotte 30 — 40 font Rézet-is lehetett vetni; és 40-ezer Rforintig-is bé-hozott; most ugyan kevesebbet ad-ki, de hufz fontot lehet még-is egy má'sa köre vetni. Az innen ki jövő Réz mind mézskovatsba vagy Kvárzba terem, és bődösköves. — A' bé menetel ebbe a' Stollnába Schacht módjára vagyon, az az egyenesen le felé, de a' Bánya, Stollna módjára, az az egyenes hofz-fzaságba nyulik-el nagy mézsfzeségre a' föld alatt, és ezért is neveztetik Stollnának; kulomben a' Bányák, rendszerént a' magok egyenes, vagy mély bé menetelekről fzoctak Schachtoknak vagy Stollnáknak neveztetni. Ezen említett Bányán kívül vagyon még egy gazdag, közel hozzá, melyet Elizabeth-Stollnának hívnak. — Minden Iglói Bányák (a' melyekhez az Igló körül fekvő helyeknél lévök-is értetnek) személyes Emberekéi, kik egy különös Hegy-mivelő Társaságot téfznek, melyet, *Valdburgerschaftnak* (Erdei Polgárságnak) neveznek. A' Bányáknál az Értzek választását (Erzscheidung) azoknak stompolását az arra készített malmokban, és, a' Réz-olvasztást meg néztük. Az Iglói réz-olvasztó Szinben, mind az az Ertz olvasztatik, a' mely az Iglói és körülötte lévő Bányákból ki jön, de nagy bövségek miatt, egy része a' réz-Értzeknek Szomolnokra vitétik, és ott a' királyi Bányász Tifztségtől megvétetven, az ott való Réz-olvasztó Szinekben olvasztatik. A' tizta ki olvasztott Réz a' Királytól váltatik-bé, má'saja 31. Rforinton, és ezután

Királyi réz-Hámorokban meg dolgoztatván 40 - 50 forintokon szokott el adattatni.

Iglórol Márkusfalvára jöttünk éjtzakai szállásra. Ebben a' Helységben *Mariáfi Farkas* Úrnak nagy, és igen szépen épült régi, de meg ujjított Kastélyát, és annak belső el rendelését, nem külömben más ujjabb derék Épületeit, nem lehetett különös meg-tetzés nélkül nem nézünk.

Márkusfalváról más nap el menvén, jöttünk Svendléren által estve Szomolnokra, a' gazdag Réz-Bányák helyére. Az út Markusfalvától egész Szomolnokig erdős Hegyeken által megyen, de jó tsinált út; az erdők mind fenyő erdők, melyekkel az egész Szepeffég bővölködik. — Itt a' hegyekben a' több fokléle köveken kívül foképpen zöld és elegyes színű Márvanyokra találtunk; egy jó darabig el-nyúló helyen az út mellett, a' hegy oldala mind ezekből áll. — Szomolnokon más nap vetsernyéig mulattunk, mely időt egészszten a' Bányáztatnak meg nézésére fordítottuk. El-jártuk elsőbben Bányász Cons. D. F. Úr társaságában a' *Hydraulica Machinát*, mellyek által a' Schachtokból az Értzek fel-huzatnak, és a' viz a' Bányákból ki pumpóltatik (szivatik). Meg néztük azután a' *Cement* az az rezes viznek sok Canálisait, és azon machinát, mellyel a' Hegyekből ki pumpóltatik, és a' Canálisokban néhány ezer ölelkg viterik. Mind ezen Machinák nagy kerekektől hajtának (mellyeknek *diameterek* vagy Általlójok 6. 7. öles) felyülről a' kerekekre eső viz által.

A' *Cément* vagy a' rezes viz a' Szomolnoki Hegyekből veszi eredetit, és *ex acido vitriolis* vagy Gálitzkő savanyúból, és réz részetskékből áll. A' Hegyekben t. i. a' bűdösköves Kova (*Kies, Markazit*) melly igen nagy bővségében vagyon, el oszik, és ez *Phlogistonját* el vesztvén (természeti *chemica operatio* vagy választó munka által) Gálitzkő savanyúsággá (*acidum vitrioliva v. oleum vitrioliva*) lesz, és vízzel elegyedvén *Spiritus vitrioliva* válik. Ezen Gálitzkő viz aztán a' Hegyeknek minden részeiben elhatván fok Rezet választ-el, és így rezes részekkel egygyesül. Ezen gálitzkőves viz azután, a' Bányákban vagy magától meg gyűlvén, vagy meg gyűjtetvén, a' mélységből tsatornák által egymásban szolgáló szivó tsökben, a' már nevezett Machinák által ki huzatik, és a' föld színére fel vitetvén, ujjabb szivó tsökkel hegyre vitetik, hogy a' viznek hosszabb terjedő le vitetése lehessen; a' viz e' szerént ki pumpóltatván, és magas helyre vitetvén, innen rész szerént fedett, rész szerént fedetlen Canálisokban, melyeknek hossza egygyütt véve egynéhány ezer ölet is tézen, el foly. A' Canálisok azután Vassal meg töltetnek, a' melyet azután a' rajta el folyó viz Rézzé változtat. Ugyan csak e' nem valóságos el változtatás; hanem a' rezes gálitzkőves viznek több atyafisága v. *homogeneitása* lévén a' Vassal, azzal egygyesül, és magával viszi, minden Vas részetskéék helyett Rezet hagyván v. *præcipitálván*. Ezen Cément vizben elztendőt által 1200. má'sa Vas lesz Rézzé.

A' Cément viznek meg nézése után bé mentünk a' Károly Stollna nevű Bányába, minekutánna Bányász köntöst vettünk volna magunkra. A' Stollnának egész végéig mentünk 750. Ölnyiig; a' végéhez éppen akkor értünk, a' mikor a' Bányász egy helyet puska porral akart fel vettetni; itten meg szemlélvén a' dolgot, és meg látván a' Minázáshoz való Készületet, egy bizonyos mezfzesésnyire el-távoztunk, és el-vártuk a' puska-porral való fel-vettetést, mely kevés várakozás után meg rendítő hangal végben-is ment. Ez meg lévén, a' Stollnából, visszfa tértünk, minekutánna két oráig abban jártunk volna. — Ez a' Stollna *horizontáliter* és egyenes lineában nyulik, a' mint említtem, 750. Ölnyire; még mindég hofzfabittyák, és a' Hegyen, melynek tövben vagyon, kereftül akarják vinni. A' Stollnából a' Bányának mélyebb részeibe mennek-le, Schachtokban. Nagyobb részint ezen mélységben dolgoznak, mivel a' Stollnában magában kevés mivelést érdemlő részek vagynak.

A' réz-Értz ezen Stollnában, valamint minden Szomolnoki Bányákban, közönségesen Palakö nemekben taláztatik, és a' bődösköves Réz, vagy Bődöskö-kova-is, a' mellyel itt a' Hegyek olly tellyesek, hasonlóképpen palákban vagynak. Confil. D. Urnál ebédelvén, és nem nagy ugyan, de szép-és ritka darabokból álló minerális Gyűjteményét meg nézvén, ki mentünk a' réz olvasztó Szinekhez, és a' réz Hámorokhoz. A' Réz-olvasztásnak *Manipulatioja*, vagy módja ebből áll: a' Réz rész szerént kö darabokban (ezek az olvasztandó Értzek; az az a' gazdagobbak, melyek

a' szegényebektől szoktanak a' kalapács által elváltatni) réz szerént meg stompolva az olvasztó Szinbe vitetik. Itt egy szénnel fűtött, és szüntelen nagy fűvőktől szeleltetett nagy Kementzébe vettetvén, és háromszor meg-olvasztatván, válik belőle az úgy nevezett durva Réz, vagy *rohés Leg*, a' mely már semmi kü részekkel nintsen egyben kötötve.

2) Az ezen első Kementzében meg olvasztott Réz egy más Szinben fa tüzre tétetik, és egy ideig azon hagyatván léfzen belőle az úgy nevezetett *Rofzt*; v. *gerostetes Kupfer*, száraztott Réz, mely a' tüzen gőzölgés által fok féle metallumos részeit el vesztette, és mintegy meg-száraztatott,

3) Egy az elsőhöz hasonló Kementzében vettetik, a' melyben néhány izben meg olvasztatván válik belőle az úgy nevezetett *Schwarzkupfer* vagy-is fekete Réz, melly ujra fok idegen félmetallumos részekről meg tisztult, de még nem egészfzen tiszta; azért

4) Az utolsó tisztulás végett az úgy hivattott tisztító Kementzébe (Spleisz-Ofen) tétetik, és itt meg olvadván kerek és kitsiny Üstökben, ki foly, melly meg lévén, innen ki vétetik vas fogók által. Ez már egészfzen tiszta Réz v. *gar Kupfer*, és a' ki-dolgozásra küldetik a' réz-Há-morokhoz.

A' leg-jobb v. leg-gazdagabb réz-Ertzeker, miutánna mind a' három első Manipulation vagy

Munkán által mentek volna, nem teszik a' végső tisztulás végett a' *Spleisz* v. tisztító Kementzébe, hanem egy külön Kementzébe, melly a' Spleiszhoz hasonló. Ezen leg fainabb Értzeknek utolsó meg olvasztását *rosettirozásnak* nevezik, és az itt meg olvasztatott tiszta Rezet *Rosett* v. *Messing Kupfernek*, mivel a' *Messinget* v. Sárga rezet ebből szokták készíteni.

A' le irrt Munkákat rendre nézvén, meg tekintettük a' réz-Probálásnak modját, melly szerént az Ezüftet vagy Aranyat tartó réz Értzek próbáltatnak; azután pedig a' réz-Hámort, a' mellyben a' kerek tányér formában levő tiszta Réz egy igen nagy, víztől hajtattott Kalapáts által vékonyobba veretik, és további meg dolgozásra alkalmasabbá tétetik. — Azok az Értzek, a' mellyek fok Búdöskövet tartanak magokban, minekelötte az olvasztó Szinekre vitetnének, előbb a' Búdöskötöl szabadittatnak-meg hogy az által a' Búdöskö-is megnyerettesék. Ez okból-több búdöskö Kementzék vagynak készülve, mellyek 3-6. ölnyi hosszúságúak, 1-2. ölnyi szélelségűek, és 2. ölnyi magosságúak szoktak lenni. — Ezeknek oldalaiokon fok hosszukó lyukak vagy hasadások vagynak, a' melyeken a' Kementzékbe-meg olvadt Búdöskö ki folyhat, és meg hülhet. Ezen Kementzék fenekére egy néhány öl fa rakattatik, a' fára egy bizonyos mennyiségű Szén, erre egy rakás ki olvasztandó búdösköves réz-Értzek egy lábnyira, ezekre közönséges tisztábbak, és így a' Kementze egészfen a' felületig meg töltetik. — Egy fa tső által azután, a' mely felyülről a' Kementze fenekéig ér, és meg gyujtatik, a' fenékben lévő

fa leg előbb tüzre kap, és a' tűz csak hamar az egész Kementzébe el harapodzik. — Egy illy Kementzébe mintegy 5000. má'sa Értzből olvasztatik ki a' Búdöskö, ki olvasztására pedig 12. - 14. Hónap-is meg-kivántatik. —

Szomolnokról, és a' hozzá tartozó Felső Magyar Országai Bánya Helyekről.

Szomolnok Mező Város, és a' Királyi Kamarától birattatik. Bánya Város is; de felső Magyar Országban lévén nem tartozik a' tiz Alsó Magyar Országai Királyi Bánya Városok közzé, sem azoknak Igazgatása alá, hanem a' hozzá tartozó Bánya Helyekkel egy külön Kerületet tézzen, és egy külön Bányász Igazgatástól függ (*), mely Királyi fő *Montanum Officiumnak*, Bánya Tiszttségnek, nevezetik, és a' melynek a' Szomolnoki, és hozzá tartozó Bánya Helyeknek mind törvényes, mind bányászati Igazgatása Kezében vagyon. — A' törvényes dolgok a' Nagy Bányái, és Oravitza Bánya Tiszttségekről-is ide appellálnak. — Ez a' Királyi fő Bányász Tiszttség, egyenesen a' Királyi Felsőgtől függ, az Udvari Bányászati 's Pénz-beli Kamara (*Camera in monetariis & Montanisticis*) által. Áll pedig egy fő *Inspectorból*, két Tanács Urból, és hat Alsefso-rokból.

(*) Nagy és Felső Bánya a' hozzá tartozó Bányák Helyekkel, és Oravitza a' Banatusban a' hozzá tartozókkal, hasonlóképpen külön Bányák Kerületeket tézzenek, 's külön Bányász *Inspectiótól* fügynek.

Szomolnok hegyen, és Hegyek közt fekszik egyenetlenül, és éppen nem szépen építve. Nevezetes Épületei tudomra nincsenek, ki vévén a' Pénz-verő-Házat, melyben a' Réz pénz szokott verettetni. A' Lakosok Németek, és Tótok, Vallásokra nevezve Evangélicusok és Catholicusok. — A' Szomolnoki Bányákat, némely személyes Bányamivelőknek tsekély részeit ki vévén, a' Kir. Kamara mivelteti. Meg jegyzésre méltó ezen Bányákról, hogy a' mint mondatik, ezek a' Magyar Birodalom fenn állásától fogva a' leg régiebbek, és még a' 12dik Százban kezdetek miveltetni. Az a' Hegy, melyben a' leg első Bányák voltak, és még mostis vagynak, a' Városnak alsó része felett vagyon — a' több Hegyek-is a' Városhoz közel fekszenek.

A' Szomolnokhoz tartozó Bánya Helyek a' Következendők :

1) *Stoofz*, és 2) *Svedlér*. A' Királyi Kamara Birtokában. Az első Helynél gazdag Vas Bányák vagynak, a' melyekből a' Hámorok mintegy 5. ezer má'sát adnak-ki, ennek a' Vasnak nagy része pedig a' Cément-rézzé való által változtatásban kél-el Szomolnokon, A' Stooszi Vas Rezet is tart. A' másik Helynek Erdőkben vagyon bőv-sege; — itt Rezet jó áldással mivelnek, egy néhány ezer má'sát nyervén-ki a' Bányákból a' dolgoztató Társaság. — A' Királyi Kamarának egyik Helyen sincsen sok része. A' Suedléri K. Olvasztó Szinben esztendőnként mintegy 2000 fűm (v. Rosetten) Réz olvasztatik-ki.

3) *Einsiedel v. Remethe.* 4) *Gölnitz*; mind a' két Hely gazdag Réz-Bányákkal bir — mellyekben többnyire tsak Személyeseknek vagyon részek.

5) *Krombach.* Ezen Helynél tsak Vas Bányák vagynak, hanem a' hozzá tartozó Helységeknel áldott Réz Bányák miveltenek Személyesek Társaságától.

6) *Borassod.* Itt, és az ide tartozó *Babiri* és *Bindni* Réz Bányákban fok Réz nyeretik. — itt-is a' Kamarának kevés része van — Ezek a' Helyek mindnyájan Szepes Vármegyébe fekszenek.

7) és 8) Felső és alsó *Metzenzéfén*, és 9) *Jászón*, mely Helységek Abauj-Vármegyében vagynak, Réz Bányákat mivelnek.

10) Dobsón-is Gömör Vmegyébe jó Réz Bányák vagynak, valamint az ide tartozó Redovár, Slav, Reckenberg, és Polum, nevü Helységeknel.

11) *Rosnyó*, hasonlóképpen Gömör Vármegyében. Ennek a' Városnak tájékán Réz, Arany és Antimonium Bányák talátnak. — Ezen kívül még ugyan ebben a' Vármegyében Kraszna-Horkánál egy gazdag Kén-eső Bánya vagyon, holott igen szép Tzinobrium török.

12) *Igló* és *Wallendorff*, Szepes Vármegyében, holott, a' mint már emlékeztem is, gazdag Réz Bányák vagynak.

A' Szomolnoki fő Bányász Tiszttség a' 3. Királyi Mező - Városokban u. m. Szomolnokon, Svendléren, és Stooftzon a' Bánya Mestereket maga nevezi-ki, a' több Helyeken pedig a' Bánya művelők Társaságától választatnak, és a' Szomolnoki fő-Tiszttségtől helybe hagyatnak, 's meg-hiteltenek. A' Réznek bé váltása Királyi Jus, mely szerént a' Személyes Bánya művelők, a' magok ki olvasztott Rézét tartoznak a' Réznek jóságához képest a' már egyszer meg határozva lévő árron 29-30-31. Rfton bé adni; az Iglói Bányász Társaság pedig költömbőség nélkül mindenkor 32. Rfton 30. Xron tartozik Rézét bé adni. Egy az 1774dik esztendőben néhai nagy híri Consil. Born Urtól való Számverés szerént a' Szomolnoki 's hozzá tartozó Bányákból 21,000 M'asa tiszta Réz nyeretett. — A' Kamarai Bányák ezen Summának a' harmadát adták.

További Ut. Szomolnokról Metzenzészé jutván éjtzakára, innen más nap reggel Jászón mentünk által, a' hol az igen szép és nagy, de most le égett fedelű és pufztán illo Prémonstratensisek Lakhelyek volt. — A' Klastromát, és az ehez ragasztott pompás és márványos Templomot meg néztük. A' Jászai volt Klastromnak egész Épülete most a' Kir. Kamaráé, egy Cameralis Tiszt-is lakik az Épület egyik részében. Ebédre Tórnára, innen pedig estvére Szügligethre ugyan csak Torna Vármegyében értünk; itt Torna Vármegyei Fő Szolga Biro G. J. Urnál szállottunk bé. Más napra kelve Fő Szolga Biro G. Urral egygyütt el mentünk Lóháton Szilitzére egy Torna Vármegyei Helységbe, hogy a' uezetes *Szilitzci* Barlangot meg tekint-

tsők, a' fzekeret pedig Agg-telekre küldettük, a' hova szándékunk volt estvére menni. —

Szilitzére három óra alatt el jutván azonnal a' falútól mintegy fél órányira lévő Barlanghoz mentünk gyalog, egy néhány helységbéliektől kíséretve. A' Szilitzei Barlang egy, a' Természetnek tsudállásra néltó Munkái között. Egy Hegy oldalában fekszik, nagy magofságu mintegy 15. ölnyire fel emelkedett, fél hold formára álló Köfziklának allyában — A' beléje való menetel tágos, és nyoltz ölnyire lehet nyilását vetni, tsapanyolag megyen ugyan, de nem meredek, és nem alkalmatlan. A' Köfziklák, mellyekben a' Barlang vagyon, alatt egy boltozatot formálván egyenesen magafson fel emelkednek a' Barlang felett. Külső tekénterére nézve a' Barlaug olyan formán ötlik szembe mint azt az ide ragasztott Rajzolatoknak elsője mutatja — : belőlről pedig félbe hasítva, 's óldalról nézve, olyan, a' mint a' második Rajzolatban szemléltetik.

Ezen Barlangnak egész földé, mellyen az ember jár menedékes és lejtős mind a' leg alsobb részéig : itt a' Barlang' leg alsobb részében a' Köfziklának éppen töviben nyilik egy Lyuk egy mélyebb Barlangba, mellyen tsak köteleen lehet le erefzkedni, de nem menni, mind meredekségemind a' Jég* miatt. Az is pedig, millyen, és mitsoda ki terjedésü, és mélységü lehet, a' nem tudatik, mivel azt fenki még eddig meg nem vizsgálta ; jóllehet benne már egy néhány Emberek voltak : de ezek szerentsérlenségébül estenek beléje, mivel a' nagy Barlangban Jeget vágván, bé

fikámlottanak a' már meg irt lyukonn a' mélyebb barlangba, és ekkor tovább azonn helynél, mint a' meddig estenek vala, nem vizsgálodtanak.

A' Nap világ a' Barlangnak leg alsóbb feléig, fot a' mélyebb barlangba is egy darabig el hat; azért is ebben soha fétét minsen, a' mellyet a' Barlangnak tágos nyílása, és a' Köfzikláknak egyenesenn való fel-emelkedése okoz. Hogy pedig a' Barlangnak természeti nevezetellégeirol szolltak: ebben Nyárban hideg és Jég vagyon, Télben pedig mérséklett Aer, és femmi fagy nintsen. A' Köfziklákból ki tsepegő viz mihellyt melegebb napok kezdenek lenni fagygyá leszfz, és mentol hévebb vagyon annál nagyob és több Jég - tsapokat formál.

De nem tsak a felső boltozat, hanem a' Barlang' folde is néha még a' nyilástol fogva Jéggel vagyon egészfzen fedve: — mert a' Barlangba bé folyo eső viz, vagy a' Köfziklákból a' földre le tsepegett viz, meleg napokban mindjárt Jéggé léfzen; olly teli vagyon pedig néha Jéggel, hogy az ember hanemha a' Jégben vágott grádit sokann, könnyyen beléje nem mehet, és tsak a' nyilásnál kéntelenitterik a' Barlangot szemlélni — Télnek idejében sok Állatok, kik a' hideget nem szenvedhetik ebbe a' Barlangba véfzik magokat. Találhatni ekkor benne számtalan sok Legyeket, és Szunyagokat, fereg Denevéreket és Baglyakat; hasonlóképpen Rokákat, és Nyulakat, kik ezt a' Lakást tavafzfzal mind oda hagyják.

A' Barlang nyílásához közelitvén az ember hivesített szellőt érez, de bé indulván és bellyebb menvén, mindég hidegebb Aerbe jön, melly mentől bellyebb megyen az ember, annál hidegebb; bajos volna meleg kontös nélkül fokáig ki állani. Az én itt létemben ködös idő lévén, én egész a' d - vel jegyzett környékiig mehettem bé; tsak imitt amott lévén addig Jég; de ezentúl már a' Barlang alsobb része el volt fedve fényes Jéggel — A' Kosziklakonn is ekkor kevés Jég tsapokat szemléltem.

A' hideg ebbe a' Barlangba főképpen a' töviben lévő barlangból jön; de mi okozza azt ott is, nem tudom. Valóban különös dolog, az ebben a' Barlangban lévő Aernek, a' külsüvel való olly nagy ellenkezősége! Méltó volna hogy ezen természeti különös Jelenés természet vizsgáló szemekkel megtekintetnék.

A' Barlang meg-nézéséből vissza jöven, a' Szilítzei Papnál ebédeltünk, azután pedig mindjárt Lóra ülven, el indultunk Aggtelekre. Három órányi m nés után az Aggteleki Barlanghoz érven, itt meg allopodtunk, és Lovunkrol le szállottunk. Bé küldettük azonnal a' közel lévő faluba Lovainkat, és izentünk, hogy a' Falúból vezető és más Emberek jonnének világgal, kikkel a' Barlangba mehetnének — Kevés idő tölt belé, hogy ezek eljöttek. Mind egygyütt lévén tehát fáklyát és fényőfa világot gyujtatván a' Barlangba bé indultunk. Bé menvén a' Barlangnak kitsiny és törpe nyílásán, egy darabig tsapanyolag erefzkedvén, egy nagy Üregbe jöttünk: — azután-több más

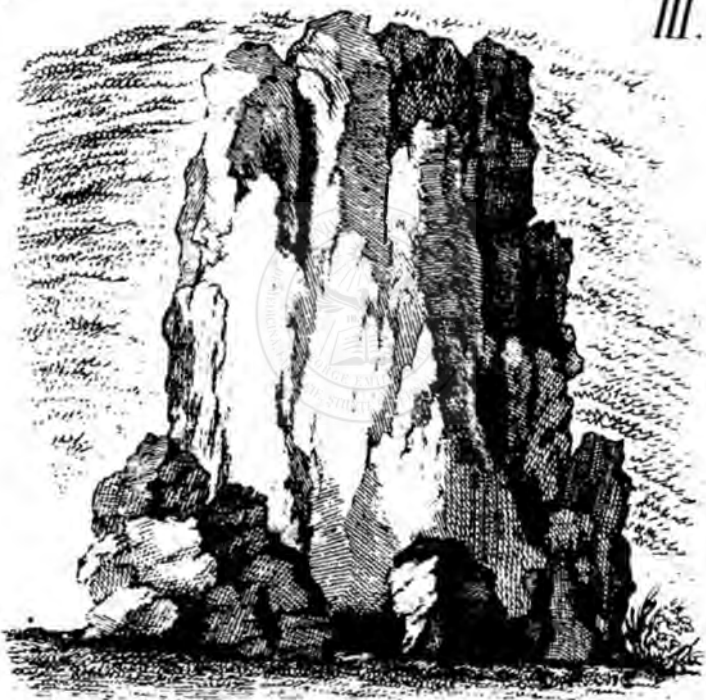
Üregekbe is jutottunk ; ezek valamint az első, nagyok, főt nagyobbak, és oldalaik 's magos boltozattyaik mind Kősziklákból állanak. Ezen Üregek Tsepegő-kövel tellyesek, melly mind a' Kő sziklátok fok helyen egészszén bé borittya, mind nagy és kifsebb tsapokat és mindenféle formájú 's nagyságu kö-darabokat és figurákat formál. — Így lát az ember a' Képzelésnek tsak kevés fejttségével, az Üregekben nagy kerek Amphithéátrumokat, Templomokat, Portálékat, Ofzlopos Szalákat, Álló Képeket, Ofzlopokat, Pyramisokat ; a' Tsepegő-kövek ennyi fok ábrázatokat tsinálván. Ezen Üregeknek egyikében folyó patakra, és másban álló vízre találtunk, mellyekenn egy néhányszor által kellett mennünk ; egy jó forrásra is akadtunk, melyből ittunk.

Az Üregeknek egy mással, közösülések, szorofs Járások által vagyon, hol egyenes, hol pedig fel-felé vagy le-felé menő kősziklás darabos útkonn, a' Járások néhol igen törpék és szorofsok ugy annyira hogy hajolva, főt négy kéz-lábonn mászva is, és hasann tsufzva kelletik bé menni : néhol egyik Üregből a' máfikba egyenesenn kell le felé hotsátkozni, a' Kőszikla darabokonn. El-jártunk mintegy 12 Üreget, de a' szorosabb által mentekü Üregekbe menvén, fő Szolga Biro G. Urat másod magával hátta hagytuk, mivel ő Kglme fokkal testesebb lévén nállúnknál, nagy bajjal mehetett volna. Abban az Üregben mellybe leg utoljára mentünk, egy kis Tsepegő-kő Ofzlopnak a' tetejére egy kis papiros tzédulát tettünk, mellyre nevlinket és a' Barlangban járásúnknak napját feljegyeztük, ésezeun papirofsat, egy darab Tsepegő-kövel hogy le ne essek meg nyómtattuk,

Innen visszafelé térvén és magunkat hátra hagyott G. Urammal egyesítvén, azon úton, mellyen a' Barlangba jöttünk vala, a' Barlangból ki mentünk, minekutánna benne 3. óráig jártunk volna. Ez a' Barlang még sokkal szélesebb mégyen mint a' meddig tudatik, és senki még végít, vagy más helyen való ki jövetelét nem tudja; csak addig is a' meddig tudatik, két Mért földnel tovább el tart, fok tekervényes utak és fok Üregek vagynak benne, mellyekbe még a' Vezető sem járt és járni sem mért, félvén a' ki jövetelnek bajos voltáról. Annyira-is a' mennyire mi jártunk veszedelmes volna jó Vezető 's elegendő világ nélkül menni; mert a' Járások fokfélék, és könnyen el lehetne tévedni, for olyan helyekre, juthatna az ember, mellyekből a' leg jartosabb Vezető is nem tudna ki jöni, mivel még benne soha sem járt. Hogy azért az ember bátorsággal meheszen a' Barlangba, meg kívántatik hogy jó Vezetője legyen a' ki már fok Embereket vezetett, és hogy fákllya-vagy más világról elegendőenképpen gondoskodják. Mivel pedig a' világ néha ki aludhatik, és meg sem gyujtathatik: szükség, hogy a' ki a' Barlangba megyen a' Helységbe adja hírré másoknak is menetelét; hogy ha fokára ki nem jönne, keresésere mennyenek.

Az Áer ebben Barlangban hives és nedves, de nem hideg, a' nedveslég a' Kösziklából ki szivárgó és le tsepegő vizből, és a' Barlangban levő folyó, 's álló vizekből ered.

Még azt jegyzem meg felőle hogy fok Ember Koponyák tlátatnak benne. Azt mondják hogy a'

régi Villongások alatt, 'fok Emberek ide rejtven magokat az Ellenség a' Barlang lyukánál nagy tüzet csinált, mellynek fokáig tartó füstje miatt, a' benn lévők el vesztenek; fohol sem lévén a' Barlangnak femmi szelelő lyuka vagy más bé és ki menetele. Említésre méito végtére az: hogy ezen Barlangban két Szekér vágásnak nyoma látszik, melly egy Üregenn egészfszen keresztül mégyen, és fenki sem képzelheti a' Barlangnak kitsiny nyílásához képest, miképpen jöhetett volna oda bé Szekér vagy Igás Marha, és miért kellett volna a' Barlangban Szekérral járni. A' Barlangnak mostani formájához képest nebezen is lehetne ezt meg magyarázni, ugyan tsak erről most egy vagy más módon vélekedni nem tzélom. Külső ki nézése az Aggteleki Barlangnak, bé menetelénél ilyen forna, mint azt az ide rekesztett Rajzolat mutatja.

A' Barlangbol fákllya világgal a' faluba térvén, itt a' fogadóba bé szállottunk; 's ugyan ott meg háltunk; más nap reggel pedig Aggtelekről el indultunk Losontz felé. G. J. Uram pedig kinek hozzám valo sziveffégével eléggé nem ditsekedhetem, töllünk el válván Szögligethre viszfzám ment. Értünk ez nap ebédre Tornallyára a' honnan Lovakat femmmiképpen nem kaphatván, Ökrökkel mentünk az esőtől meg romlott Utba Barkára éjtzakára; innen pedig Rima Szombatonn egy nagy Mező-Városon által, más nap estvére Losontzra egy hasonló derék Mező-Városba jöttünk Nográd Vármegyébe, mellyet többnyire Magyarok és számos Vármegyebéli Nemesek laknak, szombas kevés Evángélicus Tótok és holmi Németek is. Lo-

sontzon egy Réformátum. Collegium is vagyon, melly éppen olyan labonn áll mint a' Debretzeni és Pataki Collégiumok; azzal a' külömséggel, hogy a' Tanulók kitsiny, azomban most erőssen nevedő számmal vagynak és Professorok is tsak ketten. Az érdemes Tanítóknak egygyike *Philos.* Professör Rozgoni Úr, magát ki botsátott munkái által is a' Közönség előtt esméretelű tette.

Losontzról tovább folytattuk Útunkat Besztertze-Bánya felé. Elsöbben is egy Tót faluba (melly tótul Mytho) állapod tunk meg. Itt ujja kezdödött a' Tóttság, mellynek Torna Vármegyének vége szakadt vala; mert Torna Vármegyén, és Nográdnak felső részén jövéu kerezttül, majd mind Magyar Hellységekenn útaztunk által.

Mind ezek a' Vármegyék szép és kellemes vidékek, Hegyeket és Erdöket itt is fokot láthatni, nagy térséget pedig nem. — Torna Vármegye foképpen Hegyből és Völgyből áll; négy Völgyekre-is vagyon el osztva, és ezek teszik az egész kis Vármegyét. — A' Hegyek itt (valamint Gömörbe is) nem tsak hogy szép Erdöket teremnek, hanem jó legelő helyeknek is szolgálnak, a' Szőlő mivélésre is alkalmasok, a' Völgyek pedig valamint a' Gömör és Nográd Vármegyei Tereknek termékeny földjei, mindensféle Vetésekkel relyesek. Mythoról, Viglésen által, a' hol Hertzeg Eszterházinak egy régi Vára vagyon, Zlatinára vagy Zalathnára jöttünk; melly Hellység Zollyonn Vármegyében esik; más nap innen Zollyom Vároffán által Besztertze Bányára érkeztünk,

Zolyom és Besztertze Bánya.

Zolyom, *Vetusolium*, *Altsohl*, egy régi Város; a' Garamb vizénél fekszik. Szabad Királyi Bánya Város, és derék Helység. Lakossai majd mindnyájan Tótok, kevesebben Németek. — A' Város déli részében egy hegyetskén a' Vár fekszik, melyben Mátyás Király gyakran mulatott, és azért nagy Épületeket-is emeltetett benne, a' melyeknek helyét most egy újabb Kastély foglalja, melyet a' Várral edjűtt a' G. Eszterházi Familia bir. Ebben a' Várban tartotta Bethlen Gábor Fejedelem a' Magyar Koronát, minekutánna azt a' Posonyi Vár meg-vétele után kezére nyerte. Zolyom még arról nevezetes, hogy itt Iső Lajos Király 1378ban egy Lengyel Ország Gyűlést tartott, a' melyben Leányát Hedvigist, kit a' Lengyel Jagelló Vlászlo vett feleségül, Lengyel Országban a' maga Következőjének és Királynének nevezte. —

Besztertze Bánya, *Neosolium*, *Bisztricia Neusohl*. — Besztertze nevét a' hasonló nevezetű Bisztritze Vizétől veszi, mely a' Külső városnál foly el. Külömben a' Garamb vize mellett fekszik-egy' erdős és hegyes Környékben. — Szabad Királyi Bánya Város. Eredetét 2dik András Királytól veszi, ki is ide némely Szász Coloniákat telepített a' Bányák miveléséért. — A' Belső Város Köfalakkal kerítterik, és derék Épületekkel bir: nagyságához képest azonban néptelennek láttzik. A' Vár a' Városban fekszik és hajdan erős lehetett, most benne némely Épületek, és 2. Catholicum Templom áll fenn. Az nagyobbik Templom saragott Kövekből épült, Rézzel fe-

dett, és munkás építés. — Maria Thérésia Királyné 1777ben itt egy ujj Püspökséget fundált 6. Kánonokkal edjűtt; a' Püspöknek pedig szép Lakohelyet építtetett. A' Lakosok, kiknek számok mintegy 5000re vettetik, Tótok és Németek, a' Magyarokat itt-is meg lehetne számlálni. — Vallásokra nézve Catholicusok, és több Templomokba járnak; az Evangélicus Lakosoknak a' Külső-városban vagyon egy Templomjuk. A' régiebb időkben tsupán Németek voltak Besztertzének Lakói, és a' Piatzon lakó ugy nevezett *Ring-Burgereknek* régi privilegiumok volt, hogy tsak Németet vehessenek fel magok közzé. — Azonban kéntelenek ezen Privilegiummal nem élni (*). A' Polgárok Mesterségeikből, Kereskedéseikből és Bányákból veszik Keresményeket. Emlékezetes Besztertze a' Historiában arról: hogy itt 1620ban a' Bethlen Gábor részén lévő Ország Rendei Gyulést tartván itt ötet Királynak tevék. — Itt egy Bányá Tisztségg vagyon: ez alá tartoznak a' Vidékbeli, és a' *Herregrund*i, vagy *Spanja-Dolnai* Bányák, melyek 2. Mértföldnyire esnek Besztertzétől, egy hasonló nevű Helyfégnél. — A' Bányák igen gazdagok, és különösen a' belőlök eredő Rezet tartó vitriolos viz, a' milyenről Szomolnoknál emlékeztem, a' Cément-rezet nagy bőv-

(*) Erdélyben-is a' Szász Székeken az Oláboknak tsak a' falu végibe, vagy farkába szabad le telepedni — de meg szaporodván a' falunak felit-is el foglalják — mert a' Szászoknak 2. gyermeke, az Olábnak pedig 8 — 10. szokott lenni rendszerint. —

ségben adja. — Tajjovánál, mely közelébb esik Besztertze Bányához az olvasztó-Szinek vagynak, melyek között nevezetes az, a' melyben az Ezüstöt tartó Réz-értzekből az ugy nevezett Tisztítás, vagy Választás (*Säugerung*) által, Ónnak fegittségével, az Ezüst az Olvasztásban ki vétetik: Evel szép, és nézést érdemlő Bánás módja vagyon. Az Ezüstöt tartó Réz értzek nem tsak az alsó Magyar Országi, hanem a' felső M. Országi Bánya Helyekből-is mind ide hozatnak nagy számmal, 's ezekből igen sok Ezüst olvasztatik ki. — Minthogy azonban oly felette sok az Ezüstöt tartó Réz-értzeknek a' számok, hogy az Ónnal való Választással egyedül nem gyözik, de minthogy ugy-is tapasztalták, hogy ezen említett Választás módjával az Ezüsből mindenkor valami el-vész, ez okból az *Amalgamátio*t is ez előtt mintegy 20. esztendővel szokásba hozták, mely ugyan egy régi, de a' mint közönségesen tartatik, a' tudós néhai Tatanátsos *Born* által tökéletesített Találmány. Az *Amalgamátio* az, a' mikor a' Kén-eső által választatik el az Ezüst a' Réztől, a' melynek módjáról mindjárt fogok emlékezni. — Előbb tsak azt említem, hogy ennek a' Választás módjának bé hozatásakor minden ezüstöt tartó Réz-vagy Ezüst-'s Arany-de Rézzel elegyes Értzeket Amalgamátio által tisztították, és akkor több Helyeken voltak Amalgamáló Szinek fel állitva. Most azonban tsak egy ilyen Szin vagyon Besztertze Bányának Külső-várofsában, és ebben-is tsak Réz-értzek, melyek t. i. Ezüstöt is, de tsak keveset tartanak, nem pedig Ezüst, 's Aranyat tartó, Rézzel elegyes Értzek amalgamáltatnak, minthogy ezen utobbaknak Amalgamátiojában nem látnak olyan hasznot

Jenni, és ezek a' régi mód szérént Ónnal való Tisztítás vagy-is *Säugerung* által választatnak el; melyre való nézve Selmetzen-is, Körmözt Bányán-is vagynak ilyen Säuger-Hutták, vagy Szinek, az Ezüst-ertsek számára. —

Az Amalgamatio nagyobbjában ekképpen történik: a' második olvasztásu, Ezüstöt tartó fekete Rezet (*Schwarz Kupfer*) porrá törik, tüzen megfőraztják, és Hordókba teszik, ugyan ezekben egy bizonyos mennyiségü Kén-esőt öntvén. — A' Hordók azután szinte egészfzen vízzel meg töltetnek; azután minthogy *Cylindrus* formáiak, és horizontalis tengelyen fordulnak, egy víztől-hajtattott Keréktől forgatratnak, mely minden Hordókat a' Mechanismus által mozgásba hoz. — A' sebes forgatás alatt a' Kén-eső, atyafisága lévén az Ezüsthöz avál egygyesül, a' Réz pedig külön válik, mely mintegy 12. Órák alatt meg szokott rend szérént esni. Akkor azután a' Hordók le-
tsapoltatván, a' Kén-eső minthogy nehezebb, azonnal ki foly a' Hordók alá tartott edényekbe, és midőn már látják, hogy a' Kén-eső szinte ki folyt, a' Hordót bé dugják, és az ki folyó Rezet Tsebrekbe eresztik. A' Kén-esőt azután bór Zatskokba tévén azokból a' fatsarás által ki nyomják, a' Zatskóban az Ezüst meg-maradván golyobis formákban tömböten. — Még ezen golyobisok Kén-esőt tartván magokban, hogy az Ezüst tisztán maradjon, egy nagy Mo'sár forma tserép Üstből ki erő rudatskán lévő tányérokra tétetnek: Az Üst pedig félig vízzel töltetik, és a' Tűz helyen, melybe bé van állól helyheztetve, felyül nem ér. Ezen Üstre, a' belölle ki nyúló rud-

nak fedezésére egy hasonló nagyságu űst tétetik fel-fordítva, úgy hogy a' két űst egymásra esik. — A' Tűz-helyre azután a' felső űst körül tűz rakattatik, melynek ereje által a' Ken-eső az Ezüftből ki párállik, azonban nehézsége, és az alsó űstben lévő viznek gőzölgése miatt, a' vízbe esik. — Így bizonyos idő alatt az ezüft tisztán marad a' felső űst el-vétetik, és a' rudnak tányerain lévő golyobisokat az ember kifsebbeknek, a' vizet pedig Kénesövel telyesnek találja. —

Befztertze Bányáról, Körnbtz Bányára mentünk. — *Körmötz K.* Bánya Város, egy Hegyektől körül vett mély Völgyben fekszik; kisfiny de tsinos Hely. — A' Belső Városban több 32. Háznál niutsen; a' Templom pedig a' Piatz közepén áll. A' nevezetesebb Épületek benne: a' Bányász Tiszttség Ház, a' Pénz-verő Ház, és a' Választó Ház vagy úgy nevezett *Scheidgaden*, holott-is az Arany az Ezüftől választatik. Egy Váratska-is vagyon a' Város mellett egy Dombon épülve. A' Külső-városnak nem kitsiny ki terjedése vagyon, és ebben az Evangelicus Lakosoknak-is vagyon Templomjok; ugyan-is itt nagyobb részint Catholicusok, Nemzettségekre nézve pedig Németek és Tótok. — A' leg első Lakosok Német-Szászok voltak, de úgy tartják, hogy még Quadusok és Gothusok-is miveltek volna itten Bányákat, és úgy vélekednek, hogy azon szinte érthetetlen Német befzéd, melyet a' Lakosok a' Körmötzi Vidékben beszéllenek, talám még azon leg régibb Lakosokkal valo elegyedésből származna. — Számát a' Lakosoknak 10000-re vetik. A' Városhoz tsak közel a' gazdag Bányák vagynak, melyek részint Királyiak,

részént Városiak, és személyes Bánya művelőkéi. Ennek előtte még sokkal áldottabbak voltak a' Kőrmöztzi Bányák, mint most. Ezekben a' régi nagy szorgalmu művelésnek, a' mikor még a' puska-porral való bánás nem esmérített, fok helyeken láttzanak jelei: — a' Hegyeknek pedig nagy része már a' régiektől van meg mivelve, 's ki furva. Egy az Üregei miatt őszve omlott, és egészszén le szabadott Hegyet magam is szemléltem. A' gazdagabb Bányának a' *Catharina Stollnát* tartják, mellybe a' bé menetel is könnyü, az Üregekbe való járás-is nem alkalmatlan, és a' vi'sgálás méltó — Különösen szép (*Rothgülden*) *Verefs ezüst-Ertzek* ereire talál az ember. — A' Bányába kistiny talyiga forma szekéreként mentünk bé egy egy Lótól huzattatván, mely alkalmatosságkor el lehetett mondani, hoga a' Bányába *fahroltunk*, vagy *szekereztünk*, mely ki fejezéssel a' Bányászok szoktak élni, ha mindjárt négy kéz-lábon is mennek a' Bányákba: — Azonban ritkán megyen az ember ilyen Uri módon bé, mint mi mentünk a' Catharina Stollnába. A' Bányákhoz közel a' Stompok, és Mosó-Szinek vannak. Ezen utolsókban a' porrá töretett, és *Schlichnek* neveztetett Értz, vízzel elegyítettvén, és tsapanyolog álló Táblákon le töltvén az Ezüst és Arany a' Táblákon lévő pokrotzokon, vagy tsupán a' meg kartzolt deszkán is, nehézsége szerent azonnal megfenekszik, a' mig a' több tisztátalan Értz a' Táblán le foly. — Az egyszer le-folyt Értzet több izben-is le töltik a' Táblán, a' fene-kén lévő Ezüstöt 's Aranyat pedig le seprik, vagy a' pokrotzot ki mofsák, 's külön Hordókba töltik, a' melyekből azután az Arany, a' mennyire

lehet, egygyes Nap-számosok által kis tekenyökben, fokszori víz rá-töltés és rázogatós után ki mosattatik. Az Ezüst-*Schlich* (vagy törött, és már mosott Értz) pedig, mely azonban mindenkor még Arannyat-is tart magában az olvasztó-Szinebbe adatik. — A' Kormötzi Bányákban fok Gá-litz-kö-is találtatik, mely egy arra készített Szinben (Huttában) ki főzetik. — Minden Ezüst és Arany, mely az alsó Magyar Országú Bányákból, és a' más Bányákból, az Ónnal vagy Kén-esövel való Választásra Besztertzére hozatott réz-Értzekből-is ki jó, Kormöztz Bányán verettetik pénzzé. — A' Pénz verésre előbb rúdák verettetnek, ezekből pedig két atzél Cylindrusok között, melyeket víznek, vagy Lónak erejétől egy nagy Kerék téfzen forgásba, a' rúdák a' veretendő pénz laposságára vonatnak hozszan. Ezen lapittáson keresztül esvén ugy vitettetik azután az Ezüst a' pénzzé való verésre, holott-is a' Pénz elsőben a' maga nagyságában verettetik-ki, azután a' szoros mértekre véteik, és ha annál többet nyom, addig refzeltetik belolle, míg azt meg-üti; ha pedig kevesebbet nyom, ujra rúdhöz olvasztatik. — A' Mértéket meg-ütö pénzre végtére többszöri próbálsok után egy sebefs és nagy erejü Sajtó által az atzélba metzett forma, alóllról és felyülről egyfzersmind réá nyomattatik. Az itt veretett Arany Pénzek K. B. betükkal jegyesek.

Körmötről Selmetzre indultunk. Útban esett az ugy nevezett *Glas-Hütteni* meleg Feredő *Skleno* nevü fala határán. Az meleg források egy Hegyetskének tövében erednek, és 3. különbözö feredökbe vitettetnek, melyek a' nemefi, kü-

zönséges, és szegény feredőknek hivattatnak. A' Víznek büdösköves szaga van, és ámbár sem melegsége, sem tisztasága nem változik, még is egy bizonyos Kő nemnek részetskeivel terhes, melyek mind a' tsöken, mind a' feredőkben lévő padokan meg-ülnek, és azokat egy kő hárttyával bé huz-zák; ez a' kő hárttya pedig Dará's könek lenni esmértetik. Azon Dombnak oldalában, a' melyből a' források erednek, egy hasonló Dará's kőből formált természetes Lyuk vagy Üreg vagyon, melyet Izzadó-lyuknak neveznek — Ez is egy feredő, mert egy fél ember magafságnyira mind az oldalról, mind felyülről Víz szivárog bé; mely a' Lyuknak fenekén meg rekefztetik: a' Kobe padok vagynak bé vágva, melyeken mintegy hufz feredő Ember ülhet. A' Lyukban pedig mind a' Víznek melegsége, mind a' Vízről hevített Kő miatt oly nagy a' hévség, hogy a' leg erősebb Ember is egy fertály óránál tovább ki nem állhatja; mind az áltai gőzöt, vagy füstöt az ember benne semmiképpen nem érez. — Víz Korság és tagbéli Betegségek ellen ezek a' feredők igen hasznosoknak tartatnak. Azon Hegyetskének tetején, me'ynek tövében az említett források erednek egy Templom van építve a' mellette lévő Tzinteremmel edjütt: a' Tzinteremnek földje pedig oly meleg, hogy az ide temettetett Testek egy fél esztendő alatt el rothadván porrá lesznek. —

Selmetz a' Sklenoi feredőhez két órára esik. — Fekszik ez a' Város egy köfszüks Hégyektől körül vétetett hosszú völgyben, mely magofsan fel felé vonulván a' Házak meszszunnen egymásra láttatnak építve lenni. — Ezen alkal-

matlan fekvés miatt a' Városban mind a' szekerem, mind a' gyalog való járás nehéz, és nem igen kellemes: Télbe kivált, nints baj nélkül; és ámbár minden Városnak kívánni lehet, hogy utzái kövezettek legyenek, Schelmetz Bányán éppen a' Kövezet nehezíti leg-inkább a' járást. — A' Városnak némely részei egy mástól el szakadoznak, úgy hogy a' *Vindschacht* és a' *Schittersberg* nevű Uttzák ezer lépésnyire, a' *Hodritz* nevű Uttza pedig egy Mértföldnyire esnek a' Város fő részétől. — Külömben a' Város, melynek belsője hajdan kerítve volt, és két Vár-Kastélyokkal is birt (ezeknek Dűledékei most is fenn állanak) némely utzáiban, és egy tágas piattzán nem kevés nagy Épületeket, és tsinos Házakot szemléltet. — A' több K. Bánya Városok közt pedig Selmetz a' leg nagyobb, és leg népesebb: — miutegy 120000-re, vettethetik Lakosinak száma, kik Nemzettségekre nézve Németek, és kevesebb részint Tótok, Vallásokra nézve pedig nagyobbára Evangelicusok kevesebben Catholicusok. Bányáinak gazdagságára és számára nézve-is a' több Bánya Városokat felül haladja. — A' tudós *Delius* a' ki a' Selmetzi Bányász Akademiának Professora volt, és a' Bányászatról egy nagy Munkát-is irt, a' maga felvetése szerént úgy találta, hogy 1740-tól fogva 1773-ig, a' Selmetzi Bányák 70. millio márk Ezüstöt és Aranyat adtak légyen ki. — Ugy értettem, hogy esztendőnként a' Kőrmötzi és Selmetzi ezüst-és arany-Értzekből mintegy 3. millio Forint verettetik. — A' Bányáknak és a' Bányászatnak leírásába belé nem erezkedhetem, mert ez egy oly tárgy, melyről Könyvet lehetne írni; — arról úgy szólni, hogy az ember a' tudni kívánóknak eleget né té-

gyen, rozsfzabb, mint sein halgatni; — csak azt kívánom meg-jegyezni: hogy tudós és jártos Embereknek-is ítéletek szerént a' Bányászati oly virágjában és tökéletességében a' Világon nintsen, mint itten. — Még a' Saxoniai Bányászati is, melynek eddig verékedője volt, selyül mondatik múlni. Azért-is nem kevés Tanulók küldetnek idegen Országokból az itt lévő Bányász Akadémiára, — a' mely is magát egy *Delius, Jacquin, Poldi, Peuther, Born, Scopoli, és Ruprecht* által egész Európában nevezetessé tette, és most-is igen érdemes Tanítókkal ditsek-fzik. — A' nagy mesterségü és fok féle találmányu Bányász Machinákat, és azoknak munkáit az ember bámulással és gyönyörűséggel-is nézheti: a' Bányákat vizsgálván pedig, azokban a' Természettnek áldását, de az emberi éfznek és szorgalmatoságnak minden akadályokat győző nagy munkáit-is, tsudálja. —

A' Selmetszi leg-gazdagabb Bányák a' *Pacherstollna, Elisabethstollna, Vindschacht*, a' mely nagy mélységéről, és a' *Stephanischacht*, a' mely az ezüst-Értz Érnek 18 ölnyi szélefségéről nevezetes. Ezen utobbikban mi-is voltunk. Mintegy 60. ölnyre megyen le az ember a' legmélyebb Bányáig, és vagy azon a' Schachton, melyen a' Bányából az Értzet fel huzzák egy börbe le erefzkedhetik, vagy egy más Schachton lajtorjáján mehet-le; mely utóbbi le-menetel módja nem veszedelmes, csak egy kevésse fáradságos. — A' le-menő lyuk v. *Schacht*, mely nem igen szoros, fa gerendákkal keményen ki van béllelve és ki támogatva; minden két két ölnyre nyuló Lajtorják

után pedig egy Defzkázat vagyon, melyen meg lehet állapodni. — Puska-por Lövések, kalapátsok dörömbözései, 's Értzek zsuhanásai hallása között botsátkoztunk: a' Schachtbol, melyen le ereszkedtünk, hol itt, hol amott bé térvén egy oldalos Stollnába, holott a' dolgozó Bányászokat egy vagy más munkába láthattuk. — A' felsőbb Stollnákból alsóbbakba lehet menni, az egymásba ázott szoros Schachtotrákákön, a' melyeken az Értkeis le-taszittatnak, míg végre a' leg alsó Stollnába meg gyülvén, onnan vagy ki hordatnak, vagy a' Schachton ki huzattatnak. Az ilyen egy másra épített Stollnákat *Fürstenbaunak* nevezik, és ezeknek felsőbbikéből alsóbbikába gerendákön ereszkedik le az ember, mely gerendákba bé vágások vagynak, hogy Láb-begygyel azokra lehessen lépni — mondhatom, hogy szokatlanak nem tréfa dolog ilyen gerendákön a' szoros lyukakon le és fel mászni. — A' fő Stollnába érvén, a' leg gazdagabb Érre találtunk, melynek széleségét említem; a' fok nagy Üregeket, melyekből már a' kints ki-vetetett, bámuláfsal jártuk-el. — Azon az úton, melyen le-mentünk, a' Bányából ki-is jöttünk. Gondolhatja kiki, hogy 60. ölet fel hágni nem esik izzadás nélkül.

A' Schelzætz-től távolabb eső, ugyan tsak Vidékebéli Bányák közzül, az elsőbbek; az *Antal* Stollnája és a' *Hofi* Stollna, mely utóbbikba hasonloképpen jártunk, még pedig némely Üri Afzfzonságok Társaságába, a' kik az afzfzonyi Nem félénkségét egy kevés időre le-vetkezték vala. Ebben a' Stollnában egy a' Vizet ki szívó *Hydraulica Machina* nevezetes, a' mely a' Bányá-

ba felylülről bé vitetett, 's a' Bánya Hegyétől jó mezfzesésre lévő Tóbol 'jövő víz által tétetik mozgásba, 's ki sziván a' vizet, annak, a' hajtó vízzel edjűtt, a' Bányából szabad ki folyáft eüged a' Stollnán. —

A' Selmetzi és Kőrmőtz Bánya Hegyek egy közönséges nevezettel *Saxum Metalliferum*-nak hivatott Kőszikla neméből állanak, — ez kemény, szürke, agyagos, és majd *Kvartzal* majd *Scorillussal*, majd *Mészspáthtal* elegyes. Az Értz-erek magok, vagy szürke lágyabb Agyag nemében, vagy Ónnal és Kvartzal elegyes Tzinopelben (a' Jaspisnak leg keményebb és kőzet tartó neme így neveztetik) vagy Spáthtal elegyes Kvartzban vagynak. Az Értzek tisztán, és természetesen, itt felette ritkán találtnak; úgy hogy a' mi Erdélyben az Aranyra, és Saxoniában az Ezüstre nézve igen közönséges, az itt a' leg nagyobb ritkaság — Az Arany és Ezüst egygyütt elegyedve, Ónnal 'és fél metallumos részekkel érttezve találtnak rendszerént, minden M. Országi Bányákban. — Liptó Várnegyében ugyan Magurkánál, Kőrmőtz Bányán, és Ujj Bányán, sőt felette ritkán Schelmetzen-is ásatik termés Arany, — de ez igen keveset téfzen; és alig-is láthatni ezekből a' Bányákból ki jövő gazdagotska termés Arany Stuffákat. A' termés Ezüüst a' termés Aranynál még ritkább. — A' Természet tehát itt nem mutatja mindjárt ki gazdagságát; hanem csak az Emberek vi'sgálo'dása, és munkás szorgalma által kívánta azt eleitől fogva fel fedeztetni. —

Minckelötte még Schelmetzről való Tudósítá-
somat bé fejezném, a' Bányászti fő-*Administra-*
tioról emlékezem. — A' 10. Magyar Ország-
i B. Városoknak egy külön Bányászati Igazgatása
vagyon, melyet fő-Kamara Grófi Hivatalnak (*Supremum Cammergrafiatus Officium Montanum*)
neveznek, a' melynek az egész Bányászati
állapotról való fő Vigyázat, a' Bányák miatt való
Törvénykezéseknek el-intézése, és a' Bányász-
hoz tartozó minden rendű Személyeknek Kormányo-
zása köteletségében vagyon. A' Feje ezen Hi-
vatalnak egy Kamara Grófja (*Camergrafus*) ki-
nek Tanáttsa nyoltz Bányász Tanáttsosokból áll —
Mind a' tiz Bánya Városok tehát a' hozzájuk tar-
tozó Bánya-helyekkel edjütt a' Bányászatra nézve
ertől a' fő Hivataltól függnék, közelebből pedig
a' Selmetzi, Körmötzi és Besztertze Bányái alsóbb
Tifztségektől; a' más 7. Bánya Városok a' három
elsőbbekben lévő Tifztség vigyázása alá lévén el-
ofztva. Némely Bányász Tanáttsosok egyfzers-
mind Professzorok-is az K. Bányász Academiában.
Ebben több száz Tanúlok vagynak, és részint
Magyar Ország- 's Erdélyi, részint Tseh, Lengyel
és Ostriai, vagy idegen földi Hazafiak. — Ditse-
kedéssel jegyezhetem meg, hogy minden Professor
Uraknak bizonyítáfa szerént az Erdélyiek elei-
től fogva, 's kivált a' mostaniak meg különböz-
tették magokat. A' Tanúlok, Királyi Bányász
Practicánsoknak neveztetnek, és a tanulóval a'
praxist-is egybe kötik. A' Selmetzi Camergra-
fiatus most a' Bétfi Bányászati 's Pénzbéli *Kama-*
rától függ. —

Az 1790dik esztendőbeli Dietán az 22. Artikulus által úgy határozott; hogy a' törvényes mód szerént a' Magyar Udvari Kamarától, mely most Budán vagyon tétettefsék függésbe.

- Az immár említett négy K. Bánya Városokon kívül a' következők vagynak: u. m. *Ujj Bánya Regiomontum* Bárs Vármegyében, *Libeth Bánya*, *Brežno Bánya* és *Korpona*, *Zolyom* Vármegyében, *Bela Bánya* és *Baka Bánya* Hont Vmegyében. Most ezeknek egyikénél sem miveltenek igen gazdag Bányák, ámbár régi időkben Ujj-Bányának, a' mint mondatik hitel felett való áldásai voltak. A' Városok, melyek külömben nem nagyok, és nem-is népesek, Tótoktól, és régi Németektől lakattatnak. — Korponán pedig Magyarok-is vagyunk. —

Selmetzet el-hagyván minekutánna az oda 2 Mértfoldre eső *Vichnyei Meleg-Feredőt*, mely háfznairól, és nagy gyakoroltatásáról esméretes, meg néztük volna: Pest felé visszsa utaztunk. Egnéhány Mértfoldig hegyes a' Vidék, az út azonban mindenütt tsinált és jó. — Hont Vmegyében Némedi névü Helységnél az utolsó Tót falut értük, azon túl Magyar Helységeken jöven kerestül. Utunk Vátzon ment által, a' mely-is egy széperske Mező Város a' Duna partján. A' Vátzi Püspök birja, a' Lakosokkal való Egygyezés mellett. Meg néztük itt a' Cathedrale Templomot, melyet a' mostani Bétfi Cardinalis Migazzi építtetett Vátzi

Püspök létében. Ez a Templom egy nemes egy-
 ügyűségű és felséges építésnek Remekje; a Hom-
 lok része főképpen, a mely nagy Oszlopokon
 nyugszik, felyül pedig Statuákkal ékeskedik,
 gyönyörű tekintetet ad. Én Templomot, mely
 nekem így tettett volna, még nem láttam. — Vátz-
 rol egyenesen Pestnek tartottunk, a meddig Du-
 nakéfszi nevű falun által, négy mértföldet kell menni.
 Szerentsésen meg érkezvén, ekképpen végeztük
 Utazásunkat 112. Mértföldeket tévén kerülő-
 tünkben.

MÁSODIK UTAZÁS

EGY MAGYAR NEMES
IFJUNAK ERDÉLLY' EGY RÉSZÉBEN
TETT UTAZÁSÁNAK LE-IRÁSA.

Bé jövéen Erdélybe *Kolosvártt* állapotam meg leg elsöben. Erdélynek fő Varofsában; a' hol a' Királyi Kormány-szék-is vagyon. Szépen épült, és Szeben, 's Brassó, után foglal helyet: de Erdélyben még a' leg szebb-Városnak fog nevezeteni, ha csak az építésbéli szorgalmatofsággal a' Lakosok fel nem hagynak, melly attól függ, hogy a' Kormány-szék ott maradjon. Mert egy tökéletes szép Városra való alkalmas volta minden részeiből, főt első fundamentomából ki tetzik. *Kolosvárt*

bővebben le nem írhatom; kevélsé mulathattam. Uta-
 sitok kitkit a' *Vindisch Erdélyi Geographia-
 jára*, mellyet Német-nyelven ki adott. — Ko-
 losvárról M. Wásárhelyre mentem Maros Szék-
 be. Ez a' második Magyar Királyi Város Er-
 délybe; — ugyan-is a' többi Királyi Városok
 Szászok földjén vagynak. Fekszik a' Maros Folyó-
 vize mellett egy kellemetes Környékben. Nem lehet
 szép Városnak mondani; azonban fok nagy, és
 derék Épületekkel bir. Az Erdélyi Királyi Táb-
 lának-itt van Széke. Az ebben a' Városban lévő
 Vár régi, és ennek előtte erős volt. Egy benne
 lévő nevezetes Épület; a' nagy Refor. Templom
 melly belső alkotására nézve egy a' szebbek köz-
 zül Erdélyben. — A' Wásárhelyi R. Collegium
 esmérletes, jó karban helyhezterett, és érdemes
 tudós Tanítókkal ditsekedhetik; válagatott, és szá-
 mos Könyvekből álló Bibliothekáját is, méltán em-
 lithetem. — Különös Difzére voltak pedig ezen
 fő Oskolának, ama nagy híri Philosophus Néhai
Fagarasi Pap Jó'sef, és ama tsak nem régen
 meg holt nagy Philologus *Kovácsnai Sándor*.

A' Catholicusoknak Wásárhelyt egy Parochia-
 jok, két Klastromjok, és egy Gymnasiumjok va-
 gyon; a' Parochialis Templom derék Épület. M.
 Wásárhely 1616tól fogva Királyi Város. Annak
 előtte Mező-Város volt, mely hat falukból állott
 üfzve; ezek voltak: Nagy-és kis Sásvári, Gun-
 dolyfalva, Benefalva, Kis falud, és Székely-falva.
 Régen Székely Wásárhelynek, deákul *Forum
 Siculorumnak* hivatott, minthogy a' Székellyek
 azon Ökröket, mellyeket a' régi szokás szerint a'
 Királynak Koronázásakor, Házafságakor, vagy

első Szülöttyének születésekor adni szoktak, (*) (minden Székely Familia t. i. a' hatodik Ökröt) mind ide hajtották, és azok-is a' kiknek magoknak nem volt, itt vették-meg a' Királynak adandó Ökröket; és oly alkalmatossággal itt nagy Ökör Vásár tartatott. Itt, és a' közel lévő Saromberkén G. T. S. Udvari Cancellarius kellemetes Jofzágotskáján egy darabig mulatván, azután innen indulva (egy ifju Aeskulapius társaságában — jöttem E. szent Györgyre, mely oda két M. föld; Maros Székben, a' kis Küküllő mellett fekszik, mely a' falun ke-refztül foly, és a' melyen egy derék hid vagyon. Lakosai részszerint Magyarok részszerint pedig Oláhok: három Grófi és egy néhány szabad Székely familiák birnak benne. — A' több Lakosok pedig ezeknek földjeit ülik. Egy jól épült Refor. Templomot, és három alkalmas Udvarházat láthatfz benne. — A' Helység végénél szép Szőlők vagy-nak. —

Sz. Györgyről Gyalakntán, kis Udvarhelyen, Széplakon által Héderfájára jöttünk. — Ezt a' Helységet, mely-is Küküllő Vármegyében esik, Iktári G. Bethlen Samuel birja. Reform. Magyarok és Oláhok lakják. — Az Udvarház mely alkal-matos, de nem szép Épület, dombon fekszik, és onnan szép ki-látás van a' körül lévő Videkre, mezfzfe. —

(*) Ezt a' Taxájat a' Székelyeknek, mellyen kívül más-nem-is volt a' régibb idűben, *Ökör Sütésnek*, hívták; mivel az Ökröket meg-béllyegették. —

Ez az Udvarház eredet szerint egy igen régi, és még a' Izedik Százban épült, de sokszor megújított Épület; úgy hogy annak régi részeiből, csak éppen két falak vagynak meg a' mostani Épületben, melyek igen vastagok; — Egy a' külső küfalban az Udvarháznak homlok részin lévő faragott-Köbe metzett Irás, a' régi Épületnek idejét, annak Építőjét, és tulajdonosát meg-tudatja. —

Héderfájáról Ebesfalva felé indultunk, Bonyhán, Kund nevű Szász Helységen, (*) és más falukon-is által. — Bonyhán a' Grof Bethleneknek két régi nagy Kastélyok vagyon, mellyeknek kivált egygyike az újított kívánnya. — A' Grof Bethlen Pál Ur Istállója nézést érdemel; holott Erdélyben talán a' leg szebb Mén Lovakat láthatod. Ugyan ezen Grof Ur Ménefse számos szép Lovakkal bővölködik, és sok jó fajakat szaporit. —

Ebesfalvának mintegy fele utjáig jó úton mehetsz, de azután egy Hegyet érsz, a' melyről egy meredek, és egyfersmind hofszu, görbe, és keskeny Lejtő viszen le. Itt vigyázni kell, hogy az ember fel jövő szekérrel ne találhasson; mert mind a' meg fordulás, mind két szekérnek egymás mellett való el menetele lehetetlen. Sem valami más le jövő szekértől, a' kinek p. o. kereke vagy

(*) Erdélyben a' Várnegyékben-is vagynak számos Szász Helységek, melyekbe a' Szász földről által költözött Lakosok telepedtek. Ezek nem tartoznak, a' Szász Nemzet Lakföldjéhez, és Lakosai-is, törvényesen szollván, nem tartoznak a' Szász Nemzethez.

tengelye el tört, akadályt ne lálson, mert fok baja lesz. — Meg-esett rajtunk-is. Említenem kell ezt a' bajt, tsak azért-is, hogy az ember az Oláh Characterről magának idéát tsinálhafson. — Nyoltz felette meg terhelt nagy szekerek (Oláh Szekeresek hajtották) kik Ebesfalvára a' Kereskedőknek Portékákat vittek, előttünk mentek a' lejtőn. Őt szekér már le ért volt, a' mikor a' hatodiknak kereke el törék. — Ez a' történet a' mi menetelünket-is meg akasztá: — és annyival inkább, mentől lafsabban segítették magokan a' Szekeresek. — A' fok unszálás után-is későre amaz le ment szekereknek egyikéből egy kereket ki-vévén, a' törött kerék helyett, szekerekhez igazgatták. — Alig mozdult meg ez a' hatodik szekér, a' nyoltzadiknak el törék a' kereke. Már estvellett. — A' többi szekér nem fokot vigyázván az utolsóira a' lejtőn le haladt, és a' lejtő végéről nem igen megszire a' páfinton, egy Erdő alatt ki-eresztett. — Mi és Tselédeink eleget kiáltottunk ezen szekerek mellett lévő Emberek után, de hiában, mert nem akarták hallani. A' mint egy darabig váránk ezeknek segedelmekre, el-is menvén az előttünk lévő szekerekről vagy két Ember, a' kit mi kerék után menni gondoltunk, tsak azon veszfűk észre magunkat, hogy a' hátra lévő két Ember a' szekérből ki fog, és tsak hamar a' Lovakkal el-tűnik; kiáltottunk utánnok, kérdeztük, hogy mit akarnak, nem volt felelet; vártunk — gondolván hogy valami segittséget gondolnak ki, de el-tölt egy fertály óra, hogy nem mutatta magát egygyik-is a' Szekeresek közzül, mi pedig az el-tört kerekű szekér miatt nem mozdulhattunk. — Már meg ijedtünk, hogy az egész ejtzakát itt kell töltenünk, mert az

Oláhok mással nem szoktak gondolni. — Már homályosodott. Le-indultam azomban másod magammal, hogy fel hajtánám az Oláhokat, hát látom hogy a' lejtőtől mintegy ezer lépésre állanak szekerek: — oda megyek, három Oláhnál többet itt nem kaptam; ezek pedig a' régebben le-jött szekerekkel voltak. A' többi mind az Erdőbe szaladt — hiába hívtuk. — Egy fél részeg Kereskedő Legényt, a' ki vigyázás végett volt a' szekerekkel álmából fel költvén, és két Oláhot, mert az egyik meg szükött, magunkkal a' tört kerekű szekérhez vivén, hogy valamiben segítsenek, más módot nem látván, ezt végeztük: hogy a' terhes szekeret le-rakjuk, és azután helyéből meg-mozdítsuk, a' lejtőn le-vontatván. Rettenetes munka volt; a' szekér felette nagy, és nehezen terhelve lévén, két egész óránál többet bajloldtunk, míg a' sok Ferschlagokat, Hordókat, Vas-Rudakat, és egyéb Portékákat le-raktuk, a' melyeket mind a' lejtőn le-hengergettünk, ott az út mellett hagyván. Így osztán a' szekér meg üresedvén, a lejtőn le-vontattuk. Kárt ugyan Portékában nem tettünk, de az Oláhoknak a' nekünk okozott bajért a' költsönt visszais adtuk. — Mert terhes volt ugyan a' le rakás, de terheesebb volt nekik más nap a' fel rakás, mert a' köteleiket-is el kellett vagdalnunk. Tizenegy orakor helyünkből meg-mozdulhatván, Ejj-fél után bé értünk Ebesfalvára. — Az út rozsfzatska, és egy helyt egy meredek Hegyen kell fel kaptatni, ahol a' Székér könnyen visszais szaladhat.

Ebesfalva a' nagy Kuküllő mellett fekszik; nem nagy, de isinos Város. Majd mind Örmények

lakják, kiknek élleinek nagyobbára csak a' Kereskedés; vagynak Magyarok-is, és kevés Németek közöttök: kik föld-mivelők, és Mester Emberek. Ennek előtte a' két Apafi Fejedelmek birták ezt a' Helyet a' hozzá tartozó öt falukkal edjütt. Halálok után a' K. Fiscusra szállott, és Maria Theresia Királyné G. Bethlen Gábornak ajándékozta, ki annak utánna az Örményeknek, magoknak t. i. az Örmény Lakosoknak el-adta, és már most ezek a' magok Várofsokat a' hozzá tartozó öt falukkal edjütt a' Királyi Adomány mellett örökös jussal bírják. — Az 1790béli Ország Gyűlése alatt pedig ez a' Város Királyi Várofsá tétetett, a' másik Örmény Várofsal Szamos-Ujvárral edjütt. —

Itt a' mi nevezetes volna, e' kettő: a' Catholicum Templom, és az Apafi Kastély. — A' Templom ujj, és még egészen nem volt készen-ekkor, mivel némelly Oltárok, és belső ékesítettések hibáztak benne. — Külső képpen nem pompás de szép tekintetet ad, és tetején két Tornya vagyon; előll a' két Tornyok közt pedig egy tornáczon, a' Szent Péter, és Sz. Pál Állóképei, alább két más kisebbek vagynak a' falba bé-helyeztetve. — A' középső bé-menő ajtó faragott Kö oszlopokon nyugszik, mellyek két felöll mellette állanak. Ezen ajtó felett ilyen Irás olvastatik: *Deo Elisabethæ Patronæ suæ Armena Pietas exstruxit.* Mely irás egyszersmind az Esztendő számot-is magában foglalja. Belsőképpen a' Templom nagy, és méltán szépnek mondarbarik. — A' fő Oltár díszes, főt pompás is; a' más Oltárok azonban mivel egy mással mind nem egyeznek, és mivel kettő közüllök semmi képpen neu neveztet-

betük szépnek, a' Templomot nem igen fogják éke-
fíttetni; — az Orgona szépen készült. —

Említésre méltó továbbá Ebesfalván az Apafi Kastély, mellyben különösen az első Apafi lakozott; most ez el-pufztulva van ugyan; és nagy résziben meg romlott, de hajdani állapotját ki-lehet belőle látni. — Ez a' Kastély az egygyik része felől, a' hol a' bé menő Kapu van, mély Árokkal, és bástyás kü falakkal van erősítve: — a' több részei felől pedig természeti erőssége volt, mivel egy Tó vette körül, a' melly a' nevezett Árokba-is befolyt. — Ennek a' Tónak most nyoma nem látszik. — A' Kastélyt mellynek egy meg ujjitott részében a' Városi Tanács Ház vagyon, a' Város most egészen ujjitattya, és lakható állapotba szándékozik tenni: itt mind a' Tanács Háznak, mind Városi szállásoknak, mind Kaszarnyának is derék alkalmatosságok készülnek. — Ettől a' Kastélytól nem messze vagynak Apafi Fejedelemnek volt Kertjei-is, mellyeknek egygyikében egy fillegotia még fenn áll, mellyen az Apafi Tzimer van. — Ezeket-is a' Város birja. —

Ebesfalváról Holdvilágon (hol a' nagy Kükkön által jöttünk) és Szt. Lászlón által, Alma Kerékre mentünk, melly-is egy Szász Helység f. Fejér Vármegyéhez tartozó. G Bethlenek birják. — Ennek előtte Apafi Józsa és az Apafi Háznak temetkező Helye volt. Ugyan is a' többek között a' második Apafi Mihály Fejedelem is Feleségével az Evangelicum Templom alatt lévő Kriptában

feküsznek: (*) de minden *Monumentum* nélkül. Vagyon itt egy nevezetes, és nézést érdemlő *Monumentum* Apafi Györgynek az első Apafi Mihály Attyának emelve. Ez egy Dombon lévő Kápolnában vagyon, azon Kripta felett, mellyben Apafi Györgynek Teste fekszik. — A' *Monumentum* felső részén, Apafi Györgynek Teste, a' mint Pántzéba öltöztetve fekszik, Köből kiván faragva, mellette Tzimere, és sok *Emblematica figurák* hasonloképpen ki faragva. Négy felől az oldalain sok Írások olvastatnak, egygyik oldalán pedig Apafi Györgynek három farskái vagynak ki faragva Köből, a' mint egygyik halva fekszik, a' más kettő mellette térdepelvén; ezek véle temettettek. A' *Monumentumnak* szegeletén egy egy faragott figura vagyon. Apafi Györgynek a' Felesége-is, a' ki ezt a' *Monumentumot* neki emeltette, itt fekszik, mint ezt egy az emlékeztető Köben ujjabban bé mettzetett Írás melyet első Apafi Mihály Fejedelem téterett, bizonyította. — Kár hogy ez a' *Monumentum* felette sok szükségtelen Írásokkal van meg terhelve melyek mind ezért, mind pedig azért, hogy többnyire nem az illő helyen vagynak bé mettzve, nem csak fárasztják, és untatják az olvasó szemet, hanem a' *Monumentumot*-is rutítják. A' *Monumentum* felett egy fából készült és meg festett *Baldachinum* vagyon, mely-is ujjabb tsinálnány. — Ezen-is felette sok az Írás, és némelyik csak azt mondja más szókkal, a' mit a' Köbe metztett. —

(*) De iő Apafi Mihály Fejedelem Fejér-váratt van temetve.

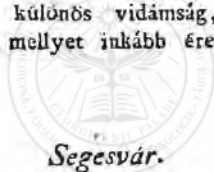
Egy Irás pedig mely leg-előbb szembe ütök, hibás: mert jóllehet a' kö *Monumentumban* lehet olvasni, hogy Apafi György 1635be holt meg, ez az említett Irás a' *Baldachinumon a' Monumentumról* azt mondja: *In Memoriam Georgii Apafi & Ao. 1634.* — Mely szerint az előbb készült volna, mint az Apafi halála történt; — pedig egy más Irás is a' *Baldachinumon* mutatja, hogy 1634be temettetett el. Ugyan ezen a' *Baldachinumon* ki van Fában faragva, festve, és aranyozva, az Apafi Tzimer egy-más Tzimerrel egygyütt, mely a' Felesége Tzimere. Apafi György a' kinek *Monumentumáról* szollék, a' Fejedelem (első Rákotzi György) Titok Tanáttsa, Kükköllő Vármegye Fő Ispánnya-és Törvényes Tábla Fia volt.

A' *Monumentumnak* Készítője egy *Elias Nicolai* nevű Szebeni Kö-farago volt, a' ki jóllehet az *Aesthetica régulai* szerint a' Kép-faragást bizonyoson nem tanulta, még-is oly remek Munkát tett, hogy mint akkori időben készült Munka, az akkori Izlés szerint ítélve, minden tekintetben szépnek mondathatik. Azomban most is *criticusabb* szemekkel nézve, fok mesterséget, és szépséget lehet benne találni, és Készítőjének emlékezete méltán dicséretbe marad. Annyival emlékezetesebb pedig ez a' *Monumentum* Erdélyben, hogy ehhez hasonló nintsen.

Almakerékről Segesvárra mentünk, melly-is oda négy óra. Az út téren megyen, a' míg az ember arra a' Hegyre ér, melyről éppen Segesvárra ereszkedik le. —

De szollok inmár az egész Vidékről mellyen M. Vásárhelytől fogva Segesvárig által jöttem. Ez, némelly útban lévő Hegyeket ki vévén, mindennütt vagy egyenes, vagy dombos Téréség, mellyet két felől törpe Hegyeknek forai rekesztnek, ezek nagyobb részint símák, és Legelökkel 's Szántó-földekkel fedettek, egy részint pedig Erdősök vagy Szőlőket teremnek.

A' Faluk, melyeket az Utazó sürüebb számmal láthat ezen Utjában, mint fok más részében Erdélynek, és azoknak szép fekvések, gyönyörűséggel szemléltethetnek. — Az egész Környékben pedig valami különös vidámság, és kellemettség vagyon, mellyet inkább érezni, mint leírni lehet.

Ez a' Szász Királyi Város a' magáról nevezett Szász Székben, a' nagy Küküllő mellett fekszik; Hegyektől körül vagyon véve. Az 1198dik Ész-tendőre teszik építésének idejét. Két része van: az első a' felső Város vagy-is a' Vár, — a' második része pedig az alsó Város.

1) A' Vár egy Hegyen van, kerítettéssel és fok erős Bastyákkal vagyon meg erősítve, — hajdan erős lehetett, de már most a' kerrítettése fok helyeken le romlott, és meg hasadozott. —

A' Hegynek egygyik része, a' másik részénél fokkal magosabb; ezen fekszik a' nagy és régi

Evángelicum Templom, és egy ujjonnan épült Gymnasium, de egyéb Épület nintsen. — A' Várnak pedig Kőfalak, és Bátyái erre a' magossabb részre is fel vonulnak; de régenten ennek a' résznek külön erősítése-is volt. —

2) Az alsó Város, a' Hegynek, mellyen a' Vár vagyon építve, éppen tövében fekszik, és azt félig körül veszi, hosszan, és görbén a' Vár alatt el nyúlván — Régen kerítése volt, de már most semmi nintsen, hanem a' bemenő Kapu megvagyának, mint más kerített Városoknak; egygyik végén egy, a' másik végén két Kaput láttam. —

A' nagy Küköllő ezen két Kapu mellett foly el, mellynek egyikénél ezen a' Vizen egy Malom, a' másiknál pedig egy Híd vagyon helyeztetve. — Az alsó Városnak fő utzája (mert a' többi tekintetet nem-is érdekel) el nyulik a' bemenő Kaputól fogva egészen a' ki menő Kapuig, de nem egyenesen, sőt inkább görbén megyen, a' Város tágas piattzát közben vévén.

Ebben az utzában egy néhány Kapukat lehet szemlélni melly Kapuk ezt néhol meg-rekesztik, és valaha a' Városnak jobban, és többször lehető meg oltalmazására szolgálhattak, de most nyitva, sőt minden ajtók nélkül állanak. — Az alsó Városon kívül mind két felől a' Külső-város vagyon, mellybeu a' számos házakon kívül igen sok szép Kertek, ('s többnyire Gyümölcsösök) szemlélternek, mellyek különölsön ékestitik, és kedveltetik Segesvár tájját. — A' körül lévő Hegyeknek egy része Erdőkkel, és Legelő helyek-

kel, más része Szőlőkkel van fedve, valamint a Várat hátán tartó Hegynek oldalai-is, melly Hegy a körül lévőkkel öszve függ. Az alsó Városban a fő utza tágas és többnyire régi, de jól épült egy emeletü fel. Házakat mutat. — A félen lévő uttzák pedig szorofsabbak, tekervényesek, és ezekben falusi Házakat, mellettek lévő Kertyeikkel szemlélhetfz. — A Várban a nevezetesebb Épületek: a nagy és régi Evángelicum Templom, melly a Hegynek magósabb részén áll, és e mellett az ujj, és még építésben lévő igen szépen készült nagy Oskola Ház; ehez a Templomhoz egy hofszu fedett grádits vezet. Ezen kívül vagyon a Várban egy más Evángelicum Templom, a mellybe rendszerint szoktak járni a Várbeli Lakosok, mert a Hegyen lévőbe csak Vasárnaponként van Isteni tisztelet. Az alsó Városban is vagyon még egy Evángel. Templom. Van a Várban egy Catholicum Templom-is, melly a Franciscanus Barátoké. — Említhetem még a nevezetes Épületek között a Szék, s egyszersmind, a Város Tanáts Házát. A Várban többnyire régiek az Épületek, de vagynak fok tsinosok-is köztök; majd mind egy emeletü kö Házak, hanem fok felette meg romlatta-
kat lehet látni a kisebb uttzákon. — A piatz kitfny, az uttzák nem igen tágosok de elég egyenesek, a félen valókat ki-vévén. — Az egész Vár-is nem nagy, és pufztaságot véfszen észre benne az ember. —

A Ségessvári Lakosok majd mind Evángel. Száfzok. Vagynak azomban kevés Catholicusok, kik nagyobbára idegen le telepedett Emberek, tsele-

dek, vagy Mestor-emberek, a' Külső-városban Oláhok, és Tzigányok-is vagynak. —

Ez az egész Város Keskedéséről, és nagy Sokadalmairól meg jegyzésre méltó.

Segesvárt el hagyván mentünk a' nagy Küköllő mellett, a' Segesvárt körül vévő Hegyeken túl szép Terségen, Fejér-Egy-Házára, egy Helységbe, mellyben Grof Haller Sigmund Ur bir, kinek-is itt szép Kastélya, és Kertje vagyon. — A' Falu Lakosai egynehány Magyarokon kívül mind Oláhok; ennek előtte Reform. Magyarok lakták, mint azt a' fenn álló Reformatum Templom bizonyítja, de ezek mind pusztultak, és a' Templom is pusztá: a' leg régibb Lakosok pedig Száfszok voltak. —

Fejér-Egyházán-túl, Héjás falvát értük, a' mellynek Malmánál a' nagy Küköllőn Hidason által mentünk. — Azután Székely Kereszturra jöttünk. — Ez egy derék Mező-Város Keresztur fu-Székben, Lakosai Cathol. Reform., és Unitarius Székelyek, és Oláh Parasztok. — A' Helyet még másképpen Szitás Keresztur-nak-is hívják, mivel itt a' Lakosok sok Szitákat készítenek, és azokkal kereskednek. — Erdélynek leg tiszteletre méltóbb öreg *Matronája B. Kordáné*, bir itten a' többek között; egy Afzónyság, kit az Erdélyi Uri Afzónyok számában a' leg öregebbnek tartanak, de a' kit az öregség az ifjabb esztendőknék elevenségétől meg-nem fosztott. Kereszturról a' nagy Küköllőhöz ismét közel érvén e' mellett mentünk Székely-Udvarhelyig; nagy Ga-

lombfalván, Bögözdu, és más falukon-is keresz-
tul. —

Udvarhelyig igen szép a' Vidék, és hasonlít
a' kis Kuküllő Mellyékéhez. —

Sz. Udvarhely egy alkalmas nagyságu
Mező Város, majd nem egészen Hegyektől van
körül véve: — söt egy kis része a' Városnak Domb-
on is vagyon. — Szép Városnak nem lehet mon-
dani ámbár azzá lehetne; némelly utzái azomban
egyenesek, és szélesek, kivált a' fő utza melly
hosszu-is: ebben a' Hazak-is egy formán és jól
épültek; majd mind all Hazak. — A' piattz mind
azért, hogy kitsiny, mind pedig azért, hogy éppen
nem mutat szép Épületeket, ki vévén a' Barátok
Templomát, tekintetre nem méltó. — A' Szék
Háza szép Épület. Nem különben jó, és alkal-
matos Épületek: a' *Reformatum Collegium*.
a' Rfor. Templom a' felyebb említett Barátok Tem-
ploma, és az e' mellett lévő Klastrom. — A' Ca-
tholica *Plébania* két más Épületekkel egygyütt egy
Dombon fekszik. — A' Templom ujj, és igen
szépen épült, mind az Architectura, mind a' Tem-
plomnak belső Alkotása, 's minden részei mestersé-
get, jó izlést, és fényes ékességet mutatnak; ke-
vés ilyen Templomat láttam Erdélyben. Az e'
mellert lévő egygyik Épületben a' Plébánus, és Káp-
lányjai laknak, a' másodikban pedig Catholicum
Gymnasium vagyon. — Ezek az Épületek annak-
előtte a' Jesuitákéi voltak. — A' Hegy alatt-is
áll egy derék Kö Épület, mellyben az al-
sobb Oskolák vagynak. — A' Reform. Collegium
ennek előtte mintegy 20 Észvendőkkel épült és az

előtt csak egy néhány közönséges al-Házokból, és egy Kő fel-Házból állott, mellyben egyéb egy Auditoriumnál nem volt; de azután a' mondott idő tájban az Erdélyi Reformatus részben lévő Pátronátusnak segedelnek által, e' mellett pedig Néhaj Udvarhelyi tudos Professzor *T. Kiss* Ge. gely igyekezete és *T. Málnási Lászlónak* a' Mlgos fő *Consistorium* Papjának fáradozása által (a' ki tudniillik a' szükséges Collectát egygybe gyűjtögette) elegendő fundust nyervén a' *Collegium*; a' mostani alkalmas Épület építettett, a' mellette lévő Professori Házzal egygyütt, hozzá ragaszatvau a' régi Auditoriumhoz, a' melly ugyan csak most is az. — Ez a' Collegium négy szegeleltre és egy emeletre van építve; sok jó alkalmasfások vagynak benne, és számos Ifjuságnak, melyet mind öszve 500ra lehet verni, szolgál részszerint tanuló részszerint Lakó-helyül-is. — A' *Collegium Bibliothecája*, még csak a' zsengejében van. Mert a' Collegium fundusa kistiny lévén, még eddig, nem igen nevelhette Könyveinek számát, sem nem igen válogathatta azokat. — Ezek nagyobb részint Jóltevőknek adományai. Ajándékoztak Néhaj Graf Teleki Jo'sefné, az az *Ecclesiák'*, és Tudományok' nagy *Patronája* (ezek mind Magyar Könyvek) Néhaj G. Székelly László, *T. Málnási László*, és némelly mások-is. — Még kistiny, azomban nézést érdemlő Gyűjtemény. —

Udvarhelyett nevezetes egy régi Vár mellynek még Dűledékei fenn állanak; valaha erős lehetett. Ez a' Vár a' Városhoz ragad. A' mint egy még a' régi romlott Kőfalba lévő Írás mutatja, János 'Sigmond Fejedelem idejében építettett;

a' Székelyeknek Támadások vagy-is Zenebonájok után (melly ezen Fejedelem alatt történt) a' Székelyeknek a' mint gondoltatik, meg zabolázására. Hajdani neve volt: — *Székelly Támad.* — Hasonló Vár volt még Udvarhely Székben, a' melly *Székelly Bannya* nevet viselt. Mind a' két Vár idővel el pufztult: mellyet a' Székelyek nem-is bántak, Szokások ellen lévén, hogy Földökön Vár legyen. — Eleitől fogva azt tartották ők magokról hogy: *Pectora Siculica Mania firma satis.* — A' Várat tehát nem az ellenség, hanem magok ellen gondolták építetve lenni. —

Az említett Irás, az Udvarhelyi régi Vár Kőfalán, ez: (felette a' Magyar Országgi tziemer van Kőbe vágva)

*Hæc quicunque vides electi insignia
Ducis;*

*Pro Patria Grates, Hungare lætus
ages.*

*Cur vagus extremis terrarum finibus
erras?*

*En prope quem multo Sangvine,
quæris habes,*

*Quippe peregrini, quam sit dam-
nosa potestas*

*Principis, accepta discere clade
potes.*

*Flechte genu Domino, felicibus utere
fatis.*

*Sangvine sublato, sicca manebit
humus.*

Ezen versekkel az Erdélyiek, különösen pedig a Székelyek János Sigmond Fejedelemhez való hűségre intetnek. —

Udvarhelynek Lakosai majd mind Székely Magyarok; vagynak kevés Oláhok is. — A Székelyeknek egy része földes Uraság alatt vagyon, és G. Gyulai Uraknak Taxát fizet, más része pedig *Privilegiátus*, az az szabad Városi Lakos, és a maga Magistrátusától igazgattatik, a Székelytőlis semmi függésben nem lévén. Laknak itt Nemesek is a magok tulajdon *Curiaikon*, kik a Székelytől függenek. —

Udvarhely eleitől fogva az a Helly volt, ahol a Székelyek a magok Nemzeti Gyűléseket szokták vala tartani. Udvarhely Szék az első is, a több Székek között, és mindenkor is Anya Széknek mondattatott a többiektől. — A Szék Leveles Házában lehet olvasni a Székelyek Constitutióit, avagy is *jus Consuetudinariumjokat* a melyekben minden Törvényeik Igafságaik, és Szabadságaik fundáltatnak, és a melyeket magok szerzetek magoknak a leg régibb időtől fogva. — Lehet itt olvasni a Székelyeknek két rendbéli Lustráit is, t. i. azon Lajstromot, melly szerint elsőben Bethlen Gábor, másod izben pedig Rákotzi György Fejedelem által a Székelyek rendenként, és fejenként a mint kiki közüllök akkor a *Primoresok* a *Primipilusok*, és *Pixidariusok* közzé tartozott, és oda tartozását megbizonyította, elaffüicáltattak. —

Udvarhelyről Oláhfalura szándékoztunk, melyis oda két Mtföld. Utunk egy darabig térhelyen ment, de majd azután a *Szarkakö* nevű Hegyhez érvén ezen kellett felmennünk, tsak nem mindenütt szoros útban. — A' Hegy tatöre jutván, innen Udvarhelynek közelebb fekvő Vidékét jól lehetett bé-látui. — Le érvén, egy darabig térföldön jöttünk, a' honnan immár a' magristan fekvő Oláh-falut a' háta megett lévő Havasokkal (kik közül a' *Hargita* nevű Hegy leg magosabbnak és leg nevezetesebbnek is tartatik) látni lehetett. — A' *Homorodi Bor-Vízhez*, melly útunkban esett közeledvén, egy mélly, és szoros Völgybe ereszkedtünk. Ebben a Völgyben annak szinte közép tájján fekszik a' Bor kút, a' Homorod patakja mellett. Egy kitsiny, körül ki rakott fedetlen Kút, melly a' Savanyu Vizzel egészfzen megtelik. — A' Kút körül a' Völgyben sok Épületek vagynak; fa-Házak és Szinek, de nem roszsz Alkalmatosságok. — Istállók azomban nintsenek. — A' Bor-Vízhez jövöknek eleségrül, és egyéb szükségekrül itt gondoskodni kell, mert a' faluk mind mezfze vagynak: Oláh-falu is, a' melly ide leg közelebb esik, egy óra. — Ez a' Homorodi Savanyu Viz az egészségre nézve nagy hasznunak moudatik lenni, azért-is erőssen járják, az ize igen jó; Vas-refzetskékkel, és sok *aér fixus*sal telyes, tsipös, és éles, azomban nem nehezen iható. — Jól hajt. —

A' Homorodi Vizet el-hagyván a' Hegyen fel tartottunk, és felette köves alkalmatlan útban, hol hegyre hol lejtöre menvén, végtére a' Hegynek tetejére éppen *Oláh-falunál* ki értünk, fetét

estve fiúlya világnál. Alsó Oláh faluba, és egy Székely Gazda Ember Házánál szállottunkbé. — A' Gazda nem volt otthon, az Erdőre lévén: azonban a' Gazdaszfzony egy már nem ifju de ferény Afzfzony, Székely modra forgolodott, hogy mindenket szükségünkre el rendeljen; egy fiatskája volt mindenben segítője. — A' Szoba tágas lévén, abba jól bé-férkeztünk, jól lehet egy nagy ofztováta, és sok féle házi Eszközök voltak benne. Hamar vatsoránk-is készült. — A' Konyha a' Székelyeknél majd mindenütt csak a' Szoba: annak egygyik szegeletiben t. i. egy nagy Kementze vagyon, mellynek tűz-helye a' föld színével egyenlő, és a' mellynek a' nyílása v. szája a' földtől a' Kályháig mintegy singnyi magasságu; — a' kürtője pedig egyenesen megyen fel felé. Minthogy a' Szoba tágasabb, mint más Erdélyi falusi Házakban (és ezt a' Székely földön mindenütt úgy találtam) a' Konyha nem sok helyet foglal-el, és a' Kementze tsinonon lévén készítve, a' Szobát nem rutittys. — Gazdaszfzonyunk jó Malé Pulyifkát főzvé, egyikünk azt szalonna 'sirrál, másikunk téjjel, valamint a' tejes Riskását, jó izűn megette — 's nem sok idő múlva le nyugovánk. — Másnap alsó Oláh Faluból-felső Oláh Falun kereftül Tsik felé el-indultunk. — De meg-érdemli Oláh falu, hogy többet szolljak rolla.

Ez a' Helység két Faluból áll: az alsóból, és a' felsőbből; mind a' kettő egymáshoz ragadván, igen hozfszan nyulik. Fekszik egy magas Térségen, egy felől Hegyek alatt. Jól épült Házakkal bir, a' melyek mind fa-Házak, boronákból épültek, és részszewint meg tapasztva, 's bé mészelve

vagnak, részszertint tapasztatlanok, és deszkákat vagy sendelyekkel fedettek. — Egy egy Gazdának jó nagy Udvara van; azon Lakóháza (mely is egy kis pitvarból, egy tágas Lak-szobából és egy Kamarából áll rendszerint) külön Sütő ház, és egy deszka fa-vágó Szin, mellyet Árnyéknek neveznek külön; Ittálló-is met külön. Az Udvaraknak deszka kerítések vagnon. — Ha a' Lakószobába bé mégy, egy tsinos tágas Szobát látz, jó Gerendázattal nem törpe ajtóval, és elég nagy üveg ablakkal. A' Szoba közepében egy orszovata van, mellyen vagy kender, vagy gyapju fonalat szönek, vagy a' kettőt edjutt, sőt néha Gyapottat is. — A' Gerendázaton sok kender, és gyapju fonala szemlélhetz, a' falon pedig, a' sok mindenféle házi Eszközöket egy két Szent Képet, Keresztet, és Olvasot; mert az Oláh falusiak mind egy Valláson vagnak. Az Oláh falusiakrol megjegyezni méltó, hogy ők az Országban egy külön Megyét tesznek, és tulajdon *Jurisdiction*al bírnak, valami Vármegyétol, Széktöl vagy Várostol függésben nem lévén. *Privilegiumok* régi és első Leopold Tsáfzár által is meg-erősített (*). Ezen *Privilegium*nak erejő szertint ő nékiek egy Király

(*) Oláh falutól nem messze vagnon egy Zetelka nevű Szekely Helység, mely hasonló különös Szabadsággal bír, 's mind a' két Helység az ugy nevezett Taxális Helyek közze tartozik, a' melyek Erdélyben nem kevesen vagnak, és Királyi Városokhoz hasonlók, sőt a' Kir. Városok-is a' Taxális Helyek közzé (a' szónak leg-tágasabb értelmében) értetődnek Erdélyben.

Birájok-és egy Tanácsok, és két Helység béli Birájok vagyon, a' melly *Magistratusok* mindennemű Dólgaikat folytattya. A' Perceket az első Útban a' k. *Fiscalis Director* elejébe viszik, a' kinck minden *Estendöben* oda kell jönni Törvényt látni. — De a' Királyi Táblához a' *Guberniumhoz* és a' Fejedelembesz-is vihetik fellyebb. A' Király Birójokrol kérdezősködvén a' Gazdaszszonyomtól, azt felelé, hogy a' bizony tsak olyan botskoros mint a' többi botskoros Lakos. *In Politicis* egyenesen a' Királyi Guberniumtól suggnak. — Az említett *Privilegium* szerint továbbá minden Katonasagtól-is mentek; külön Követeket-is küldenek az Ország Gyűlésére. — Gazdasági állapotjáról Oláh-salunak azt lehet meg jegyezni: hogy a' Lakosai tsak a' Defzka kereskedésből, és a' Szövésből keresik Elelmeket. Ugyan-is terméketlen földjök lévén, a' Gabonának semmi neme sem terem, ki-vévén a' Zabot. Azért mind a' Gabonát, mind a' Torökbuzát, mellyel erősen élnek, pénzen veszik; pénzt pedig tsak a' fával való Kereskedésből szereznek. Mert nagy Havasaiak vannak, a' honnan a' leg szebb Fenyő fákat bővségben kapják. Azokból azután sűrész, Malmaik segittségével Defzkákat készittenek, a' mellyeket nagy számmal viszik el-adni, különösön Segesvárra, M. Vásárhellyre, és Károly Fejervárra; azomban nem kevés fáradságokba jut a' fzegeny Oláh salufiaknak, azon Elelmek Keresésének módja. — A' fok fával való bánás, annak hordása, emelése, a' fok út annak vitelében, nékiek igen terhes. Az öregebb Emberek nálök igen el-érdtlenedtek, és meg romlottak, söt kevés jut közüllök Vénéségre. Innen van, hogy a' Férjűak száma közöttök az

Afszonyokéhoz képest sokkal kisebb. — A' mi a' Szövésbeli szorgalmatosságokat illeti az Oláhfalusiaknak : a'nyi Kendert és Gyapjút fött Gyapottatis mindenkor meg-dolgoznak a' menyivel a' magok Ruházatbéli szükségeiket ki-kell elégítenek — de többet nem. —

Oláhfalut elhagyván , egy darabig térem menvén , a' Havas felé Hegynek tartottunk , és csak hamar réa is értünk ; a' honnan a' két Oláh falut kalfálló réteivel , zab , és kender földjeivel egygyütt szépen lehetett látni ; körülbé , hol meszszebb hol közelebb Hegyek vetettek határt a' szemnek. — A' Hegyen mellyen jöttünk az Oláhfalusiak Erdején mentünk keresztül. — Innen veszik a' Lakosok minden építő fá-jokat : az Erdő nagyobbára Bükkös. A' Hegyen és részert az Erdőben vagyon a' Széna fás , és a' Lakosok a' Kalfállásra 's fa-vágásra többnyire Loháton szoktak ide fel járni. — Ezen Erdőn keresztül menett , sok gyökerestől ki szaggatott nagy fákat szemléltem ; — ezt egy erős szél csinálta a mult Esztendőben , a' melly ugyan akkor a' Lakosok bizonyittása szerint a' Havasokban-is a'nyi kártett a' fenyő fokban , hogy a' mint mondták a' Marhais alig járhat a' fok le-dült , és úszvé romlott fa miatt ; éppen ez a' Szél okozta azt-is , hogy a' Lakosok kéntelenítették egy fenyő Erdőt a' Havasokon , más Helységtől bérbe venni , hogy Töke fájokban (igy nevezik azt a' fenyő fát , melyből a' Deszkát fűrészik) melyből való Kereskedés által élnek , és a' mellyet eddig a' magok Havasokról vettek , szükséget ne-látsanak. Éppen ezen nagy kárért pedig mellyet Oláh falu mind a'

Havason, mind a' Hegyen lévő Erdejében szenvedett, a' Felséges Királytól ezen 1794dik Esztendőre Adója el-engedetett.

Utunkat az előbb említett Erdőn egy darabig folytatván nem fokára magosabb Hegynek kezdetünk menni. — Ugyan-is a' Tsikot Udvarhelytől el-választó Havason által vízzen az út. Ezt a' Havast a' mint emlékezem Tetőfőnen nevezik. Képzeld a' leg kövefsebb utat, ahol a' szekér egy nagy köröl a' másokra döttzen és két felé hanyattatik; azonban gondoid, hogy egyszer hegyre kapatsz, másszor lejtőre ereszkedel, a' hol a' köveken a' Ló szüntelen síkamodik; gondoly továbbá egy szorofs út, a' hol ritka helyt áll ki egy szekér a' másik előtt, így meg tudhatod millyen az út ezen a' Havason: mentől magosabban jöttünk, annál rozsfzabb volt. A' Hegynek magosabb része Fenyő fákkal fedett, itt is amott is egy kis patakotska ered, — hives van, es vészi az ember észre, hogy Havason jár. — Kezdvén a' Hegyről lejteni, felette alkalmatlan volt ugyan, az útunk, de azért nekünk egy más Gyönyörűség eleget tett. Mert mentől inkább ki-jöttünk a' Fenyvesből, annál szebb tekintésre való Tártyakat kapott szemünk, az előttünk meg-jelenő gyönyörű Vidékben. — Az egész Tsik-Széke szinte egész hosszában és egész szélében előttünk állott. A' Hegyről a' hosszán el nyúló zoldello kies Térséget, a' falukkal edjütt, mindenütt a' Tsikot körül lévő Hegeket, és Havasokat, balról különösen Gyergyónak kopasz küsziklás Bértzeit, szembe velünk a' Hár-Havasokat láttuk; jobbról a' Kászont, Tsiktól el választó Hegeket szemléltük. — Oly gyönyö-

rőséges tekintet, melly a' leg szomornabb Embert-
is meg-vidámíthatná. — Mert lehetetlen volna Em-
beri látó szemnek a' Természetnek oly nyilván ki-
láttzó szépségét meg-nem esmérni, és Emberi
szívnek, azt egy bizonyos Öröm - érzéssel, nem
érezni. —

Le jutván a' Hegyről egy kis fél óra alatt,
Szeredára, érkezünk, minekutánna Utunk Oláh
Falutól fogva szinte tiz órákat tartott volna. —

Tsik Szereda egy alkalmas nagyságú, és
szépen épült Falu, Téren fekszik egy hofszú domb
alatt, közel az Olt Vizihez (a' melly-is Gyergyó-
ból eredvén Tsiknak hofszán el-foly, és Hegyek
között Háromszékre veszi útját) A' Lakosok mind
Katona Székelyek. Egy kis távúlságra fekszik a'
Falutól a' Vár, a' melly a' közel lévő Temesi Pasz-
susra nézve az Ellenség bé ütésének meg akadá-
lyoztatásáért van építve. Még régebben épült, u m.
1620ba és akkor Mikóvárnak hivatott Mikó Fe-
rentzről az akkori Tsik Gyergyó, és Káczony
Székek fő Kapitányáról a' ki építtette; de azután
a' Törökök 1661be bé ütven el-rontották, Károly
Császár pedig ujra helyre állíttatta; ez a' Vár ki-
csiny, és nem is tulajdon erősség, négy szegeletre
van építve's egy *Kompániát* vehet bé Őrizet-
nek. —

Egy négy szegeletü nagy Épületnél, melly-is
Kaszárnya, más egy nintsen benne. — Az első
Székely Gyalog *Regement* Oberstere itt szokott
lakni. — Tsik-szeredáról a' Temesi Passusa egye-
nes út viszen, 8 óra alatt a' Határ-szélhez el le-

het jutni, a' holott-is a' *Contumácia*, Harminczad és a' szélső Örizetek vagynak. — *Szép-Vizen* túl a' melly Falut az ember Tsik-szeredáról leg elsőbb-is oda közel éri, több az egész Határ. szélig nintsen; ugyan is Tsikszereda háta megett egy fél órányira már a' hegyes Vidék kezdődik és egész a' Szélig tart, a' mellyhez közel a' Hegyek-is inkább öfve sűrűednek, és nagyobbra emelkednek Havasokat formálván. —

A' Pafsustól nem messze egy *Gyémes Lunka* nevű Volgyben az ember Lakosokra talál, de ezek városágos faluba nem laknak; hanem itt is, amott is fzerre szélyel, egy egy csoport Házakat láthatsz. Ezek a' Lakosok Székelyek, kik lassanként ide meg-telepedtek; nagyobb részint a' Tsiki falukból vonták ide magokat, de rész szerint Moldovából-is jöt Székelyek, vagy Magyarok, mert ugy kell meg tudni, hogy Moldvában ilyen ki vándorlatok, kivált Székelyek igen sokan vagynak, és nevezetesen ezen utolsóknak két nagy falujok-is vagyon. — A' melly öt Magyar falut telepítették Bukovinában, az-is mind olyan ki-vándorlott Moldovai, Magyar, és Székely Lakosokból áll, kiket oda öfve vontak. —

Ezeket az említett Gyémes-lunkai Lakosokat a' Tsikiak *Tsangóknak* nevezik: lehet hogy ez a' Nevezet onnan jön, mivel ők vándorló Emberek és Lak helyeket gyakran el hagyták; az a' Szó *Tsangó* pedig, olyan értelemben vétetik mint kóborló, vándorló. — Az ő Gazdaságok főképpen a' Juh tartásban, és Marhákban áll, a' rendes

adót mint más Lakosok fizetik. A' földes Uraságnak is (minthogy mind nagyobb Székelly Bir- tokosoknak, és úgy nevezett Székelly Nemések- nek (*) Földjén laknak) *Taxát* fizetnek, nagy részint Katonák; azok tudni illik a' kik külömben- is Katonáknak lévén conscribálva, a' falukból ide költöztek. —

Tsik-Szeredához egy kis fél óra a' Somolyai Klastrom, a' mellyis egy Templommal, és egy Ká- polnával egygyütt az ugy nevezett Somolyoi Hegyen fekszik. A' Templom, a' mellyben egy *Gymna- sium*-is vagyon, a' Franciscánusoké, és ezt a' leg régiebb Klastromnak mondják Erdélybe. Már a' tizenharmadik Százban itt, a' miat mondatik Ba- rátok voltak, de nem tudatik bizonyosan mitsoda Szerzet. A' Hegy alatt, egy felől Várdotfalva, más felől Tsobád-falva nevü Faluk fekszenek. — *Tsik-Szeredáról* el jöven, folytattuk, Útun- kat Háromszék felé; Tamás falván, Szent Kirá- lyon, és Kormás nevü Falukon, mind derék Hely- ségeken jöttünk keresztül. Három órai menés után a' *Nyerges* nevü Hegy alá értünk, mind addig a' leg kiefsebb Térsegen menvén, Gabona foldek, Kender foldek, és szép Rétek mellett. A' Nyerges Hegye Tsikot el-választja Kászontól. Nagy Hegy; egy jó fél óra kell a' mig az ember a' Hegy tete-

(*) Minden Székelly ugyan Nemesnek tartatik, de birnak a' Székellyek között sokan Do- nátioval, és Armális mellett, és ezek tulaj- donképpen Székelly Nemeseknek nevezet- nek. —

jére ki ér, a' tetején egy négy szegeletű Sántz
 vagyon. — A' le jövetel a' Hegyről egy fél órát
 ismét meg tart, le érvén pedig az ember rövid
 idő alatt Kálfon Ujj faluba jö, egybe a' Kálfon
 fiu Szék Helységei közül. — *Kálfon Ujj falu*
 völgybe fekszik, derék Helység; részszerint szabad
 Székelyek, részszerint Parasztok lakják, a' kik a'
 nagyobb Székelly Birtokosok, vagy az ugy neve-
 zett Székelly Nemesek földjén laknak. — Vallá-
 sokra nézve Catholicusok, valamint a' több Kálfon
 Széki Helységek-is, mellyeknek száma öt. Innen
 el menvén útunkat egy hosszú völgyben folytat-
 tuk, a' hol a' Kálfon patakján keresztül kasul kel-
 let mennünk. Két óra alatt az ember Kálfon fiu
 Székből ki jut, és Szent Lelőken-túl (mellyis a'
 Kálfoni Hegyek végébe fekszik,) Három-székbe
 ér. — Jobbra Szárazpatak, Peselnek és Karatna
 nevű Helységek esnek, mellyek Fejér-Vármegyéhez
 tartoznak, igaz hogy ez különdös (*). Szent Lē-
 leken G. Mikes Ur bir, s' kinek a' Hegy altyában
 egy régi és meg romlott Kastélya vagyon. Ezen
 a' Falun túl az ember a' leg szebb sík Térésre jut
 ki, a' Hegyek mind két részről igen messze távoz-
 ván. Tsikhez hasonló Térésget láfz, csak hogy

(*) Vagynak még Háromszéken olyan Helysē-
 gek, mellyek Fejér-Vármegyéhez tartoznak,
 de ezek Három-széknek a' szélében feksze-
 nek, Háromszék és Brassó Vidéke közt, u. m.
 Hidvég és Árapatak. Ezek a' Nemes Familia
 Jofzágai, a' mellyeket még a' 4dik Béla Ma-
 gyar Királynak *Donatiojából* birják, melly
 akkoron, a' mint azon még meg lévő Donatio
 mutatja, Tatároktól el-pusztított föld és
 az előtt a' Székelyeké volt. —

még egyenesebb, és fokkal nagyobb ki terjedésli; fizep Gabona földek, Rétek, és fok Haritska vetések mellett megyen el-az utad. Itt is amottis Helységek ötlödnek szemedbe. Sz. Lélekről egy fél óra alatt be-jutottunk *Kézdi-Vásárhellyre*.

Itt más nap szinte délig mulstván, ekkor el mentünk Al-torjára fő Hadnagy G. K. Urnak látogatására a kivel szándékunk volt a Búdös nevü nevezetes Hegyhez menni, a' Búdöskö Lyukaknak, és a Hegyalatt lévő Bor-vizeknek, és Feredöknek nem külsmben az ehez közel fekvő magas Hegyen épült Bálványos Várának meg tekintésére. Al-Torja Kézdi-Vásárhellyhez, egy fél órányira esik — Innen két óra tájban el-indúltunk, és Fel-Torján, egy nagy Falun menvén által, ezen Hellységen túl, csak hamar Hegyek közé értünk be 's szoros Völgyeken keresztül négy órai menés után jutottunk a' Búdös Hegy alatt lévő Bor vizhez, mellyis egy kis Völgyben fekszik. Ez igen jó Savanyú-viz. A' Bálványos Vára is itt fekszik, éppen a' Búdös Hegy által ellenében a' Völgy felett, a' honnan oda fel is-lehet menni. Ez a' Vár egy igen magas Hegynek tetejére építettett, felette régi, és már elromladozott. Haidan egy erős Kastélyból állott, mellyet kétfzeres Kő-falak vettek körül, munkás erőfsége-és építése pedig még mostis ki tetszik; — a' fel menetel igen fáradságos. — Vélekedésem szerint azok, a' kik ennek a' Várnak építésének legalább neveztetésének idejét akkorra teszik, a' mikor Szt. István Király Erdélyt Magyar Országhoz kaptsolta, taláu közelittenek az igazsághoz. Ugyan is a' Neve ezen régi Várnak azt láttunk mutatni, hogy a' Bálványokról, vagy Bálványozókól ne-

veztetik. Tudjuk pedig azt a' Históriakból, hogy Szent István Király a' Kereszténységet terjesztvén, minekutánna annak kemény Ellenzőjét az Erdélyi Gyulát meg-győzte, és Erdélyt hatalma alá hódította volna, itt is a' Keresztény Vallást buzgoan, sőt igen buzgóan t. i. fegyverrel terjesztette. A' vad Magyarok, vagy Székelyek közül pedig sokan mind Szt. Istvánnak, mind a' Keresztény Vallásnak vakmerően ellent állottak, és magokat mind a' függetlenségbe, mind pogány Vallásoknak gyakorlásában meg-akarták minden erővel tartani. Ha tehát úgy vélekedünk, hogy ezt a' Bálványos Várat a' Pogány Magyarok, vagy Székelyek a' magok oltalmokra, vagy meg tartásokra építették, vagy ha már akkor fenn állott, magokat ebbe vették, és itt oltalmazták, és hogy ő rollok mint Bálványozókról neveztetett Bálványos Várnak talán va' amit ki-találtunk. Ezt az okoskodást erősíteni látszik az, hogy még más Bálványos nevű várat is találunk Erdélybe, u. m. a' Szamos-Ujvár mellett volt régi Bálványos Várat, a' mellynek Köveiből a' mostani Szamos Ujvári Vár építettett. Azomban ezek mind vélekedések, és *Históriai dátumok* nélkül csak találgatunk. —

Minekelőtte a' Búdös Hegyre fel mentiünk volna, előbb az alatt mentünk a' Sóósmező nevezetű Völgyhez, a' melly a' Búdös Hegynek más oldala alatt fekszik. A' nevét ez a' Völgy onnan veszi, hogy ebbe egy Sóós forrásotska fakad, a' mellynek Vize a' Völgyen el-foly, de lassanként a' földtől be-itatik. —

Ebben a Völgyben vagyon egy Savanya - vizis, a' melly felette eröss; ugyan ebben a Völgyben pedig a' Búdös Hegy által ellenben lévő Hegynek allyában vagyon egy meleg kénköves Fetedös (*). A' Sós mezőről a' Búdös Hegyre mentünk fel; jó darab ideig kell menni, és fokot kell hágni ezen az erdös Hegyen, a' mig az ember a' Búdös Lyukakhoz ér. Az első Lyuktól meszfzetske a' második, ehez valamivel közelebb a' harmadik búdös Lyuk fekszik; mind egyzyik nagy Kö-Szikláknak tövében. — Már közeledvén az ember a' nehéz szagot érezni kezdi, a' Lyukhoz érvén pedig ez a' szag majd el szenvedhetetlen. — A' Búdös kö a' Lyukban a' Kösziklát egészen hártya módjára bé vonja, — ugy hogy azok kívülről fargáknak látszanak. — Az első Lyuknak ajtójához könnyen el mehetsz, és bé-menvén egyebet egy Lyuknál, melly széllében-is hofzfában-is négy öt lépésnél, magótságában pedig két ölnél nem több, és Búdöskövel bé vont Kö-sziklánál, nem látsz, de fokáig itt ki-nem álhatod, mert lélekzetet venni ártalmas fot halálos-is. Ha ezen Lyukban valamint a' többiben is a' Nap bé-füt, ugy olyan mint-ha belől tupa tűz volna. — A' második Lyuk ehez hasonló, a' harmadik mindeniknél nagyobb, és a' belöle ki gözölgő szag erősebb és olyan nehezen szenvedhető, hogy a' Lyuk' nyilásánál-is alig lehet állani. A' Búdös hegynek második oldalán hasonló Búdös köves Lyukak vagynak. Ezek közt a' leg nagyobbat *Gyilkosnak* nevezik, mi-

(*) Közel ide esik egy nagy Tó, mellyet a' Szent Anna Tavának hívunk.

vel egy Ember, a' ki belé ment, ott vesztette hirtelen életét. — Ennek a' gőzölgéseit a' többi felett oly erősnek lenni mondják, hogy az ott el-repülő Madarak-is annak szagától meg ölettetnek; a' mint hogy is ilyen döglött Madarakat annak nyílása előtt sokakat találtak. Most azonban ennek a' nyílásánál a' felette lévő Kösziklák le szakadoztak, a' mellyet egy Menykö tsapásnak ereje okozott. — A' Szem fájdalmak ellen hasznosnak tartatik ezekben a' bűdösköves Lyukakba való bé-menetel, azért-is gyakran mennek beléjek a' Vidékbeli Emberek: szükség azonban, nagy vigyázást tartani, és a' mint előbb-is említettem lélekzetet nem venni. *Fichtel* ama tudós Erdélyi Mineralogus és volt Thésaurialis Tanácsos, a' maga Erdély Országi Mineralis Historiájában, (Beytrag zur Mineral-Geschichte von Siebenbürgen 2 Theile in 4to) egy meg becsülhetetlen Könyvben bőven és egy Természeti Vizsgálónak módja szerint írja-le az egész Bűdös Hegyet. Az ő nyomoson első adott vélekedése szerint az egész Bűdös Hegy valaha egy Vulcanus-volt, és a' fok Bűdösköves Lyukok, mind megannyi Tűz okádó nyílások voltak, a' mellyek, vagy az okadás által fel-vettetett, vagy az azután idővel bé vagy le szakadott Kö-sziklák által bédugattak. Ezt az-is láttatik bizonyítani hogy *Fichtel* Urnak tapasztalása szerint, az egygyik nagy Bűdösköves Lyuknak (mellyet a' mint említettem a' Menykö nem régen őszve rontott) a' földje, melyen az ember állott, ingadozónak lenni találtatott, és ugyan azért az alatta lévő üregséget gyanította. — A' Kösziklákat a' Lyukak körül meg vizsgálván, azokat *Tuf*-könek nevezvén, egy oly Kö-nemnek lenni találta, a' melly *Vulcanusfi*

Lávából vagy Tűz okádó Hegyi Hamuból, az elsőnek 's hónap hozzá járulásával a' nap melegtől őszve tömetett, vagy mintegy őszve fűtetett. Ez a' Kő sejér vagy szürke, vagy veresjes sejér, kisebb darabjaiban hangot ad, a' vizet lassan beszívja néha *porus*-os, száradt és könnyű, a' Németül úgy nevezett *Tuff* Kőhöz leg többet út. Ezek a' Kősziklák és szerte szélyel el-hányt Kődarabok hasonlók azokhoz a' Kő nemekhez a' mellyek a' *Vesuvius* Hegyen találtnak, és annyival inkább bizonyitnak arról hogy Tűz okádó Hegyből vettettek-ki. — *Fichtel* Urnak meg jegyzése izerint a' Büdös Hegy a' maga leg utolsó okádásában, *Salak* avagy *Tajték* Kővet vetett ki. Ugyan-is az egygyik Üreg vagy Lyuk alatt az egész föld színét olyan Kő-nemmel-el boritva találta a' Vi'sgálódó Ur. — Az egész Büdös Hegy teli van Büdöskövel, mellynek göze annak minden részeibe el-hat. — A' Hegynek allyában több helyeken lehet büdösköves földet ki ásni, a' mint-hogy egy helyen egy négy ölnyire, 'de a' fullasztó gőzök miatt tovább nem vitethetett, és fel hagyott Stollnát lehet látni. —

A' Büdöskő Lyukakon selyül még jó darabot lehet menni, míg az ember a' Hegy tetőre ér. Innen pedig Tsik-Székbe lehet bé látni. — Kelletert jó fél óra míg a' Büdös Lyukaktól a' Hegyen le jöven vizá érhattünk az első Bor-vizhez, a' Bálványos alatt, a' honnan a' Sóos mezőre mentünk vala. Innen csak hamar haza felé indultunk és szinte éjfélkor Kézdi Vásárhellyre bé-is érkezünk. — Kézdi Vásárhellyről pedig más Nap tovább folytattuk Utunkat. —

Kézdi Vásárhelly egy nagy de nem szépen épült Város, többnyire mind al-Házakból áll, — a' mellyek itt is valamin az egész Székellységen fendellyel vagy deszkával fedettek. A' piatzon-is az ember tekintetre méltó Épületet nem lát, a' Reformatum Templomon kívül: e' pedig méltán érdemli, hogy szépnak neveztesék. Mind nagyságára, mind kivált belső *Architecturájára* nézve, a' szép és mesterséges építésnek példája Erdélyben. A' M. Vásárhellyi és Kolosvári Reform. Templomok után ennél a' Reformatumok között nagyobbat nem tudok, és szépségére nézve mindjárt ezek után, és az Igeni Reformatum Templom (*) után tészem. A' Csatelrád azonban igen tiszvának tartom, és a' fok helyen való virágos festéseket, és pettyezetéseket mind a' falon mind a' boltozaton éppen nem dicsérhetem. A' Templomnak külső architecturáját dicsérhetem ugyan valamennyire; azonban nem találtam fel benne a' szép Simplicitást. — A' Torony a' Templom elején a' homlok-rész' közepében vagyon, és a' Templomhoz jól illik. — Azonban sokat el vészen a' Templom szépségéből az, hogy Kö-fallal van körülkerítve, hogy a' piatza háttal van, és hogy szabad helyt nintsen. — A' Templomnak által ellenében az Oskolaház vagyon, mellyis egy alkalmas Épület; az Oskola egy a' nagyok közül és a' föbb Oskola Háromszéken. — Ennek a' Városnak szép, és nagy Épülettjei közül mást nem tudnék említeni a' *Stábalis Háznál*, holott, az második Szé-

(*) Igen Fejér-Vármegyébe, közel Károly-Fejér-Várhoz fekszik, —

kelly Gyalog Regiment Obersterinek *Quártéllya* vagyon a *Regement Cancelláriával* együtt.

Kézdi-Vásárhellyt, egy kis patak vállasztja el Kantától. — Ez egy Falu, melly Fejér-Vármegyéhez tartozik, és a' mellyben a' Minorita Barátoknak nagy Klastromok, Templomok, és Oskolájok vagyon. Falunak elég szép Hellység. Lakosai többnyire mind Catholicusok, és Magyarok, vagy Oáhok; kár hogy ez a kis Fejér-Vármegyei punctum nem eshetik közelebb a' Fejér-Vármegye teltéhez. —

Kézdi-Vásárhelly népes hely, mintegy öt ezer Lélek vagyon benne, mind szabad Székellyek, Vallásokra nézve Reformátusok. Az Emberek itt igen sürűen laknak, egy más hátán ugy szolván; ugyan-is fok Házaknál négy öt Háznép lakik egygyütt egy fedél alatt; még több helyeken lehet pedig látni, hogy egy Udvaron, két három, négy Ház áll, ugy hogy Udvarnak majd semmi hely nem marad. Nem tudom más okát miért nem építenek inkább a' Város szélén mint ugy egy másra, hanem azt; hogy ezen Városnak igen kitsiny földje vagyon. — Az ide való Lakosok nagyobb részént mind Mester-Emberek, és fok féle Kereskedést üznek, foképpen Brassóba és a' két Oláh Országba, az Ojtazi és Bozzai Pafsusokon által. — A' *fabricatumok* (Készítmények) mellyek ezen Városból ki vitetődnek, kivált képpen minden féle Gyapott, és Gyapju Szótt matériákból, és meg képzített bőrökből állanak. Jóllehet a' Kézdi Vásárhellyiek nagyobb részént kereskedő és Mester-Emberek még is e' mellett Katonák-is, és ez a' Város egy Compániát állit-ki, e' mellett Contribútió

is fizet. Azomban ez a Mező Város különösen azon Okokból, minthogy Kézi-mivekből és Kereskedésből élő Hely lévén, a' Katonáskodást kárára tartják lenni, és mivel különben is Taxalis Hely (az az tulajdon Jurisdictional bíró Szabad Mező-Város, a' mely az Ország Gyűlésére-is Követet küld) már két Ország- Gyűléseken sürgette a' Katonaságtól való fel szabadittatását, a' több Háromszéki Taxalis Helyekkel, n. m. Beretzkel Ilyefalvával, és Sepsi Sz. Györgyvel egygyütt, mely Helységek mindnyájan, a' Katonaságtól való menttségekről, régi Privilegiumokat-is kívánják mutatni.

Kézdi Vásárhelyről el-indulván, előbb Léczfalva nevű Helységbe mentünk, onnan pedig Zabolára, a' melly Helyen a' Háromszék közönséges Gyűlései szoktak tartatni, a' G. Mikes Kastélyába; minthogy ez a' Grófi-ház birja Zabolának nagyobb részét. Azomban az Archivum, és a' Tömlöttök nem itten, hanem Sepsi Szt. Györgyön vagynak. Zabolára közel fekszik a' Moldvai Szélekhez, egy felel távolotska Havasokkal meg környékezve. —

Itt éppen ekkor közönséges, és Ország Gyűlésére készülő Gyűlés tartatott. A' Székely Nemzetnek a' Gyűlésre be-nyújtandó 's orvoslást kérő Sérelmeinek fel olvasását hazafini szívvel hallottam. A' több közönséges dolgoknak pedig szép, és rendes folyamattját, és az okos Kormányozást (vitte pedig ezt a' fő Király Biró Ur) örömmel tapasztaltam. Nem tehettem azomban, hogy ezeu Gyűlésről egy sajnos meg jedzésem' ne tegyem, ezt t. i. hogy egynehány főt ugy szólván sok oíly panaszok fel vétetődésnek kellett tanújává lennem,

a' mellyeket Gyermekektől meg verettetett , meg sz'dalmaztatott , vagy meg-vettetett Szülék adtak bé. Bámulva kellett sebes Szüléket látnom fiaik kezeitől meg sebesítve. — A' Nemes Szék Gyűlése azonban nem hagyta büntetés nélkül ezen természet ellen való fiakat. —

Zaboláról a' fő Király-Bíró Gróf Mikes János Urral volt szerentsém *Uzonba* mennem , egy Helységbe , mellyben egy nagy részt ez a' Gróf Ur bír. Kastélya nagy , és szépen épült , alkalmazottságokkal bővölködik , Istállója válagatott Lovakkal teli , Ló-Iskolája nagy és fedett , Kertje fokot ígérő. Nézd meg azonban ezen Gróf Házainak belső el rendeléseit , visgáld meg válagatott Bibliothecáját , szemléld meg a' szép Réz-mettség Képeket ; és tapasztalni fogod , hogy ennél a' Háznál a' jó izlés nem idegen. Uzonból Brafsó felé indúltunk-el. Két M. földnyi menés után , a' Székely földről ki értünk , Prázmárra jutván , mellyis egy nagy Szász Helység Brafsó Vidéken , a' honnan Brafsó egy Mföld. —

Az egész Háromszék (*) egy kies Vidék. A' leg-egyenesebb Térsegen megyen az Utazó mindennütt ; körös körtil apróbb Hegyek , és ezek háta megett magafsabban fel emelkedett Havasok veszik szinte egészen körül ; a' Bartzaság , vagy is Brafsó Vidéke felé Térseggé vágyon. Földje felette termé-

(*) Háromszék három Székekből úgy mint Kézdi, Sepső , és Orbai Székből áll ; mindenik Széknek különös Tifztsége vágyon. —

keny, és Nyárban leg szebb Gabona és Haritska vetéseket láthatfz. — A' Haritska itt mintegy második Buza neme, sohol nem igen termesztik Erdélybe bővséggel, tsak itt. Az ugy nevezett Haritska Puliszka, itt a' Málé Puliszka helyett vagon, és igen közönséges; téjjel vagy túróval igen jó izú étel, ajánlom akár kinek. —

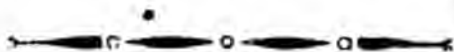
Erdöket Háromszéken tsak a' Hegyeken láthatni, és a' Havasokon, a' hol Vadakkal bővelkednek. Szőlöt itt nem mivelnek, azért Bort kevesebbet, de Pálinkát és Sert annál többet ifznak, a' Bort pedig részszerint Oláh Országból részszerint a' szomszéd Küköllő Vármegyéből, és Segesvár, 's Köhalom Szász Székekből vészik. — Háromszék igen népes Tartomány, és Népe miveltebb, mint a' más Magyar Nép az Országban, az Oláh-ja a' ki itt lakik meg magyarosodván nem olly vad, és bárdolatlan. (*) A' Hellységek melyek nagy számmal vagnak, szebbek, és rendezebben épültek, mint más Erdélyi Magyar vagy Oláh Hellységek, a' Szász Faluknak mindjárt utánok lehet tenni, Vallásokra nézve a' Lakosok nagyobbára Reformátusok. Kevesebb része Catholicus és Unitarius; nagy része pedig a' Parasztoznak Oláh lévén, Ő hitü. — A' Háromszéki Székelyek szorgalmatos föld mivelők; nagy Juh Gazdák, jó Takátsok, nagy Méhészek. Deszkával és Sendelyel Erdélybe fok felé kereskednek. Szövyött Áruiknak pe-

(*) Itt az Oláhok nyelveket is el-felejtik, melyet szinte tsak Papjaik tudnak. — Vallásokat azomban, mely ő nálók majd tsak külső Tzeremoniákból áll, meg-tartják mindenütt.

dig Oláh Országban nagy kelettje vagyon: különösen a' Mező Várofiak sokféle Kézi mesterségekből, nem kevés hasznot látnak. — A' két Oláh Orzággal pedig, és a Szász-Székekkel minden tekintetben olly viszontagos közösülésben él Háromszék, hogy ezek nélkül nagy szükséget látna, de sőt ezeknek-is, kivált a Szász Székeknek hasznok kívánnya, hogy a' Székelyek mentől jobb lábon állyanak: tudva vagyon, hogy a' Szomszéd Szászok a' Székelyeknek nagy Baráttyaik.

A' nevezetesebb Vizei Háromszéknek az *Olt*, és a' *Fekete-ügy*, a' mellyis az elsőbe foly, az *Olt* Gyergyóból eredvén, és Tsikból jöven tsak egy kis részén foly által ezen Tartománynak, azután Fejér-Vármegyének egy részén és Fogaras földjén által veszi folyását és Szeben-Széken kereftül a' Veres Toronyi Palsusnál Oláh Országba szakad.

Bövebben a' Székely Földről nem írhattam, de oka ez, hogy keveset mulattam. — Ezen Utazásnak le írása, leg alább ut mutatásra jó lehet, ha valakinek kedve tartaná, hogy Erdélynek ezt a' részét lássa; leg alább arra használhat, hogy valamely ifju Hazámfiának kívánságát fel gerjeszse, ollyan Orzágnak bövebb vizsgálására, mellynek tsak egy kisebb részében-is ennyi szépet, és nézni méltót talál: holott millyen hijános ez a' rövid Utazás le-írása!

HARMADIK UTAZÁS

EGY ERDÉLYI MAGYAR
NEMES IFJUNAK MAGYAR OR-
SZÁG' DÉLI RÉSZEIBEN TETT
UTAZÁSA.

El-hagyván Budai lakásomat, holott egy Telet töltöttem vala, egy Barátom' Társágában Útnak indultam 2. Maji 1794. hogy Magyar Hazámnak egy részét bé járnam. — Szándékoztam leg előbb is Szegedig le menni. Budáról első meg nyugvó Státziónk Ócsa nevü Helység volt. — Ez egy nagy Magyar Falu, Pestrol 3. Mértfold; G. Teleki

Jósef és Confil. Tihanyi Tamás Urak Birtokosok benne. — Az itt lévő Reform. Templom a' maga régiségiért igen nevezetes; némelyek még Pogány Templomnak tartják, melyet egész Alkotása-is lattatik bizonyítani. — De ha nem is tartanók ilyen réginek, egynek tarthatjuk a' leg első Keresztény Templomok között, a' melyek a' Keresztény Vallásnak az Orientalisi Ritus szerént való bé vételekor építtettek; lártfzanak-is a' külső Fa láu Görög modú régi festések.

Ez a' Templom belsöképpen G. Teleki Jósef Ur ö Excellja bökezüsége által renováltatott, a' régi architecturának mindazáltal változtatása nélkül; melynek emlékezetét egy a' Chóruson lévő Táblán olvasható arany *Inscription* lathatni. — Ócsáról nagy Pufztaságon keresztül, mely szinte 8. órákig tartott, Nagy-Köröstre érkeztem. Innét kevés idei mulatásom után, tovább folytattam Utamat, még oz nap Kétskemétre szándékozván.

Nagy - Körös.

Nagy-Körös középferü nagysága Mezö Város, Pesttől 11. Mértföld. Építése falu modjára vagyon; utzái rendetlenek és a' Házak többnyire egymástól szélyel, egyenes sor nélkül állanak. Kö Házakat, keveseket számlálhatni benne, azomban Épületeit mind, jó közönséges falusi Épületeknek mondhatni: A' Házak száma mint egy 2000re, a' Lakosok száma pedig 12000re, vettethetik. — Erdélyi Hazámban egy Vároft fem tudok Szeben

és Brassón kívül, a' mellynek több Lakosa volna. — A' Körösiek főképpen a' Marha, 's különösen a' Juh tartásból keresik hasznokat. — A' Föld-mivelést főképpen gyakorolják, minthogy a' Földjök terméketlen; Szőlő mivélésre is adják magokat, és a' Szőlők a' Városon kívül térségen fekszk. Bővölködik ennekfelette Körös fokféle jó gyümölsőkkel, melyek a' Vidékben nagy betsbe vagynak. A' Lakosok mind Reformatusok, ki vévén némely igen kevés R. Catholicusokat a' kik egy Templomot birnak. A' Reform. Templom, mely nagy és régi, de renovált Épület, eredet szerént Catholicusoké, és azután a' két Fél közt közös volt. Törtévéen pedig annakutánna, hogy a' Catholicusok is reformálódtak, ugy lett a' Templom egészféen Reformatusoké. A' Nagy Körösi derék Refor. Oskola is említésre méltó. Ezt egy kis Collegiumnak nevezhetem. Olyan gyarapadó állapottal vagyon különösen a' mostani T. Rectornak igyekezete által, hogy ha a' Ketskeméti Oskolával, melly ennél még nagyobb, egyesíttethetnék egy Országos Oskolát valóban tehetne, mely ugy is ebben a' Duna-melyéki Superintendentiában még hibázik. Méltó volna az ebben a' Superintendentiában levő *Patronatusnak* és *Ecclesiának*, egy ilyen Oskola fel állittására egy bizonyos elegendő Fundust össze tenni. —

Körösről az a' meg jegyzésre méltó, hogy ezt a' Mező Vároft a' Földes Uraság *Contractus* mellett birja, mely szerént a' Helység a' Földes Uraságnak egy bizonyos meghatározott Summát fizetvén (melyet a' Földes Uraság semmi szin alatt nem nevelhet) annak minden Földjeit, Birtokát és

Jussait használja, — úgy hogy a' Földes Uraságnak némely *Curiákon* kívül, melyekben némelyek a' Birtokosok közül laknak, semmi valóságos, és ki-jegyzett, hanem csak jus szerént való Birtoka-és *Oeconomijá* vagyon, melynek (*ususát*) haszon vételét az általa meg nem változtatható *Contractus* szerént a Városnak által adta. Mely szerént a' Város a' *Contractusban* meg határozott Summát (mely a' meg határozott porportióhoz képest a' Birtokosokra fel-osztatik) mint Jövedelmi esztendőnként fizetvén, a' Földes Uraság minden Birtokainak és hasznainak *in concreto* birásában vagyon.

Hogy a' Városnak a' Földes Urasággal ilyen lábon való állása fő oka tehetős állapotjának, és a' Lakosok vagyonságoknak, ezt könnyen által lehet látni csak abból is; hogy a' Jövedelme az Esztendőnként kötött Summát fokkal felyül haladja.

Körösről el menvén jöttem *Ketskemétre* mely is Köröshöz egy Mértfold. It a' Városon kívül lévő Vendég-Fogadóba szállottunk, a' mely is a' Városba benn lévő Fogadónál alkalmasabb. Szélyel járván azután a' Városba, fel mentünk a' Cathol. nagy Templomnak Toronyába, a' mely Ketskeméten a' leg magosabb Torony. — Ennek leg felsőbb ablakáig a' hol körülötte egy vas tornácz vagyon fel menvén, innen az egész Várost és Vidékét igen jól bé lehetett látni. A' Városnak nagy ki terjedése, a' kistiny ugyan és falusi, de nem rozsfzul épült Házak, a' Város mellett fekvő, fíkkal meg rakott Szőlők, és a' mezőze terjedő

Térség, szép és kellemetes tekintetet adnak. Mentünk azután egy a' Városon kívül lévő száraz Malomhoz (mely Nyomó száraz Malomnak hivatik) meg-nézésére: a' mely egy tsapanyólag álló, nagy lapos Keréktől hajtatik, melyen egy vagy két Ökör fel felé menvén (azomban minthogy egy Tzövekkez van lántzal kötve, soha tovább nem halad) ez által a' Kereket forgatja, a' mely Keréknek állól fogai lévén, azok által a' más kerekbe kap, és így ezeket és ezekkel egygyütt a' Malom Követ forgásba hozza. A' Malom egész Mechanismusza igen együgyü és könnyü, hafzna pedig egy ilyen Malomnak felette nagy, mert többet meg öröl mint egy közönséges Lóval hajtattott száraz Malom, és négy erőfs Marhánál többet nem kíván. — A' Bival ennek a' Malomnak hajtására leg-alkalmasabb, minthogy nagyobb ereje van, és nehezebb Állat. Erdélybe a' hol a' Bival jól szaporodik, és a' hol kivált az Ökör Bivalnak e'ég szolgálatjával nem igen lehet élni, egy ilyen Malom nem kis hafzonnal áll ittathatnék fel, kivált a' Mezöségen — Következendő napon délu ánnig még Ketskeméten mulatván, az alatt a' több he'yek közt a' Város Házához vezettem, holott is nékem némely Török Protectionálisok (oltalmat ígérő Levele) és fok féle Levelek mutattattak, ma'yben a' Városnak a' Nagy Vezér, Rudai Ba-a, vagy más Török Tisztek által parantsolatok adódtak. — Egyről a' nevezett Protectionálisok közül egy Magyar Országban által nem régiben Berlinbe ment Török Követ, kinek a' Török Leveleket mutogatták, azt mondotta: hogy annak olyan kötelező ereje volna, hogy ha akár mikor is a' Török M. Országra jönne, és ezt a' Ketskemétiiek mutatnák,

a' Város minden prédálástól 'es pusztitástól ment
leune. Ezen Levelek nagyobbára Török nyelven
vagnak írva, és fokaknak a' foglalatja magyarul
indorsálva vagyon, némelyek pedig Magyar nyel-
ven irattak a' Törököktől. A' parantsoló Leve-
lek többire mind igen kemények, és vagy halál-
lal, vagy a' Város pusztitásával fenyegetnek, ha
a' bennük foglalt kívánság, vagy parantsolat nem
telyefittetnék. — Imhol egy néhány magyarul
írott Török Levelek példa gyanánt:

„Mi az Méltóságos Budai' Vezérnek Ibraim
„Basának minden dolgaiban Fő gondviselője és pa-
„rantsolója Cajnikája, Dervis Bék, Isten engedel-
„méből.

(L. S.) *Subscriptiója két Lő-
farku Basának.*

„Ocsa 6. Szekér Széna. Üllő 8. Monor 6.
„Tzegléd 25 Szekér széna, Körös 40. Ketskeméth
„60. Szekér Széna, Ti Várofi és Falusi Birák,
„Esküdtek látván ezen Mlggos Tzimeres Levele-
„met Tsillag Vezér számára a' szénát mindjárt bé
„hozzátok; az jövő Tsötörtökön itt lészén Tsá-
„szár erejével, Széna kell Tsászár Lovainak, több
„Levelet ne várjatok, harmad nap alatt bé hozzá-
„tok, mig fejetek nem faj. — Olaj Béknek hirt
„adjarok. Buda 12dik Junii 1683.

Felyül irás: „Ocsai és a' több Falusi Bi-
„ráknak adásék nagy hamarsággal. Faluól salura
„ejjel nappal vigyék. —

Más: „ Én Budai Abdi Rahman Basa Isten
„engedelméből.

(L. S.) *Három Ló farku Basa
subscriptioja.*

„Ezen Tzimeres petsétes parantsolatomat lát-
„ván Ketskeméthi, Korösi Birák és Esküdtek,
„Fejetek itéletire hagiom és parantsolom, ugy
„nyífsátok ki a' szemeteket, ha Szolnokba egy
„Kárót is találotok vinni értésemre léfzen; a' ti
„szándékotokra négy száaz Kárót tsináltattam, vé-
„letek töltem meg, és azon kívül Ketskeméth ött
„ezer Tatárnak házat és Istálot kézfíztetek; Kö-
„rös is ött ezer Tatárnak &c. Ebbe semmi mu-
„latság ne legyen, mert halálatok ékezik ti reátok
„nyilvánioson 2dik December 1683.

Más. „Mi az hatalmas Budai Vezérnek, min-
„den Fő dolgaiban! lévő Fő Kajmakamja ugy mint
„meg nevezve Vár építője Hatzi Sziaus Aga Isten
„engedelméből.

(L. S.) *Két Ló farku Basa sub-
scriptioja.*

„Ezen eröss parantsolatom látván Ketskeméthi,
„Körösi Birák, hagyom és parantsolom fejetek ité-
„letire, hogy a' hatalmas Budai Vezér Esztergom
„alá ment; azalá mindjárt Lovas Kotsit küldjetez,
„Ketskeméth hufz kotsit, Körös tizen ött kotsit
„két hétig való élésvel, a' mely orában Levelem
„érkezik, fél orát se mulátsatok, ha Fejetek kell;
„holnap dél tájjára ha Budán nem lesznek a' Kotsik
„Káróba záradtak meg, a' Kotsikra minden Kotsira

a' Város minden prédálástól 'es pufztitástól meutt lenne. Ezen Levelek nagyobbára Török nyelven vagynak írva, és sokaknak a' foglalatja magyarul *indorsálva* vagyon, némelyek pedig Magyar nyelven irattak a' Törököktől. A' parantsoló Levelek többire mind igen kemények, és vagy halállal, vagy a' Város pufztításával fenyegetnek, ha a' benne foglalt kívánság, vagy parantsolat nem telyesíttetnék. — Imhol egy néhány magyarul írott Török Levelek példa gyanánt:

„Mi az Méltóságos Budai Vezérnek Ibrahim Basának minden dolgaiban Fő gondviselője és parantsolója Cajnikája, Dervis Bék, Isten engedelmeből.

(L. S.) *Subscriptiója két Lőfarku Basának.*

„Ocsa 6. Szekér Széna. Üllő 8. Monor 6. Tzegléd 25 Szekér széna, Körös 40. Ketskeméth 60. Szekér Széna, Ti Városi és Falusi Birák, Esküdtek látván ezen Mlggos Tzimeres Levelet Tsillag Vezér számára a' szénát mindjárt bé hozzátok; az jövő Tsötörtökön itt léfzen Tsászár erejével, Széna kell Tsászár Lovainak, több Levelet ne várjatok, harmad nap alatt bé hozzátok, mig fejetek nem faj. — Olaj Béknek hirt adjatok. Buda 12dik Junii 1683.

Felyül irás: „Ocsai és a' több Falusi Biráknak adásék nagy hamarsággal. Falutól salura nejjel nappal vigyék. —

Más: „Én Budai Abdi Rahman Basa Isten
„engedelméből.

(L. S.) *Három Ló farku Basa sub-
scriptioja.*

„Ezen Tzimeres petsétes parantsolatomat lát-
„ván Ketskeméthi, Körösi Birák és Esküdtek,
„Fejetek itéletire hagiom és parantsolom, ugy
„nyífsátok ki a' szemeteket, ha Szolnokba egy
„Kárót is találtok vinni értésemre léfzen; a' ti
„szándékotokra négy száz Kárót tsináltattam, vé-
„letek toltam meg, és azon kívül Ketskeméth ött
„ezer Tatárnak házat és Istálot készitsetek; Kö-
„rös is ött ezer Tatárnak &c. Ebbé semmi mu-
„latság ne legyen, mert halálatok érkezik ti reátok
„nyilvánioson 2dik December 1683.

Más. „Mi az hatalmas Budai Vezérnek, min-
„den Fő dolgaiban! lévő Fő Kajmakamja ugy mint
„meg nevezve Vár építője Hatzi Sziaus Aga Isten
„engedelméből.

(L. S.) *Két Ló farku Basa sub-
scriptioja.*

„Ezen eröss parantsolatom látván Ketskeméthi,
„Körösi Birák, hagiom és parantsolom fejetek ité-
„letire, hogy a' hatalmas Budai Vezér Esztergom
„alá ment; azalá mindjárt Lovas Kotsit küldjete,
„Ketskeméth hufz kotsit, Körös tizen ött kotsit
„két hétig való élésvel, a' mely orában Levelem
„érkezik, fél orát se mulassatok, ha Fejetek kell;
„holnap dél tájjára ha Budán nem lesznek a' Kotsik
„Karóba száradtak meg, a Kotsikra minden Kotsik

„négy négy Tallért fizetlnek. Akár a' Biráknak
 „adjok, akár a' Kötésnek a' penzt. Ti Vároli
 „Birák vakmerőségre el ne halgassátok, mert meg
 „kell halnotok érette. A. D. 1685. 11. Augustus.
 „Környül irás: Ezen Levelem adásék Ketskeméthi
 „Kötési Biráknak nagy Ló halálával.“ — NB.
 A' hol a' Levelekbe L. S. van, az az originálison
 Stempel.

Ezeken kívül még a' Város Protocollumában
 sok Török Levelek olvastatnak *in Copia*, vala-
 mint sokak a' R. Tsáfszártól 's Magyar Királytól,
 Német Vezérektől, Vármegyéktől, Fő Emberek-
 től, a' melyekben a' Városnak mindenféle paran-
 tsolatokat adtak, és minden némű *praestatio*
 kívántak; azomban az ellenkező Féllel tartani
 keményen meg tiltották, mely Környül állásokban
 a' Város nagy szorongatások közt lehetett. A'
 többek közt a' Város Protocollumában egy külö-
 nös dolog olvastatik, mely ez: A' Török Magyar
 Ország' egy részit meg hódolván, Ketskemétre is
 mint más Városokra felette nagy Adót vetet, és
 sok egyebeket is kívánt a' Várostól. A' Város
 pedig minden kívánságainak eleget tévén, és min-
 den parantsolatait nagy készséggel telyesítvén, az
 által, és sok ajándékai által a' Törököt meg nyerte;
 úgy hogy a' Török Tsáfszár, Kegyelmenek jeléül
 a' Városnak egy aranyos materiából készült Kas-
 tánt ajándékozott azon izenettel: hogy ha valami-
 kor Török vagy Tatár Seregek a' Várost pusztítás-
 sal fenyegetnék, azon Kastánt a' Biró magára vé-
 vén ezeknek eleibe menne, mely által a' Város
 minden ellenséges erőszaktól mentt lenne. Vették

is azután hasznát a' Ketskemétiak a' Kastánnak, és egy néhányszor történt, hogy Török vagy Tatár Seregek a' Vároft predálni jövének, a' Biró vagy más Elölljáró a' Kastánt magára vévén, azoknak eleikbe ment, a' kik a' Kastánt rendre meg tsókolván ahoz, és a' Város Elölljáróihoz nagy tífzrelettel vóltak, és a' Város mellett, ha ez öket önként bé fogadni nem akarta, tsendesen el mentek; ez a' Kastán többé nintsen meg, és nem tudatik ugyan jól mi módon, el-vezett. Ketskemét a' maga leg szorongatóbb Környülállásaiban ugy tudta magát viselni, hogy mind az Ellenségnek kéntelen lévén véllé, anyira eleget tett, hogy annak minden pusztításaitól és kegyetlenkedéseitől magát mindenkor meg mentette, mind pedig a' Hazához való Hűségét meg nem szegte, sőt annak lehető módokon tehetsége szerént szolgált.

Ketskemét egy Nagy Mező-Város, szép térségen el terjedve fekszik. Építése falu módjára vagyon, uttzái hoszszak tsavargósok, és a' Házak egy mástól el hányva vagynak rendes sor nélkül, azomban ezeket nagyobbára mind jó közönséges Épületeknek lehet mondani. Közül ezen Városba kis számmal vagynak; a' melyek közt szép Épületeknek neveztethek: a' Reform. és Catholicum Templom, mely mind a' kettő igen nagy Épület-is; ezeken kívül vagynak még a' Piaristák Temploma és Collegiuma, és a' Franciscanusok Temploma Klastrommal egygyüt; a' Város-Háza, a' Normalis Oskola, melyek mind derék Kö-épületek.

A' most folyó 1794dik Esztendőben Ketskémét felette nagy Égést szenvedett, mely által közel 900 Házak lőnek lángok predájává. De a' Lakosok már majd mind fel építették a' hamvaikból Házaikat, és ezek az új Házak mind szebben, mind egyenesebb forban, és jobb rendben vagynak épülve, mint az el égettek, úgy hogy a' káros Égésnek azt az egy jó következtését nem lehet tagadni, hogy a' Vározt meg díszesebbítette. A' Házak száma Ketskéméten szinte 3000. a' Lakosoké 24,000. kiknek fele Catholicusokból, fele pedig Reformátusokból, és ezeken kívül Rátzokból, és kevés Zsidókból is áll. — A' Catholicusok és Reformátusok eleitől fogva Ketskéméten nagy egygyeségben éltek egygyütt; sőt régen a' mostani Franciscánusok Temploma, a' kettő közt közös volt. —

Ketskémét, valamint N. Körös, Földes Uraság alatt vagyon *Contractus* mellett. Még a' mult Században mentek a' Ketskémétiak a' Földes Uraságokkal *perennalis Contractusra*, mely szerént egy bizonyos esztendei Summát meg határozván, azt, a' Földes Uraságnak Jószág Jövedelme gyanánt fizetik, e' mellett pedig annak minden Birtokait és Hasznait *in concreto* használják, valamint a' Körösiek; itt pedig azzal a' különbséggel, hogy itt a' Földes Uraságnak nem csak semmi ki jegyzett Birtoka, de semmi Nemefi *fundussa* is nintsen, hanem minden *fundus* vagy az egész Városé, vagy *Colonialis fundus*, a' melytől az azon lakó Nemesek is portiót fizetnek. A' Földes Urak közzül a' G. Koháry Familiának vagyon leg több jussa Ketskémében. Még a' más

Században ment a' Város ezen Familiával, valamint a' több Birtokosokkal-is *perennalis Contractusra*, mely szerént ezen Familiának esztendőnként 1000 N. Forintot fizetett a' közelebb el folyt időkben. M. Theresia Királyné ezen *Contractust* meg erősítette *privilegiumával*, mely szerént a' Földes Uraságnak meg tiltatott, hogy femmi szin alatt a' *perennalis Contractusban* meg határozott Jövedelmét felyebb ne vigye. — Azonban idő jártával magok a' Ketskemérik rontották meg a' *Contractust*, minthogy magok jó szántokból a' G. Koháry Familiának a' tartozáson felyül adtanak, ebbe ugyan tsak femmi ujj meg határozást nem tévén, hanem esztendőről esztendőre így vagy amugy egygyeztek; a' többi Birtokosokra nézve azonban az előbbi *Contractus* meg-tartatott, hanem ezek közzül is némelyek ujjakra léptek. Ez előtt pedig három esztendővel a' Város G. Koháry Ferentzel, a' ki is most Ketskemétbe bir, ujj *Contractusra* lépett 32. esztendőre, mely szerént a' Város a' Grof Juszáért, és két ezektől meg különböztetendő Pusztáért (melyeket a' Város Árendába tart) 10.000 Rftot fizet esztendei Jövedelmet; az egész Summa pedig, melyet a' Város ezen titulus alatt minden Birtokosoknak egygyüt véve fizet, mint egy 20,000 Rftot részen. *Contributiót* Ketskemét 17,000 Rftot fizet. — Ez a' Város a' maga tulajdon Magistratussának igazgatása alatt vagyon, a' mely minden civilis-peres, és *politiai* dolgokat, és a' *Criminalisokat*, a' melyek nem főben járók, folytatja. A' *civilis* perekben a' Magistratus az első *Instántia*, és onnan az Uraság Székére *appelláltatik*; a' mely Széket *Privilegium* szerént a' G. Koháry Familia

tartatja a' több Birtokosok képeben is. A' Criminalis, és nem főben járó perekben a' Városi Magistrátustól a' Királyi Táblára appelláltatik. A' főben járókban pedig az Uraság Széke ítél, de a' melyel a' Magistratus is egygyütt ül; az ítélet azonban csak az elsőbbnek neve alatt foly. Külömben a' Város a' Vármegye Fő igazgatása alatt vagyon.

A' Ketskeméti Magistratus fél részint Catholicusokból, fél részint Reformátusokból áll, kik mindenkor egyenlő számmal vagynak. A' Biró, kinek Hivatala 2. éftendeig tart, mindenkor ugy változik, hogy egyszer Catholicus mászszor Reformatus Személy: Fő Notarius pedig mindenkor kettő vagyon egygyik ezen, másik azon az Valláson. — Em-lítésre méltó a' Biró Választásának módja: el jöven annak ideje, az a' része a' Magistratusnak, melynek Vallásán az utóbbi Biró volt, egybe gyulekezik, és *candidál* a' más Valláson levőkből, azonban ezen *Candidatiot* senkinek tudtára nem adja. A' resignálandó Biró azután a' Választásra ki rendelt Napra a' Népet egybe hivatja a' Tizedesek által, fel irván mind azoknak neveiket, a' kiket jelen lenni kíván: azonban ha más birtokos Lakosok is, kiket nem hivat név szerént, meg jelennek, el nem tiltatnak. A' Város nyoltz Tizedekre vagyon osztva, melyeknek Előljárói Tizedeseknek neveztetnek (kiknek tisztjek főképpen abban áll, hogy a' Magistratus rendeléseit a' magok Kerületekben közönségessé tegyék, és végre hajtsák) a' kik a' Néppel a' Biró Választásnak Napját meg tudatván, azokat a' kik név szerént hivatalosok, el hívják. — A' rendelt Nap el jöven a' Nép fél gyűl a' Város Házához, a' candidált Személyeket még

nem tudván. Bé bocsáttatván azután egyenként egy oldal Szobában, a' hol az *Emeritus* Biro a' Notarius-sal egygyütt ül, ott ki ki meg látván a' candidált Személyeket, ugy adja Votumát, azután más ajton ki mégyen, ugy hogy a' több voxolókkal nem találkozhatik: mely rendtartás által minden factiók meg akadályoztatnak. —

Ketskeméten a' Város *repræsentálván* a' Földes Uraságot, a' Parasztság is a' Városnak teszi szolgálatját, de nem az Urbarium szerint. A' szegényebb Gazdák (értetnek az olyanok, kiknek semmi Marhájok nintsen) tartoznak a' Városnak egy Hetet folyvást dolgozni Kaszáláskor, a' tehetősebb Gazdák pedig (kiknek Marhájok van) kiki egy Hetet folyvást Marhával és szekérrel. Ha valamely rend kívül való szolgálat kívántatik, arra rendre szolgál kiki egy napot, — és ezeknél több szolgálatokra a' Ketskemétiak nem szorittatnak. — Ezek valának Ketskemétről a' meg jegyezni méltók.

További Út. *

El hagyván ezt a' Mező Várost, tovább folytattam Utamat, és jöttem estvére Felegyházára a' kis Kúnságnak első Várossába, a' hol a' Kerületi Gyuléseket is szokták tartani, és a' V. Kapitány is lakik némely más Tisztekkal egygyütt; innét más nap tovább folytattam Utamat,

*Felegyháza és egy két szö a Kún-
ságról.*

Felegyháza derék Mező-Város, mind Kúnok lakják; rendesebben van építve, mint Ketskémét. Házakat mint egy 1000. és Lakosokat 8000. számlál. Ez a Helység ennek elotte 52. ezrendövel fundáltatott, ennek elötte is Kún Föld ugyan, de pusztá lévén. Az első Lakosok a Jászokból telepedek oda, részszerént pedig a Szomszéd Vármegyékből, és mind Catholicusok. — A kis Kunságnak, mely 8. Helységeköl áll, ez a Fő Helye; itt lakik a V. Kapitány-is, és a Kerület Haza's Magistratussa is itt vagyon. —

Hogy a Kúnoknak, valamint a Jászoknak a Fő Kapitánnya és Birája a Palatinus, minden tudja; ezen kívül a három Kerületnek egygyütt egy Kapitánnya, és ennek minden Herületben külön Kapitánnya vagyon. A Kúnok magános ügyei's perei előbb a Kerület Vice-Kapitánnya és Magistratussa, vagy Törvény Széke előtt fordulnak meg, azután pedig a Palatinushoz mennek egyenesen végső el intézésre. A Köz dolgai pedig a Kerületeknek az ő Közönséges egygyesült Gyüléseken folynak, melyen a Magistrátusok, és minden Helyből valo Deputatusok meg jelennek, és a melyek a Kerületeknek köz Kapitánnya' elől-ü ése alatt Berény nevü Mező Városban a Jászországban tartatnak. — A Kúnoknak, és Jászoknak mely régi és nevezetes Szabadságii voltak, a Historiakból lehet tudni; de ettölök a mult Században, minekutánna a Török pusztításai's rablásai által

fokat szenyvedtek, és Lakó-Földjek is szorossabb határok közzé szorítottatott volna, el estenek. El zálogosítottanak t. i. ezen három Districtusok akkori időben a' Német Ország *Teutonícus Ordonak* 500,000 Rft. Summában, és minden Szabadágoktól ez által meg fosztattak, a' melyeket csak Maria Theresia Királyné az után az 1751ben tartatott Ország Gyűlésében adott nékik vissza, a' régi törvényes lábra vissza állittván őket. Ez alkalmatossággal a' Jászok és Kúnok az 500,000 Rft. zálogos Summát 15. ezer Ft-nak felül adásával le fizették.

A' mostani Kúnok nagyobbára uj Kúnok, olyanok t. i. a' kik eredet szerént nem a' régi Kúnoktól származnak, hanem Magyarok; de Kúnoknak neveztetnek azért, mivel a' Kún Földet lakják. A' régi Kúnok fok Helységeikkel egygyütt, melyek közzül némelyeknek emlékezetek a' röllok nevezetű Pusztaokban még fenn maradt, ki pusztultak. A' fok hadakozások, a' Törököknek és a' Ráztoknak ezen Század elein való nagy pusztításaik ezt a' Népet felette meg fogyasztották, úgy hogy ma csak kevés számmal vagynak azok, a' kik a' régi Kúnoktól való származatokat meg mutathatnák. — A' Kún Nyelv is egészen ki holt, és alig találkozik valaki a' Kúnságon, a' ki még annak valami Töredékeit tudná. A' leg régibb mostani Kún-Helyek a' kis Kúnságon Halas, és Maisa: a' Nagy Kúnságon, mely hat Helységekből áll, Kis Ujj Szállás, a' hol még 1300ba valamint most is Kapitány lakott, és Kún Szent Miklós. — A' Kún Helységekről közönségesen meg lehet azt jegyezni, hogy igen népeseek. A' ki egyet látott, a' töb-

bit-is látta, mindegyik egy nagy faluhoz hasonlít. Népinek Charactere a' leg tisztább és igazabb Magyar Character. — A' Kis Kunok részint Catholicusok, * részint Reformátusok. A' Nagy Kunok pedig, egy Helységet ki véven, majd mind Reformátusok.

További út.

Felegyházáról jöttem Kis Teleken által estvére Szegedre. *Szeged* nagy és hosszú nyúló Város a' Tisza partján a' Maros Vízének a' Tiszába szakadásától nem mészfe. Nem szép Város; és nagy Házakat keveset láthatni benne. Egy a' leg régibb Városok közzül az Országban, és Mátyás Király alatt a' nevezetesebb Városok közzé számláltatott, minthogy hajdani nagyságát abból el lehet gondolni, hogy ennek előtte 20. Templomnál több volt benne. — Most azonban ezekből csak kettő áll-fenn: u. m. a' Cathol. Parochia és a' Franciscanusok Temploma. Az itten Kereskedő Görögöknek és Rátzoknak is vagyon Templomok. Mostani népeisége Szegednek 16,000. Lélekre vetetik. A' Vár, a' mely a' Vározt két részre (u. m. az alsó és felső Városra) egy mástól el szakasztja, kitsiny és most tekintetre nem méltó; ennek e ötte jó Erősség volt. — A' Várbéli Épületek egy néhány Kaszárnyákból, * ezekhez tartozó kis Épületekből, és 22 ezektől elkülönözött Fenyíték-ház (Zuchthaus) Épületéből állanak. A' Kaszárnyába most fogoly Frantziák vagynak, a' Fenyíték-házba pedig számos Rabok tartatnak, minthogy az olyan vétkekért, melyekért itt lakolnak, M. Országuk tok

Vármegyéiből ide hozattatnak, és a' Vármegyék költségén itt tartatnak. Vagyának még némely más Fenyíték-házak is az Országba, a' hova hasonlóképpen szokták vinni más Vármegyékből a' Rabokat.

Szeged a' maga nagy Kereskedéséről megjegyezni méltó, melyet főképpen a' Gabonával és Dohánnyal folytat, mely Productumokat a' Tifzán le, a' Dunán és Száván fel Slavoniába, Croatiába, a' Török Birtokba, a' Littoraléba, és az Olasz Földekre is viszik. A' Hajók, melyek ezekkel megterhelhetnek, többnyire mind Német Országban különösen Passauban, és Magyar Országba Rév-Kömáromban készült nagy Dunai Hajók, melyek onnan a' Dunán egész Zemlinig, és azon tájékra le jöttek, azután a' Tifzán Szegedig liressen fel huzatnak, ott pedig vagy sóval (melyet Erdélyből a' Maroson nagy bővségben hoznak, és a' melynek egy része az Ország alsó részébe vitetik a' Vizen, más része pedig a' Szárazon, az Ország középső Réfzeinek szükségeire) vagy a' felyebb említett Productumokkal megterhelhetnek. A' Sónak itt nagy Depositoriuma vagyon, melyből a' körül lévő Vármegyék bővön ki-elégítettnek.

A' Dohány, melyel Szeged kereskedik, mind ebben a' Városban, és annak Tsongrád és Torontál Vármegyékben fekvő Birtokaiban termesztetik.

A' Gabonát nagyobb részt Tsongrád, Tsanád, Békés, Arad, és Bihar 's ezekkel szomszéd-

dos Vármegyéből hordják az el adàs végett Szegedre, valamint azt ezen Vármegyéből gyakran alább is szállittják Torontál Vármegyébe, holott Török Betsén szokott el adatni, 's a' Tifzán le vitetni. Jegyezzük meg Szegedet arról az emlékezetes Békesség kötésről is, melynek meg rontását azután a' Magyarok Királyokkal egygyütt oly fíralmasan lakolták meg Várnánál.

A' Vidék, és az Ut Pesttől Szegedig.

A' Vidék egész Pesttől Szegedig egy pufzta és kedverlen Térség, a' melyen az ember a' Stációkon kívül Falura alig talál. Hegyet az ember sem távul, fel közel nem lát; erdön pedig egyen kívül, a' mely Ócsa és Körös közt vagyon egy Kakuts nevü Helységnél, keresztül nem mentem; sem egy is szemembe nem ötlött mezfzűnven is. —

A' Helységek egymástól igen mezfzűe esnek, és némely Stációk három, sőt négy Mértföldnyire vagynak egy mástól, kik között az ember a' nagy Pufztákon egy egy rofzsz Fogadónál vagy Tsárdánál egyebet nem talál. — A' Föld, a' melyen az Utazó mégyen, mindenütt homokos, rofzszul mivelhető, és kevés Gabonát termő, Legelőnek mindazonáltal jó, és ha tsak nem igen száraz az ezrendő, a' füvet jól termeszti. Mely okért az ezen Vidékiek nem annyira az Agriculturára, mint a' Marha tartásra adják magokat, valamint a' Juh tartásra is. A' Szőlő mivelésre is ez a' homokos

Föld (ha csak nem felette az) elég alkalmas, és az ember majd minden Helységeknel lát Szőlőket. Az Ócsai, Körösi, Ketskeméti Borok pedig a' jók közzé számláltatnak. — Folyó Vízre az ember egész Szegedig nem akad, és a' jó Kútviznek is nagy száma van. Unalmasabb Utat le irni nem lehet, mint ezen a' homokos pusztaságon, kivált a' Nyári melegben: ellenben gyönyörűség az el fáradt Utazónak a' derék Magyar Helységekbe meg állapodni, ott az igaz törökös Magyar Népet meg esmerni, annak Gazdaságát, minden állapotját, és rendtartását meg tudni, annak Geniussát és Nemzeti Characterit ki esmerni, és annak jó sorsáról, tehetőségéről és Culturájáról meg bizonyosodni.

További Út Torontál Vármegyébe.

Szegedről jöttünk *per* Horgas, és Magyar Kanisa, mely Helységek Báts Vármegyébe fekszenek, Török Kanisánál a' Tifzán Hidason által menvén, elsőben is ebbe, azután pedig Mokrin nevű Torontál Vármegyei Helységbe: honnan más nap *per* nagy Kikinda, Bassahid, és Melentz érkezünk nagy Betskerékre Torontál Vármegyének fő Helységébe, holott a' Vármegye Gyűlései is szoktak tartatni. Itten a' Fő Ispány és Udvari Referendarius ama szeretett Hazafi Méltóságos Balog Péter Ur, éppen akkor közönséges Vármegye Gyűlését ülte. — Két napot itten mulatván, a' Gyűlésekben is meg jelentem, melyekben tanúja

voltam a' közönséges Dolgok szép rendel való folyásának, igazságos és köz hasznú el intézésének; melyet a' Fő Ispány Ur bölts Kormányozásának, Authoritásának, és Igazság-szereretinek, a' Magistrátusbéleknek pedig (k k is mind Magyar Hazafiak) véllé való egyet értéseknek leherett tulajdonítani. — Tanúja voltam ellenben némely Vármegyebéli Birtokos Uraknak nem Hazafiui, sem nem nemes, hanem a' haszon keresés és a' Gazdagságnak telhetetlensége által félre vitetett indulattjaiknak és gondolkozások módjának, melyet nem síjlatni nem lehetett, mert ezektől mint Vármegyebéli Fő Birtokosoktól a' Vármegye jó állapotja mindeu tekintetben fokot függene. —

A' Torontál Vármegyei Birtokosok nem nagy számmal vagynak: a' K. Kamara nagy Jöszágot bir; birnak továbbá Privatusok, kik, némely Magyar eredetű kivéven Rätz Görög és Örmény nemzetűek, és Nemtelenek. Vagyon a' többek között egy Birtokos, kinek Jövedelme 90,000 Forintra reá megyen, ki is Macedoniai eredetű Bétsben lakó nagy Kereskedő. Vagynak privilegiált Helységek is, a' melyck Birtokosok: ezek tizen vagynak és a' Kikindai Districtusnak neveztetnek. Tudni kell azt, hogy hajdan a' Banátusban a' leg régibb és nevezetesbb Magyar és Erdellyi Familiáknak volt Birtokok, melytől azután a' Török el foglalása által el estek. Viszsa vétetvén segyverrel a' Banátus a' Kir. Kamarára jutott, azután nygyan tsak némely Jöszágot Privatusoknak is adattak. Torontál Vármegye nevezetesen Jó'sef Tsáfszár idejéig majd egézfzzen a' Kamaráé volt, hanem ez a' Tsáfszár nagy Dominiumokat adott el licitan-

do Rácz és Örmény Privatusoknak, még pedig oly Jofzág, a' mely 40 — 60 — 80. ezeret hoz bé, 200 — 250, és 300. ezer Forintokon adattartott el.

Betskerékről a' Fő Ispány Urnak társaságában volt szerentsém Hatzfeldig egy Betskerékiől s. Mértföldnyire fekvő Német Helyféig menni. Ezt a' Helységet Oberster Tsekonits Ur (a' Mező-hegyesi Ménes-*Institutumnak fo-Inspectora*) a' Királyi Kamarától Árendába birja, még más két Falukkal egygyütt. Az ő Földjeibe érvén nem kis tsadálkozással láttuk nagy *Industriájának* jeleit és szép Oeconomiáját. — Egy szélesen ki terjedt Vidéket, mely ennek előtte Motsárból és Tóból állott, mivelhetővé, és a' leg szebb Legelővé tette, hofzszu Töltések által, melyek mint egy Mértföldet el tartanak, a' Vízet termékeny Földjeiről el tiltotta, más Töltés által a' Vízet ugy rekesztette el, hogy azt száraz időbe Földjére tettés szerént ki áraszthatya. Olyan Vidékben, melyben ennek előtte Fákat látni nem lehetett, sok féle Fákat nevelt, és magának Vadas-Kertet formált; Fűzfákkal a' Töltéseket és Utakat két felől bé liltette s a. t. Ezen kívül nagy Serházat, nagy Pálinkafőző-házat, malmot, és Majorokat építettett, Marhabéli Oeconomiáját pedig mely nagyra vitte, azt minden, a' ki látta, bizonyithatja. — Pufzta földjeit továbbá számos Magyarokkal (a' szomszéd felső Vármegyéből) népesítette, kik mind a' Dohány Kertészséget üzik, és a' Mezőkön csoportonként laknak egygyütt. Hatzfelden (régén Zomboly volt a' neve) az Oberster Ur Házához szállottunk, egy uj és igen szép jó alkalmatosságu Épületbe.

A' mellette lévő Kert pedig fok szorgalmatosság-
nak jeleit mutatja, és jól lehet nem nagy és tö-
kéletességre még nem viterett: de már is gyönyör-
rűsleges mulató hely. Az Oberster Tsekonits nagy
industriájának meg itélésére tudni kell azt, hogy
2' Józágát, melyet mint egy ujra teremett tsak
5. ezftendőtől fogva bírja. Hatzfeldről fél Napi
mulatásom után el mentem Török Betsére, onnan
Báts Vármegeyébe igyekeztvén. — Mentem e' fze-
rént *per* nagy Kikinda és Beodra Török Betsére,
egy a' Commerciumra nézve, az ott való nagy
Concurrentiáért nevezetes Helyre. Fekszik ez,
a' Tisza mellett, a' melynek partján tágos ki-kötő
Helye vagyon. — Mező Város. Itt a' Tisza
partján számos nagy Hajókat láthatni, melyek a'
Tiszán fel a' Dunáról a' Száváról és a' Dráváról
jönnek ide, a' Gabonának és a' Dohánynak vásár-
lása végett: mely Terméseket, az egész Banátus-
ból, fot felyebbről is ide hordják öfzve és nagy
bőségben el adják. A' Vévök rend szerént Slavon-
niából és Croatiából, a' Littoraléből és Olasz Or-
szágból is jönnek (ennek előtte Török Országból
is jöttek) és fok Hajóikat a' Gabonával és Dohány-
nyal itt terhelvén, ezzel ismét visszfa térnek. Tö-
rök Betsénél a' Tiszán Hidason által menvén, jöt-
tem *per* Magyar Betse Sz. Tamás (ezek Rätzokkal
elegyes Magyar Helységek, a' milyen Báts Vár-
megeyében fok vagyon.) *Német-vagy is ujj*
Verbászra az itten kezdett Hajókázó Canálisnak
meg tekintésére. —

Itt Kiss József Ur a' Canálisi munkának egy-
gyik érdemes Directora nekünk magánál szállást
adván, más nap el vezetett a' Canálishoz, és az

ebben készülendő Cataractához (Zúghoz, vagy Vizrekeszhez) melyen éppen akkor szorgalmasan dolgoztak. Mindeneket meg nézvéen Verbáfczon, dél után mentünk a' Canális mentibe *Kulára*, hol Kiss Gábor Kapitány Ur a' Canálisi-munkának másik Directora lakik: Kuláról pedig más nap a' Canális mellett *Szivátzig*, a' hol a' Canális egy nagy Tónak a' végén vitetik keresztül *Tservenkáig*, és a' *Sztapári* Határig jöttünk, a' mennél tovább a' Canális még ekkor nem ásatott. Innen tovább *Zomborig* értünk, holott ismét a' Canálison dolgoztak, és egy jó darabig a' Földet ásó Machinával (melyet hat Lovak húznak) ásták fel. Itt a' Canális ekkorig egy *Mostanga* nevű álló Vizig vittek, a' melytől fogva a' Dunáig, mely oda három mértföldnyire esik, még semmi munka nem tétetett.

Zomborról, a' mely is egy nem rút Királyi Városotska, Magyar, Rátz, és Német Lakosokkal, Utunkat *Bezdanon* keresztül *Battináig* folytattuk, egy a' Dunántúl fekvő Helységig Baranya Vármegyébe. Ez a' Falu egy Hegy oldalba fekszik éppen a' Duna mellett; Rátzok a' Lakossai, a' kik különben a' Dunántúl való Kerületben, Pest Vármegyének némely Helyégeit SzentÉndrő körül, és némelyeket Fejér-Vármegyében ki vévén, nem igen telepedtek le. —

A' Canális, és az út Bács Vármegyén keresztül.

A' Canális ez előtt 2. Esztendőkkel *projektáltatott* Kiss József és Gábor Uraktól, és az ő

Projektumoknak hasznos volta meg esmértevéu, mind ő Felsége a' Király azt helybe bagyta, mind pedig csak hamar egy Társaság is állott fel annak végre hajtására, mely Társaság gazdag Privátusokból (nevezetesen Bétsi Urakból) áll, a' kik a' magok Capitalissáikat a' Canalisra fordítandó költségekre egybe tették oly fel tétellel, hogy a' Canálisnak ezutánni hasznaiból a' szerént a' mint egygyenként a' költsége adakoztak, 10. procentoba részesüljenek esztendőnként; addig is pedig, míg a' Canalis el készülne öt *procentót* vegyennek. A' Canalis Társaság magát *Királyi privilegiált Hajókázó Társaságnak* nevezi. (Németül; k. k. privilegirte Schifffarths Kanal Gesellschaft.) Ö Felségétől Privilegiuma vagy 25. Esztendőkre, melynek el telése után a' Királyi Kamara által fogja venni a' Canalis, a' Capitalissokat kinek kinek viszfza fordítván. Ö Felsége maga is interessatus benne 200,000 Forintokig. *Az Actionariusok* v. is Interessatusok 4. Classisokra osztatnak el, olyanokra, a' kik 10,000be, és ezen felyül, 5000be és ezen felyül, 1000be és ezen felyül, 500ba és ezen felyül adtak, és kik a' maga bé adott Capitalissának (melyet *actiának* neveznek a' Kereskedésben) mennyiségéhez képest veszi esztendőnként a' meg határozott *pro Cento* szerént a' maga részét v. Interellit,

Mely fokot nyerjen a' Kereskedés ezen Canális által, azt bővön elé adni nem szükség. — Tudni kell csak azt: hogy a' Bánátus, és az egy néhány azzal határos Vármegyék Croatiának, Slavoniának, Olasz országnak, és több idegen Füldeknek Gabonás Hazai, a' hová az őszre jövé-

mely most sem kifizény, femmi inkább nem nevelheti, mint az Útnak könnyebsége, rövidsége, és a' Költségeknék kevesfittése, mely tzelok a' Canalis által mind el-érettetnek.

A' Canálisi Társaságnak pedig a' Canalisból ve-
jendö hafzna ebben fog állani, hogy minden Hajó-
tól egy Mértföldnyire egy Másáért két krajtzárt
fog magának fizettetni.

A' Királyi *Privilegium* szerént pedig a' Társaságnak még ez a' hafzna is leszen, hogy minden *aerialis Naturalékat* és Portékákat, u. m. Sót, Rezet a' Banátusból, Gabonát &c. ugyan azon az árron, melyen eddig akár a' Vizen, akár a' szárazon vitetödtek egy bizonyos Helyig (a' mely t. i. valamely folyó Viz mellett fekszik) a' maga Hajóin vitetheti a' Társaság, melyből a' nagy hafzna világos, minthogy a' vitel' költsége sokkal kevesebb lesz, mint ennek előtte, az út a' Canalis által mind fokot rövidítettvén, mind pedig könnyebbítettvén; a' viteléért való fizetés pedig még is annyi maradván mint eddig volt.

A' Canalis ásatása ez előtt esztendővel n. m. 1793ba Májusban kezdetett el, a' jövő esztendőbe pedig a' mint a' szándék vagyon el fog végeztetni; a' ki calculált Költség egy Millióra fog jönni. A' Canalisnak hossza: *Földvártól* fogva a' *Dunáig* 13 $\frac{1}{2}$ Mértföldet fog tenni. *Földvártól* fogva *Verbázig* 7 $\frac{1}{2}$ Mértföldig egy *Tserna-Bara* névü

bé-fzakadása vagyon a' Tifzának, a' melyet természeteti Canálisnak lehet mondani (*).

Ezzel a' bé szakadó Árokkal, a' most kétféltő Canális Verbáfnál eggyesül, és azután Kulan keresztül Tservenkán által, Zombor mellett viterik-el Bezdánig, mely Helységnek határán a' Dunába szakad. A' Viznek esése a' Dunától a' Tifzáig 27. Láb; mely okért négy Cataracták lesznek a' Canálison a' melyekre ezen 27. Lábnyi esés fel léfzen osztva. Hogy pedig a' Canalisban, mindenkor elegendő Viz lehessen, annak talpa 4. Lábbal mélyebb leszfz a' leg kissebb Dunánál és Tifzánál, hogy mindenkor mind két felől meg telhessék. A' Canálisnak rendes mélysége 6. Láb-ra ásatik, szélessége pedig 10. Öl, a' hol azonban a' föld magas vagy partos, ott mélyebben ásatik, a' mint azt a' *Niveau* v. *Libella* (oly eszköz melyel a' Horizontot és a' Viznek esését mérik) kivánnya; a' hol pedig a' Viz természeteti martok között vagyon, ott ezen szélelségében, ha a' 10. Ölnél több-is, meg hagyatik. Még azt említem, hogy a' Canalis, *Ferentz Tsatornájának* neveztetik a' k. Privilegium szerint.

Az egész Vidék a' Tifzától fogva a' Dunáig, melyen a' Canalis mentibe keresztül utaztam, egy kies Téréség, melyen az ember egyebet termékeny

(*) Talán ez régen egy el kezdett Canalis volt; igaz ugyan hogy nem látja az ember semmi mesterséges regularitásnak a' nyomát.

Földeknél és Mezöknél nem lát. Verbásznál ugyan vagynak egy for Szölö-dombok a' Canalis mellett, és ennek mentibe imitt amott partos Helyek is vagynak, de Hegyeket mezfze is alig láthatni. A' Faluk egymástól nintsenek igen távol, és mind derék Helységek, melyekben Magyarok és Rátzok (mert itt a' Magyarság a' Rátzsággal igen elegyes) vagy Németek laknak, kik is ujjabb *Colonisták*; és ezeknek Faluik különösen szépen vagynak épülve. Zombortól fogva Bezdánig az út Erdön megyen keresztül, és Bezdántól a' Dunáig elébb a' Bezdán Vizin hidon által jövéen az Utazó egy darabig egy derék Töltésen megyen, mely a Bezdán Vízinek és a' Duna egygyik ágának ki áradása ellen, és a' különbben is motsáros hely miatt tsináltatott, azután pedig a' Duna partjaig ismét Erdön megyen által; a' Duna partjától pedig Battinai Hidassal *Battinára* (mely Helyet már emlitemen selyebb) által vitetik.

További Út.

Battináról, Eszeknek mentünk, Hertzeg-Szöllösnön által. Eszekig, Baranya Vármegye. Az út egy kis darabig a' Battinai Hegyek alatt, azután pedig Térésén és Erdön, Türje nevü Falutól fogva pedig Eszekig egy Töltésen megyen el. Ez egy derék és szép Töltés, mely egy szélesen elterjedt motsáros Helyen van keresztül vive. Hosszasága szinte egy órát tart, és éppen a' Dráva partján végződik, a' hol egy nagy emlékeztető Oszlop vagyon II. Jó'sef Tsászárnak és Mária Thréfia Királynénak emelve (melyen mind a' két Uralkodóknak fél-képei Köbe faragva láttzanak) a'

Töltés tsináltatásának, és az Eszek mellett lévő Mojsárok ki száraztatásának emlékezetére.

A' Dráván, mely itt el foly, az ember hidon által menvén, mindjárt Eszek Várába ér, mely ezen Víznek partján egy kies Téréségen fekszik. — Már e' Slavonia.

Eszek. Eszeknek más két részei u. m. az alsó és felső Város, a' Vártól egy fél fertály órányi távolságra fekszenek, jobb és bal felől a' Dráva mellett, úgy hogy a' Várt éppen közbülf veszik. — A' Várba meg szállván, egy kevés ki nyugovás után a' Várt és a' két Vároft bé jártuk. A' Vár egy a' leg erősebbek között az Országba. — A' leg erősebb Várak pedig Magyar Országban: Pétervárad, Eszek, Tömösvár, Arad. — Erössítéseinek egy része a' Dráván túl is fekszik a' Várral éppen szembe, és annak nagy oltalmazására szolgál. — A' Várban nagyobbára mind szép és derék Épületek vagynak, melyek között a' piatzon lévő nagy Kaszárnya tekintet érdemel; az úttzak tsinosok, és nem igen egyenetlenek, kövel is rakottak. Az egynehány Várbeli Kaszárnyákban pedig, és a' foldalatt lévő Kazamattákban 30,000 fegyveres Ember férhet. A' Lakosok' majd tsak nem mind Németek.

A' Felső Város, melybe a' Várból egy szép Alleé vezet, a' jobb és tsinosabb Mezö-Városok közötté számláltathatik. Az árnyékos uttzak, minthogy a' Házak előtt majd mindenütt nagy Hárs-

fik vagynak ül'erve, a' Városnak, a' mely kü-
 lömben szép és nagy Épületekben szükölködik,
 fok kellemetességét adnak. Az Alsó Város, mely
 a' Vártól hasonló mezfzesésnyire van, miut a'
 Felső Város, ehhez hasonló, tsak hogy Épületeire
 nézve alább való ennél. — A' Lakosok, kiknek
 számok mind öfzve mintegy 8000-re megyen a'
 két Városban, Rátzokkal elegyes Tótok, kik rész-
 int Catholicusok, részint Görög Vallásuak; vagy-
 nak kevesebb számmal Németek, és leg kevesebben
 Magyarok is. Verötte Vármegyének a' Felső Vá-
 rosban vagyon Vármegye Háza, és némely Vár-
 megye Tisztjei itten laknak; itt vagyon egy *Pro-*
vinciális Commissariatus-is. Eszek egézfzen,
 mind a' Vár, mind a' két Város, K. Kamara Jöszá-
 ga, és a' több Kamarai Városok módjára vagyon
 igazgatása.

Eszeknek egézfz Vidékit az el terjedt sík Tér-
 ség, a' szélesen folyó Dráva Vize, a' Házak felett
 terejeket ki emelő fok Fák, és a' Vár háta megett
 a' két Város között hoszfzan el nyúló Kertek gyö-
 nyörőségessé téfzik. — Itt állott a' régi idökben
 ama Romai hires Colonia *Mursia*, melyet *Adria-*
nus Tsáfzár épített volt, és a' mely egy Tarto-
 mánybéli Tiszttartónak volt Helye, ki innen az ak-
 kori Pannoniának egy részit igazgatta. A' *Nagy*
Konstantin Tsáfzár idejében itt egy Plispökség-
 is volt. — Ez a' Város a' Nap-nyugoti Tsáfzár-
 ságnak Romlásáig virágzott, és a' fok Barbarus
 Népek pufztitásaik miatt egy tsekély faluvá lett.
 A' Magyar Birodalomhoz foglaltatván azután Sla-
 vonia, egy a' Magyar Királyok közzül itt egy
 Várat építettett a' Drávauál, melyet Eszeknek ne'

vezett. Iső Ferdinand Tsáfszár és Király itt egy eröss Hidat építtetett a' Vizen kereftül, de a' mely a' Török háborukban el-rontatott. Iső Leopold a' Válat rendes Erösséggé formáltatta; az ujjabb idökben pedig, a' mostani derek Hid építtetett a' Drá-ván kereftül.

Efszokról tovább folytatván Utamat téren, és imitt amott erdös helyeken mentem. *Vukovár* egy derek Mezö-Város a' Vnka Vizeinek a' Dunába szakadásánál. Szerém Vármegyének fő Helye. A' Lakosoknak, kik Catholicus, és Görög ó Hitü Rátz-Tótok, és kevesebben Németek-is, mintegy 4000-re megyen számok. Ezen Helyben nagy Kereskedés, és fok kézi mesterségi szorgalom vagyon. Majd minden Háznál Áruló vagy Kereskedő Boltot, vagy dolgozó Műhelyet lát az ember. — A' Mester-emberek Műhelyeinek nagy és nyitott ajtai vagynak mindenütt, úgy hogy az utzákról lehet a' dolgozókat szemlélni: ez Tót Országnak más Várossaiban is hasonlóképpen vagyon. — Ugy mondatik, hogy Vukovarról jó Kereskedés üzetik fokféle Árukkal Erdélybe. — Régibb idökben ez a' Város erősfített Hely-is vólt; de annak mostan csak nyoma láttzik. Vukovárt a' hozzá tartozó szép Jóságokkal egygyütt a' G. Eltz Familia bírja.

Innen *Novofzellöig*, egy Faluig, mely a' Dunántúl ésik, és a' hova egy Rév viszen a' Dunán által, hegyes völgyes Kürnyéken kereftül megyen az út; de Novofzellónál a' Duna tulsó partjára Báts Vármegyei földre ki, érvén, a' leg szebb

tér földeken és Mezökön mentünk a' Duna folyamjáról nem megszűve, a' melyek által ellenébe lévő partján hosszú for Hegyeknél egyéb nem láttuk. — A' Dunának nap-keleti és Déli partjáról közönségesen meg is lehet jegyezni azt: hogy az a' Dunának M. Országba való be szakadásától fogva mindenütt hegyes, for Budától fogva majd minden meg szakadás nélkül Hegyekből áll, az által ellenbe lévő partja pedig egy majd mindenütt egyenesen el terjedő Térség, a' Banátusnak szinte végéig.

Novofzellóról, mely is Német Helység, Palánkon, Loskánon, és Futakon, 's Ujj Vidék között szép nagy Erdőkön keresztül, melyek külföldben Báts Vármegyébe felette ritkák, Ujj Vidékre érven, itt és a' velle szembe lévő Péterváradon egy napot mulattunk. Ugyan is Péterváradot Ujj Vidéktől csak a' Duna választja el, de a' melyen lévő Hajós Hid a' két Vároft egybe köti. Péterváradon a' Slavoniai Commendirozó Generalis *Geneyne* Urnak parantsolatjára különösen a' felső Várban el hordoztatván egy Tifzt Ur által, nem győztem gyönyörködni az egész Várnak szép fekvésén, és bámulással néztem annak mind természeti, mind nagy mesterségü erősségeit, melyek azt meg vehetetlené láttatnak tenni. —

Ujj-Vidék és Pétervárad.

Ujj-Vidék (Neoplánta) németül *Neusatz*, 1751ben lett Királyi Várossá, és annak elötte

Péterváradí Sántznak neveztetett. Rövid idő alatt nagyon meg-népesedett, melynek oka különösen az, hogy a' Kereskedésre nézve derék fekvése vagyon. — Innen nagy Kereskedés üzetik mind a' Magyar és Német foldról a' Török foldre, mind pedig onnan ide. — Eléggé ki-terjedt Város, és elég díztes, kivált ujjabb Épületeire nézve. Lakossai a' 9. ezeret felyül haladják; Nemzettségekre nézve Magyarok, Németek és Rátzok — az utolsóknak itt egy Görög-Valláson levő Püspök-jök lakozik,

Péterváradegy eröss Vár; és a' leg erössebb M. Országban, 's annak részeiben. Slavoniába fekszik. A' Duna mint egy félig keriti, és a' Várhoz közzel ágakra oszolván két szigetet formál, melyek közül a' nagyobbik Karlovitzig nyúlik, a' hol a' Dunának ága a' nagyobb Dunával ismét egygyesül. Ezen szigetnek szélibe a' Várnak által ellenébe valamint a' Várral hasonló képpen szembe az Ujj Vidéki parton, Erössítések (*fortificatiok*) vagynak, a' melyek a' Várnak nagy oltalmára és különös erösségére szolgálnak. A' Vár az alsó és felső Várból áll: az alsó a' felsőt egészfen körül veszi és szélesen ki terjedt Erössítésekkel bir; a' felső pedig egy magas Kösziklás Hegyen van építve, és eröss Köfalakkal és fántzokkal körül véve. A' felsőbb fokkal régibb építés is az alsónál, a' melyet I. Ferdinand Ts. és Király építettett, akkor a' felsőt is renováltván. Az ebben levő Épületek egynehány nagy Kaszányákból, és egy Fegyver-Házból állanak. Az alsó Várnak kerületibeu pedig maga a'

Város vagyon ; melyet ugyan szoross de tsinos Városnak mondhatni. Itten tartja helyét a' Slavoniai Generál Comando. A Várral egy törpe Hegy függ egybe, mely a Duna partján nyúlik el ; ennek a Várral egybe ragadott része Várbeli erősségekkel bir, más része pedig, a' mig tsak tart (minthogy egyedül az a' Hegy az a' hely, melyről a' Vároft ostromlani lehet, a' több Hegyek a' Vár háta megett mezfzve lévén) minázva vagyon. A' két Várban 10,000 Ember Őrizet ferhet meg. Péterváradnak erősségére a' természeteti szerentsés fekvésén, és a' két Várnak kettős erősségén kívül, a' téfzen fokot : hogy az alsó Várnak minden árkaít viz alá lehet tenni, és hogy a' vizre nézve még a' magos felső Várba sintsen szükség, minthogy egy Hydraulica Machina segittségével a' Dunából egész addig viz pumpoltathatik, és a' felső Várat mindenkor ki elégíti. — A' Lakosok robbnyire mind Németek, és kevesebben Tót-Ráczok, de mindnyájan Catholicusok, minthogy itt más Vallásuak Polgárok nem lehetnek ; száموkat 5. ezeren felyül lehet tenni. Katonai Jurisdictio alatt vagynak és választott Magistratusok vagyon, melynek feje a' Polgármester egy Tiszt szokott lenni ; mindazonáltal a' Lakosok nem Katonák, jóllehet a' Határ Kerülethez tartoznak. Ugyan illyen polgári állapotban vagynak Karlovitznak, és Zemlinnek Lakosai Slavoniában, és Pantsovának Lakossai a' Banátusban.

Péterváradnak Külső-várossai nintsenek ; vagynak azonban Majorjai és Kertei, melyek a' Duna mellett a' Városhoz közel fekvznek. Ezéd

Városnak helyén régentén egy Romai Colonia állott, melynek neve *Acuminaceum* volt. — Nevezetessé tette Péterváradot azon mellelte történettsata, melyben 1716ban Eugenius Hertzeg a' Törökökön azoknak 30,000. Embereik veztségivel győzedelmeskedett.

Ujj-Vid'kről folytatott Utunkban Péterváradon által Karlovitzra jöttünk. Ez egy népes Mező-Város, majd mind Rátzok lakják. Itt vagyon lakása az orientalisz Ritust tartó Tót-Rátz Görög és Olah Eklésiák Metropolitájának, az az Pö Püspök-jének, az egész Magyar Birodalomban, 's minden Auszriai Tartományokban.

A' mostani Metropolitá Stratimitrovics Ur ő Excellja. Kivánnya minden Hazsi, hogy mind illyen Püspökjei legyenek a' nevezett Vallásuaknak. Kinek is tiszteletére lévén, meg néztük ez alkalmas ággal a Metropolitai Templomot, és az ő Excellja Bibliothecáját. A' Metropolitai Templomot az előtt nem régen építtette az előbbeni Érsek Ur; kívülről jól mutatja magát az Épület, belőlről pedig Rátz gustus szerént itélvén szépnek, vagy inkább trifrának lehet mondani, minthogy számtalan fok szép festésekkel és aranyazásokkal ékeskedik. A' Bibliothecája az Érsek Urnak nem nagy, de válogatott könyvekből áll; némely igen ritka, és meg jegyzésre méltó könyveket és Kéz-írásokat is láttam. Ezen utolsóbbak között emlitem *Brankovitsnak* (*) Serviai Despotának Égerbe való

(*) Ez a' Brankovits Serviai Hertzeg v. is Despota volt, de csak familiájára, és nem hi-

(Tseh Országba) fogságában írott Serviának, és az maga idejebéli Magyar Országi 's Erdélyi dolgoknak Historiáját, mely is a' maga tulajdon keze írása, és igen nevezetes.

A' másik *Daniélnek* Servia, Bosnia, és Bulgária Historiája. — Egy nevezetes nyomtatott Könyv-is mutattatott nékem. Ez egy Tübingában (a' Német Birodalomban) A. 1563. Illyricus Nyelven nyomtatott Vallásbéli Könyv, mely az Evangelicus Hitnek Ágazatit foglalja magában, és a' Carinthiai 's Carnioliai akkor tájba reformálódott Ekleziák számára íratott, mint azt a' titulussa mutatja. —

Utaltára nézve. — Az ő Familiája híres volt, mert ennek előtte Serviába Fejedelemséget viselt. O Leopold Tsászáralatt élt, 10 Apafi Erdélyi Fejedelemnek a' Török Portához egy darabig Követje volt, azután pedig Leopold Tsászárnak volt Biztosa Török Országban és különösen Serviába, a' ki által Leopold Servia a' maga részére birtani kívánta igyekeztvén a' Magyar Koronához vissza kaptatni. — Sokat is tett abba Brankovits az Yppeki Serviai Érsekkel egygyütt, a' ki még azt is véghe tudta vinni, hogy 30. ezet Familiák Serviából Magyar Országban pusztá alsó részeire által telepedtek. Brankovitsot Leopold fok fáradozásaiért, és a' hadban is ki mutatott vitézségért Bárósággal, és azután Grofsággal is meg ajándékozta. M. Országi Indigenatust is nyert, de nem sokára valami terhesség gyanuból ki esett a' Grátiából, és előbb Bétsbe, azután Égerbe tartatott könnyű fogságba.

Nékem hitelesen bizonyított, hogy Tübingában ki nyomtatott Illyricus Bibliák is volnának, Tsak ebből is ki lehet hozni, hogy az akkori időben a' Reformatio Carnioliában, Styriában, és Carinthiában-is el terjedett vólt, és hogy ezen Tartományok Lakossai (mint Slávus eredetűek) mind Illyricus Nyelvel éltek. — A' következett Változásokban minden Vallásbéli Könyvek el égettettek, úgy hogy a' tüzből keveseket lehetett ki menteni. Az ezen Tartományokban lakó Népek' nagy része pedig az idő változásaival lassan lassan eredeti Nyelvét-is el-hagyta és a' németet vette bé; de ezt olyan tisztán nem befzéli, hogy abban a' maga régi Slavus Nyelvének fok nyomai ki ne téttenének. Egy része a' Népek azomban ezt az Illyricus v. Slávus Nyelvet, melyet Vendus (*) és Crainer Nyelvnek neveznek, a' maga épségében meg tartotta.

Karlovitz emlékezetes azon Békefsg-kötésről, melyet itten I. Leopold Ts. és Király

(*) Ez a' nevezet a' Vendusoktól egy Slávus Nemzetségtől jö, a' kik régente Styriát és Carinthiát lakták; a' mostani Lakossai ezen Tartományoknak, azoknak el-elegyesedert és már el kotsosodott Maradéki. A' Carinthia, és Styria szomszédságában a' tul a' Dunán lévő Magyar Országban Szala és Vas Varmegyékben lakó Evangel. Vendusok, kik a' Carinthiabéliekkel, és Carnusokkal egy Nemzetség vóltak, mind Evang. Vallásokat, mind Slávus Nyelveket mái napig meg tartották. —

1699-ban a' Törökkel kötött, a' mely által Bosniának és Serviának nagy részei a' Magyar Koronához visszfa kaptasoltattak, de a' mely Országok birásától, a' Palsarovitzi Békesség által melyet VI. Károly Császár és Király kötött, a' Magyar Korona ismét el-esett.

*Karlovitzi*ről tovább folytattuk Utunkat, jöttünk *per* Idia *Páfszovára*, hol is éjtzakai szállásunkat vettük. Ez a' Páfszova Evangelicus Helység, többnyire mind Tótokból áll, vagynak azonban kevés ott meg telepedett Evang Magyarok-is, a' kik Békés Vármegyéből származtak oda. Vagynak Slavoniában még több Protestáns Helységek-is u. m. még egy ujj Páfszova nevü Evang. Helység, és ezen kívül Verötze Vármegyébe 8. Reform. Magyar Helységek, kik azonban Tót-Rátzokkal elegyesek, és a' Magyar Nyelvet nem tisztán beszélik. A' számlált Helységeken kívül több Protestáns Helységek Slavoniában nintsenek, mivel ezen Országnak Törvénye azt tartja, hogy a' Protestánsoknak szabad Vallásbéli gyakorlások ne legyen (*). Azonban azoknak az egy néhány Ekleziáknak, a' kik *magokat meg-tarthattak*, meg-engedtetett a' Vallásbéli Szabadság. — Tsudálni lehet, hogy azt a' Törvényt, mely szerént a' Protestánsok Slavoniából mintegy el tiltva vagynak, a' közelebb mult 1791-béli Ország Gyűlésén

(*) Slavoniába a' mult két Századokban el kezdett volt gyarapodni a' Reformatio, és most is Követőiből egészfzen ki-nem fogyott.

is (azonban az előbb említett tolerantialis Clausulával) meg erősítették a Slavoniai Statusok. — Páfová Határnok Katona Helység, és a Pétervárad Határnok Regimenthez tartozik; a mely Regiment Districtussa Péterváradtól fogva Zemlinig le-nyúlik.

Ujj Páfován, és Battanitzán által Zemlinbe érkeztünk. Itt a Comendáns Oberster Ur igen szívesen fogadván, ki vitt a Sáva-hegyire (németül *Sau-Spitze*) mely-is a Belgráddal által ellenbe lévő partnak az a része, a mely a Száva Vízinek, a Dunába szakadásánál vagyon, a honnan Belgrádnak egy részét, és éjszaki, 's nap-nyugoti fekvését jól lehetett látni. Azután a Kontumáztot is meg néztük, a mely Zemlinhez ragad ugyan, de egy kerítés által el van különözve a Helységtől. A Kontumázt sok alkalmas Épületekből áll: majd-mindenkor tele szokott lenni, minthogy a Torok Foldról a Magyar Birodalomba való által járás Zemlinnél felette nagy.

Zemlin egy derék Mező-Város, sok jó Épületei vagynak, és Lakosokban nem szükölködik, kiknek számok 9000-re megyen. Pallizádákkal és Árokkal van körüll véve; fekvése pedig éppen a Duna partján vagyon, részint téren részint dombos helyen. Régen egykis Vára is volt, melynek még most is lehet Dűledékeit látni; ez a Helységben feküdt, egy magossatska helyen: a Török háboruban egy Observatorium volt itt fából-épülve, — Minek előtte az ember Zemlinbe érne, a Majorokon megyen keresztül, melyeket egy Falutskának mondhatnál. — A Zemlin Lakossai

Gyűlésekor az Ország v. Korona Jofzágaihoz kaptsoltatott, minthogy fizet is a Koronának ezrendönként 40,000 Forintot.

Betskerékről tovább folytattuk utunkat, és mentünk *per* Szent György Pardány (Rätz Helyek) Új Béts, (Német Hely és végső Hely Torontálba) Temesvárra.

Torontál Vármegyéről közönségesen.

Torontál Vármegye egy a' leg szebb, és a' leg nagyobb Vármegyék között M. Országban. Hofzfazsága 16. Mértföld-szélessége pedig 8 — 10. A' Marostól fogva, mely annak Északi határja, lenyúlik a' Banátusi Illytiai Határ Kerületekig a' Dunától mint egy négy Mértföldig. — Nap nyugotra a Tisza Vize határozza, Nap-keletre pedig Temes Vár megye. — Az egész Vármegye egy sima Téréség. Földje igen termékeny és mind gabonát nagy bőséggel terem, mind kövér Legelokkal bir. Fg-tájja valamint a' más két Banátusi Vármegyéknek (és Bats Vármegyének is) melegebb, mint Magyar Országnak más részeiben. Sajnálani lehet, hogy még ezen Vármegye nagyságához képest kevésbé népes, és hogy fok szélessen el-terjedt Földjei használatatlan állapotban lévén, mind addig miveletlenek. Ugyan is 19. □ Mértföld tsupa motsáros hely, és nem egyéb Tóknál 's Náddal be terített Posványoknál. Ezen kívül pedig a' Tisza, Maros, és Temes Vizei gyakorta ki áradnak és a' nagy efsözések fok álló Vi-

zet hagynak magok után, mely szerint még több részek-is Viz alá t^étetnek. — Ennek előtte kivált a' Vizek Áradásaitól Torontál Vármegye sokat szenvedett; de most a' Maros partján és a' Tisza mellett készült derék Töltések ezen Vizek kiöntéseinek nagy gátot vetnek. — A' Tóknak lebotsáttatásában és a' Mocsároknak ki-száraztatásában is sokat tselekedtek immár Torontál Vármegyében. Ugyan is a' *Béga* Canalisába, és több más Canalisokba, a' milyen a' *Berzovai* Canalis a' *Begain* áll, sok álló Vizeket tsapoltak-le, és reménység vagyon, hogy a' mostani mocsáros Földeknek-ig két harmadát még használhatóvá tehetik, ha némely projectumban lévő le-tsapoló Canalisok végre hajtának.

A' *Bégai Canális* az a' Canalis, mely Krassó Vármegyében Lugostól nem messze kezdődven az egész Banátuson keresztül megyen, és a' Tiszába bé foly. Ez a' Canalis a' Béga folyó Vizinek *regulatioja* által, a' Temes Vizinek belé botsáttatása, 's a' *Fatseti* Canálisnak a' Bégába való vitetése által készült. — Ugyan is a' *Fatseti* Canális a' Havasokról le jövő és meg-gyült Vizeket egy Ágyba veszi, és a' Bégába foly. — Ezen Canalison a' Havasi Erdokrol a' Fát botsátják le Temesvárig — A' Temes folyó Vize pedig egy Zsilip, v. Zúg (*Schleussen*) által eresztetik a' Béga Canálisba, mihelyt ebben a' Viznek elég bővsége mintsen, mely Zúg Kofztill nevü Helységnél vagyon. — A' Temes Vizinek pedig a' Bégai Canalison álló vagyon a' folyása. — A' Béga Vize a' Temesnek egy Canalison belé botsátott részével és fellyebb a' *Fatseti Kis Canalis*sal egygyesülvén azonnal

hajókázhatóvá lesz. Temesvárnál azután el folyván, ott fok hajókat vífzen, és Betskerék mellett el menvén Aradáznál egy nagy Motsárba szakad, melyet a' *Fejér Motsár*nak neveznek; a' mely a' Tifza ki-öntésiből lett, és annak állandó maradvánnya.

Ezen Motsáron kereftül a' hajók a' Tifzába, és tovább mennek; azonban ez a' fejér Motsár a' Hajókázásnak és így a' Kereskedésnek-is nagy akadályára vagyon. Mert a' Nyári száraz időkben a' Motsár annyira meg-apad, hogy a' hajók a' Víznek fogyatkozása miatt azon tovább nem mehetnek, és gyakran foká tartoztattnak; mely okért-is a' Bátsi Canálíst készítő Társaság azon goldolkodik, hogy a' Bégai Canalis Betskerékről Török Betsére vitettetnék, és Földvárnál a' Bátsi Canálíssal közösülésbe jöhetne, mely a' Kereskedésnek nagy előmenetelire lenne. —

Torontál Vármegyének Lakossai nagyobbára Rátzok és Oláhok, a' többek Németek és Frantziák, vagynak kevés Magyarok-is.

A' Rátzokat még most nagy részint vad és miveletlen Népnek lehet mondani, kik közül azok, a' kik a' Vármegye alsó részeibe laknak, bárdolatlanabbak; valamint az Oláhok-is, a' kik fokon adják magokat Tolvajságra 's más gonofzságra. — Ugyan csak a' Torontali Oláhok jámborabbaknak tartattnak, mint a' Teines és Krafsó Vármegyeiek. — A' Rátzok közönségesen véve,

kivált a' felsőbb Vidékiek jó Földmivelők; — a' Oláhok roszszabbak. A' Német és Frantzia Colonisták pedig igen szorgalmatosok, 's azért is teherösök, különben is jó féle jámbor Emberek; a' Magyarok-is dolgos Emberek, kivált azok, kik a' Dohány Kertészséget üzik. —

A' Rátzok a' Banátusnak részint régibb, részint a' Török Foldekről egy Századtól fogva által jott Lakossai, kik eredet szerint Serviaiak, és Bolgárok.

A' Németek uj Colonisták, kik VI. Károly Tsászárs és Király idejétől fogva hozattak ezen Foldre, a' mely az előtt nem fokkal szabadult vala ki a' Törökök Birtokából, részszerént Cathol. rész szerént Evang. és Reform. Vallásuak. — Német Országok sok részeiről, foképpen Franconiából, a' Palatinátusból és Svéviából jettek; még 2dik Jó'sef Tsászárs is igen sokakat telepített meg itten. — A' Frantzia Lakosok eredet szerint Lotharingiából valók, és VI. Károly Tsászárs alatt jöttek. — Ezeknek 5. Helységek vagyon ebben a' Vármegyében, és Temes Vármegyében is van egy néhány; ezek is részint Catholicusok, részint Protestánsok; Frantzia nyelvet beszéllnek. Azonba ezeket a' Magyar Parasztól külöképpen meg-nem különböztethetnéd, valamint a' Magyar Ország más részeiben lakó Svábokat sem, mert ezeknek még a' Nyelvekis magyarizálódott, majd mindennütt, de a' Banátusi Németek mind Német Parasztok modjára járnak es németnél egyebet nem beszéllnek. —

A* nevezett Német és Frantzia Colonisták a' Banátusba jöve-elekkor mind Kamara Földre telepítettek, most azonba mivel el szaporodtak, sok privatus Birtokosoknak Földjeire is ofzlattak szélyel. Ezeknek *Aerarialis* költségeken Házak jépitettek (*) — és a' belső Ház-telekekkel egygyütt nekik tulajdonaikká tétettek (**) — továbbá Mar-

(*) Nem is lát az ember Magyar Országban olyan szép és rendesen épült Falukat, mint a' Banátusban a' Német Colonisták Falujai; főt a' más Nemezetű Lakosoknak is derék Falujik vagynak mindenütt a' Banátusban.

(**) A' Banátusban az Urbariumra 's a' Helységnek rendtartására nézve némely különbségek vagynak, és sokban nints itt ugy, mint M. Ország más részeiben; p. o. itren az adzó népnél *onus Fundo solum inheret*: és itt tsak a' földje nagyságától, és annak jó-sága szerént (minthogy erre nézve classisokra van osztva) fizet a' Paraszti; itt közönséges *Pascuumok* nintsenek; itt a' Ház-bely, mely ki mért 600 □ öl, a' Parasztnak tulajdona; egy fél jugerum (mely hasonlóképpen 600 □ öl) *extra villanummal* egygyütt, mely is *industrialis* földnek neveztetik, és az egész *extravillanum*nak egy részvetskéje. Honnan legyenek pedig ezek a' különbségek, arra azt kell tudni, hogy minekutanna a' Banátus a' Töröktől visszfa vétettetett, azt a' K. Kamara mint saját *Dominiumját* adminisztrálta, és ott külön Gubernator és Igazgató Tanács volt, mely egyedül a' Bétsi Ministeriumtól függött. É' tartott 1779-ig, a' mikor M. Országhoz visszfa kaptolt-tott: hanem az el-sőbbi Adminisztratióból holnik meg maradtak.

hák, és mindenek, a' melyek az B fejedelmekre lehettek, meg szereztettek, egynehány esztendő-kig minden *praestatiók* el engedtettek &cet. Hozzá járulván e'szerint a' Státusnak minden igyekezete az ő fel feigillésekre, ők a' magok szorgalmokkal magokat igen jó lábra és állapotba tették. —

Nevezetes a' Banatusban az : hogy minden Ekklesiában a' *Jus Patronatus* a' Foldes Uraságé, ugy hogy az tartozik' Templomot építtetni, Papot szerezni, azt fizetni, és minden Költségeket az Isten tisztelet körül meg tenni. —

A' Magyarok Torontál Vármegyében tsak 3. Helységekben laknak a' melyet egészfzen bé tölténének; vagynak ugyan némely más Helységekben is, de tsak kevesen Rátzok közt el ofzolva. Egy ezen Magyar Helységek között, Zombor a' neve, régi törökös Magyar Helység, mely magát még a' Török Birtok alatt is meg tartotta; a' más kettő az al-Földről oda telepedett Lakosokból áll. — Ezek között egynek Magyar Lakossai éppen a' Vármegyében létemben készültek, hogy Torontál Vármegyét el hadgyák, minthogy Földes Urakkal, már regtől fogva nem alkhattak; a' Vármegye ugyan tett rendelést, hogy ügyek jól el-igazíttasson, de már el-kedvetlenedvén nem akartak tovább maradni, minthogy különben is Temes Vármegyébe egy Kamarai Helységbe meg voltak hívva. Nints tudtomra, hogy már el költöztek é? A' Földes Úrok hallottamra mondotta, hogy *bár mennének*, — Inkább szaporítani kellene a' Magyarat!

A' robbi Magyar Lakossai ezen Vá. megyének Dohány Kertészek, kik a' *Prædiumok*ban telepedtek meg, és a' Dohányt nagy bővsegen termesztik. 10. — 20. — 30. Házanként és csoportosan vagynak, és nem csak Dohány-foldeket, hanem e' mellett Szántó-foldeket is művelnek. — A' Birtokosok ezen Kertészeket igen szeretik meg telepíteni puszta földjeiken. Vagynak Rátzok-is, kik a' Dohány-művelésre adják magokat; de kevesebb számmal, mint a' Magyarok, és nem termesztenek olyan jó Dohányt, mind ezek, mert annak sem természetéhez, sem szárasztásához olyan jól nem értenek.

A' Marha tartás Torontálba nagy divatjában vagyon, minthogy a' Pusztaknak, és a' jó Legelőknek száma nagy; a' Juh tartás sem vették meg agézfzen. — A' Föld-művelő Nép azonban nem igen adhatja magát a' Marha tartásra, mert Legelő helye kevés vagyon, és a' Banátusi Urbarium szerint (mely különbben is igen sokba különbözik a' Magyar Orizágnak több részeibe lévőtől). egy Ház-helyhez csak két *jugerum* a' Legelő. — Mely szerint ha a' paraszt Gazda sok Marhát akar tartani: a' Földes Uraságtól szokta a' Legelöt Arendába venni. — A' Német Paraszt éppen nem szokott több Szarvas Marhát tartani, mint a' mennyit Istállóba el tarthat, és telettethet: az a' Oeconomiája Lovakban áll, és egy jó Gazdának 20. Lova is meg vagyon; de ha ez úgy meg szaporodik, úgy a' Földes Uraságtól ő is kéntelen Legelöt ki arendálni. — A' Rátz, és kivált a' Magyar Helységek erossen szeretik a' Szarvas Marhabéli

Oeconomiát, és ezek rendszerint Közönségenként szokták kiarendálni a Földes Uraság Földjéből a Legelöt, melyet elég drágán fizetnek a Földes Uraiknak. — Mert ha egy Sohonnai Ember ugyan azt a Legelöt akarja kiarendálni, és nagyobb Summa pénzt ígér, inkább annak adja némely Földes Ur: mint sem a maga Embereinek. Sőt olyan Földes Urat-is tudok itt, a ki midőn Jofzága Lakossainak bizonyos nagy panaszszok volna ellene a Vármegye előtt, kik azonban Legelőre-is szorúlván egy darab Földjét kérték volna Arendába: nem akarta nekik a tollok ajánlott Summáért különben kiadni, hanem ha a panaszszoktól elállanak. — Külömben a Marha-tartás a Földes Uraságoknak, és más magános Arendásoknak a fő Oeconomiája. — A fok Pulztákon fok ezer Marhák legeltetődnek. —

Említésre méltó végtére Torontál Vármegyében a *Ri's Oeconomia*. — Nem igen régtől fogva kezdették a Banátusban a Ri'st termeszteni és művelni. — Mind Temes, mind Torontál Vármegyében Gazdák vagynak, a kik nagy Prædiumokat árendálván azon Ri'st termesztenek. A Ri's jó tenyészésinek meleg Ég-tájj, tér hely, nyirkos föld, és víz kívántatik, mert a Ri'st elvetvén, azonnal vizet kell rá bocsátanni és valameddig érni kezd, annak víz alatt kell lenni. Azért-is a Ri's-földek körül, és azokon keresztül Canalisok vannak, a melyek vagy Tóból, vagy folyó Vizből a vizet a Földekre viszik; a Canalisokban lévő Zsilipek által azután a viz meg rekeszterik, feltojtatik, és az egész Földre elárasztatik. — To-

rontál Vármegyében Ujj-Béts nevű Német Helységnek határán egy *Freni* nevezetű Olasz származású *Commerciants* Uri Ember, ki-is igen sok, nagy Jóságoknak a' Bánátusban Árendatorá, különös elő menetellel és haszonnal folytatja a' Ri's Oecomiát. — Oly bőséggel termeszti pedig, hogy nem csak Magyar Országot elégíti ki velle, hanem igen sokat még Török Országba-is vitet. — Mind Gabonával, mind Riskásával, mind pedig [Dohánnyal (mert a' Bánátusi Dohány nagy bétsebe vagy) szép Kereskedése van Freni Urnak, és tulajdon hajói egész a' Fekete Tengerig viszik Terméseit, a' hol azután a' Törököktől nagyobb Tengeri hajókra rakatnak, és Constantzinapolyig vitetnek. — A' Bánátusi Riskása egész M. Országot, sőt Óstriát-is bőséggel ki-elégítheti. — Mely haszon! holtott ennek elotte ebben a' Törököktől függött Országunk. Erdélybe nem igen vitetik, mert már itt Török Riskásával élnek, a' melyhez Oláh Országból könnyebb, de a' két Hazának ártalmasabb Kereskedéssel lehet jutni.

Torontál Vármegyéről ezek valának meg jegyzésre méltók. Temes Vármegyét kevesebbé tanulhattam ki, mert csak egy kis részén mentem által. Azonban Temesvárról illő szollanom.

Temesvár.

Temesvár egy nevezetes, és Ország szerte esméretes eröss Vár. A' Béga Vize mellett fekszik; szépen és reguláson épült; utzái szélesék;

egyenesek, kövezettek, a' Hazak nagyok, egy formák; egy Izóval ez a' leg szebb Város, a' csak most Izépülő Pest után, me'yer Magyar Országban láttam. A' nagyobb Épületek között, a' Tzanádi Káptalanbéli Templom, (mely olyan, hogy az Országban kevés párját találja) a' roppant Vármegye Háza, mely régebben a' Banátusi Cameralis Administrationak, 's a' Praesidensnek Háza volt; és a' Bánátusi Hadi *Commendónak* Háza emlitendők. — Ezen Hadi *Commendónak*, mely egy a' Budaitól függő különös *Commendó*; egy O Hitü Rátz Püspökhök, a' Tzanádi Káptalanak; tovább a' Temesi Cameralis Administrationak, és a' Temes Vármegye Gyüléseinek itt vagyon Helyek.

Temesvár Királyi Város, és Lakói Rátzok, 's Némerek; kevesebben u. m. az itt lakó némely Vármegye Tisztjei, 's más Nemesek Magyarok. — A' Kereskedés fő Keresete módja a' Temesváriaknak, a' minthogy itten, a' mint értetem, két privilégiált kereskedő Társaság is vagyon, a' mely nagy Kereskedést üz, a' Magyar és Ostriai Littoraléba. — Szerentsés fekvése vagyon pedig Temesvárnak a' Kereskedésre nézve; ugyan-is a' Béga Vize itten leszív éppen hajokázhatóra; ez a' Víz pedig, a' mint tudva vagyon, más Vizekkel vagyon közösülésben egész Horváth Országig. — A' Városban egy nagy, és minden Fegyverek nemeivel telyes Fegyver Ház, 30,000 Emberre való Kaszárnyák 's Kazamáták vagynak; e' mellett a' Város a' Fortificationnak minden reguláji Izerént kökélletesen meg vagyon előllve. — A' Vár Kü-

rülete, 's annak Bástyái alatt pedig a' föld gyomrában *Minák* ásattak; a' kapukat eröss Blok-házak védelmezik. — Mind ezekből láthatni a' Várnak erösségét. Azonban egy nagy hijánossága vagon; ugyan-is jó viz dolgába szükölködik, és iható vizét tsak egy a' Külső Városban lévő Kútból veszi, melybol egy nézést érdemlő *Hydraulica Machina* által a' viz a' Városba vitetik föld alatt lévő tsokban.

Temesvárnak két Külső-Várossai vagnak, az egyik *Fabrik*-Hóstattnak ueveztetik, és eleitől fogva Selyem Fabrikánsoktól 's más féléktől is, és Mester emberektől lakattatott. A' másik a' *Jó'sef*-Hóstattja; mely tsak az ujjabb időkben épült a' Bégai Canalis mellett. Közeli a' Városhoz egy Kamarai Major vagon, mely Bassabrunnak neveztetik, és a' Banatusi Administratio Präfesseinek nyári mulató Helyek vólt. — Ez a' Hely, és egy nem meszfeze lévő szép Erdő, a' Városiaknak nyári mulatásul szolgálnak. —

Már 1ső Károly Magyar Király elött, (mint ezt olvastam) a' ki 1300ban lett Királyá, Temesvár egy népes és eröss Hely, 's a' Királyi Famiának gyakori Mulatása vólt; és az említett Királynak-is első Felesége itten hólt meg. 1443ban Hunyadi János a' még most-is a' Városnak egy részében fenn álló Corvinus Várát (melyben most a' Fegyver-Ház vagon) épittette; mely azután inkább inkább erössitetet; és a' melyben Hunyadi János magát keményen tudta védelmezní. 1514ben a' Ketefztosek 's Parasztok Hada, melynek feje

Dó'sa György volt, ezt a Várat ostromlotta, de rajta erőt nem vehetett, Zápolya Jánostól a Vár meg-fzabadittatván, a Támadók Hada pedig meg-verettetvén. 1552ben a Törököké lett ez a Vár, kiktől 1716ban vétetett visszfa. Akkor tétetett ezután Temesvár a mostani állapotjába, 's akkor lett oly erős és tágas Várrá, mind a milyennek most lenni esmértetik. — A Temes Vármegyei nagyobb Helyek: 1) *Ujj Arad*, a Maros mellett, melyhez közel az Aradi Vár, és által ellenben a Maroson túl, ó Arad fekszik. (Arad Vármegyében) 2) *Lippa*, mely ennek elotte erősfített Hely volt: 3) *Verschetz*, holott-is egy ó Hitii Rátz Püspöknek vagyon Lakása. — Krassó Vármegyében a nevezetesebb Helyek: *Lugos*, mely ennek elotte erősfített Hely volt; *Karánsebes*, *Oravitza*, *Dognáska*; mely két utolsó Helyek Bánya Helyek, melyeknél Réz és Vas-Bányák találatnak.

A Bánátusról Közönségesen.

Bánátusnak, Magyar Országának az a része neveztetik, mely Erdélyel határozodván a Marostól, Tifzától, és Dunától bé kerítettik. Áll ez három Vármegyéből, melyeknek neveik immár említettetek. Ki-terjedése pedig 445 □ Mértföldre vettetik. — Egy részetskéje ezen mostani Bánátusnak, a Severini Vidék, mely most Orsova táján fekszik a Tserna Vize mellett: Severini Bánátusnak neveztetett régentén. (*) Termékeny-

(*) Horvát-Országban-is volt egy Severini Vármegye.

ségére nézve ezen Tartomány a' leg termékenyebbek közzé tartozik; ámbár még itt a' szorgalmatosság, mely ebben az el pufztúlt részben oly tsudákat tett immár, még sokra mehet. Egy része tsupa Térség, Vizekkel, Posványokkal telyes; alig talál az ember egy Erdőre. Itt mind azáltal a' sok Nád és Törf sokban ki-potolja a' fának hi-jánosságát. A' más része u. m. Temes-Vármegyének alsóbb kerülete, és Krassó Vármegye Erdőkkel bővölködo, és Hegyes Vidék. Itt Bányákra, meleg Feredőkre akad az ember.

Az egész Banátushan a' Marha tartás nagy divatjában vagyon; a' Fold-mivelésben tett szorgalmatosság pedig a' Mezei Lakosokat munkájokért bőven meg-jutalmaztatja. Szőlők sok Helyeken termesztetnek, azonban a' Bor nem szokott tartós lenni. A' Gyümölsőknek többféle neme, kivált a' Szilva-fa hasonlóképpen sok Helyeken terem, és az utolsóból az ugy nevezett Rakya nevű italt készitik a' Lakosok. — A' Dobányon kívül, Len és Kender, Vaid, v. festő-Fű hasonlóképpen jól meg terem. — A' Hegyes Részekben a' Vadak nagy számmal találtnak, a' Banátust határozó és keresztül folyó Vizek pedig a' Halakban fogyatkozást nem engednek. —

Itt egy bizonyos ártalmas Insectumok neméről akarok emlékezni, melyeket *Columbátzi Szunyogoknak* hívják (*) mivelhogy Serviából,

(*) Ezekről Pesti Professor tudós Schoenbauer Ur egy his Könyvet irt, melyből rólok bővebben lehet értekezni.

egy a' Duna mellett lévő Kolumbútz nevű régi Várnak tájékáról származnak. A' mint közönségesen mondják, bizonyos Hegyi Barlangokban veszik eredeteket. Nagy csoportonként úgy hogy mezfziúnen vastag füst fellegeknek láttzanak, szárnyalnak szélyel, és a' Lovakra 's mindenféle Marhákra rá esnek, 's azoknak szőr nélkül való részeit meg-lepik, füleikbe, orr-lyukaikba, szemekbe, 's nemző tagjaikba belé tsipeszkednek, 's a' szegény Állatokat addig kinozzák, míg azokat a' leg nagyobb kinok között meg-ölték. —

A' Lakosokról Torontál Vármegye le-írásánál emlékeztem. Hogy ezek nagyobbára Serviai Ráczok, Bolgárok, és idegen Németek, azon nem lehet tsudálkozni, mert Magyar Országának ez a' része leg-tovább volt a' Töröknek Birtoka alatt. Annak vízfűz vételekor a' Magyar Lakosok vagy ki pusztultak, vagy el-költöztek volt, és tsak idővel telepedtek ide ismét mások; de ezek meg nem népesíthették ismét a' Tartományt. Az itt régenten törökös Jussokkal bíró Magyar és Erdélyi Nemesekről is szó volt egynehány-szor mind a' két Házának Ország-gyűléseiben. Ilyenek a' többek között a' G. Iktári Bethlen Familia, és a' G. Tsákiak Jozsáigai. Iktár és Tsákvár, honnan a' két Familia magát nevezi, itt sekűsznek. — A' K. Kamara által némely Jozsáigok conferáltattak, némelyek el-adattak Magyar Nemeseknek, egy része pedig Licitatioval, a' mint Torontál Vármegyénél emlékeztem, másoknak-is. Ennél fogva már a' K. Kamara mellett, mely a' Töröktől való vízfűz foglalás után egészűzen bírta vala a' Bunátust,

és most-is leg többet bír, némely Magyar és más Familiák, bé férkeztek a' Birtokba, és naponként inkább kívánnak a' gazdagabb Magyar Nemes Urak itten Vásárt tenni. —

Hogy a' Banatus a' Romai Dáciához tartozott, és annak azt a' részét tette, mely *Dacia ripensis*-nek nevezetett, az tudva vagyon a' régi Historiából. A' Romaiak Birtoka alatt itt, sok Coloniák telepítették, és egy néhány Városok-is építették, melyeknek neveik ezek voltak: *Tschernes, Margum, Arcira, Turris litterata, Centum Puten, Bersovia, ad Aquas, Morisenum, és Tibiscum.* — Itt, valamint Erdélyben, sok nevezetes, és nagy betsü Romai régiségek Maradványait szemlélheti az azokat fel-kereső Utazó. —

A' Romaiak után a' Dáciát el-lepő Barbarus Nemzettségek egy mást fel-váltották a' Banatus Birtokában, míg végre a' Magyarok jutottak bírására. *Kuntról*, a' régi Magyarok Kapitányáról Kunti Kapitányságnak, későbbre Temesi Vármegyének nevezetett az egész Banatus, — és a' Temesi Grófok v. Fő Ispányok Méltosága, egy volt az elsőek között az Országban. A' Törökök, a' mint Temesvárról-is említettem, 1552dik esztendőben némely Helyeket ki-vévén, az egész Banatust el-foglalták, és 1716ig bírták. Akkor vízfzva vétetvén, Katonai Igazgatás alatt volt a' Tartomány 1751dik esztendőig, a' midőn a' Serviával és Oláh Országgal határos része meg-különböztetvén, a' Katonai igazgatásban meg-maradott.

és 2. Regementekre osztatott, melyek Banatusi Illyriai Regementeknek neveztettenek. — A' másik Rész egy Kamarai Administratio alá jött, a' mely egyfzersmind *Gubernium* gyanánt-is völt, és Bétsből az Udvari Kamarai Deputatziótól függött. — Ez alatt az Administratio alatt a' Banátusnak népesítésére, és jó karba hozására sok tétetett: azonban egy ily Igazgatás az Ország Törvényeivel ellenkezővén M. Theresia Királyné ezt a' Magyar Koronától el szakadott részt az Országgal egyesítette, és három Vármegyékre osztotta, meg hagyatván a' 2. Katonai Keruletet. Tortént ez 1779ben.

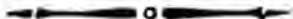
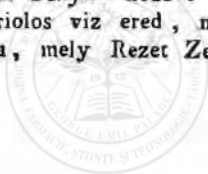
A' Banatúsi, vagy Temesi Határ- kokról.

Ezeknek Lakossai Rátzok és Oláhok; mint-hogy nagyobb része Rátz, őket pedig *Stylo Curiali, Illyricusoknak*-is nevezik; azért a' két Banatúsi Határ-Regementek-is, *Illyricus* Regementeknek neveztetnek. 158ra megyen a' Határnokosok Lak-Helyeinek számok. Közöttök a' nagyobbak, melyek régi Váratskák-is voltak, ezek: *Pantsová* (melyről már emlékezten) 2) Ujj-Palanka, 3) ó Orsov (*) és 4) Mehadia. — Ezen utolsó egy nagy Falú, mely-is egy Sántz erőfittessel bír. Innen egy Mértföldnyire vagon

(*) Ujj Orsova emettől egy fél Mértföldnyire fekszik egy Dunai Szigeten.

az a' Hely, melyet a' Romaiak *ad Aquas*nak neveztének, és a' melyek a' híres Hercules Feredőji vóltanak. Itt tízféle Feredő-vizek erednek, melyeknek mind meg annyi neveik vagynak és a' melyek mind meg annyi külömbféle Betegségekben használtatnak. Azonban mindnyájan Bűdöskövet tartanak. A' számosan ide gyűlö Feredőbéli Vendégeknek mulatására tágas Épületek és Fogadók vagynak.

A' Határnok részben fekvő Bányász Helyek ezek: Moldava, és Sáska. Mindegyik Helynél gazdag Réz-Bányák vagynak, a' melyek Ónot-is adnak. A' Sáskai Bányák kozzül egyikből egy Rezet hordó vitriolos viz ered, mely a' Vasat Rézzé változtatja, mely Rezet Zement Réznek neveznek (*).

(*) Hasonló Vasat Rézzé változtató viz vagyon a' Szomolnokai, és Beszterczei Herrengruudi Bányákban. — Olvashatni erről az első Utazásomban.

T Ó T

ORSZÁGRÓL

KÖZÖNSÉGESEN.

Ezen Országok egy részén keresztül utazván néminemüképpen róla emlékeztem. Azonban ez úttal, alkalmatosságot veszek magamnak, hogy az egész Országot bővebben meg-esmértelmem többféle tekintetekből.

A' mostani *Slavonia* Nap-nyugotról Horváth Országgal, annak Váradini és Banális Határnok Kerületeivel; Északra Magyar-Országgal, melytől a' Dráva 's azután a' Duna által választatik-el; Nap-Keletre a' Banátusnak és Serviának a' Duna

's Száva egybe folyásánál öfzve ütközö részzeivel ; és Délre Serviával 's Bosnával határozodik. — Az alsó része Slavoniának , a' Duna és Sáva folyása közt , a' leg regibb idoktól fogva *Syrnium*nak neveztetett , mely nevé most-is viseli , — magában foglalván mái nap Szerém Vármegyét , és az avval szomszédos Pétervárad Határnok Kerületet. — Syrmium hosszában 16. Mértfoldet , szélességben 6tot , Slavonia pedig Syrmiumot hozzá foglalván hosszában 34. Mértföldeket , leg nagyobb szélességében 12. Mértföldeket téfzen. — Egy Slavoniát bé járt Utazó annak természeti állapotjáról így írte 1777ben. „Slavonia , ugy mond ő — egy Ország , a' mely tsak mintegy 20. esztendőek előt láttatik teremtetve lenni ; mivel itt az emberi szorgalom a' Természetnek még kevés segedelmére vólt. — A' ki ezen meg-áldott Földet bé utazza : mindenütt vagy mély Tükra , Posványokra , 's Motsárookra , vagy járatlan Hegyes Vidékekre , vagy roppant vad erdökre , vagy bé nem látható meszfze terjedtt Térekre talál. — Azonban ugy tettzik , mintha itt a' szép Természet minden Helyeken mosolyogna : mindenütt leg-kellemetesebb Tekinteteket enged ; melyek a' szemet gyönyörködtetik Az Erdök 8. hónapig esztendőnként mindenkor frissek és zöldellök , — semmi sem láttzik el-hervadhatónak , és a' föld szünetlenül , ujj mag-ujj Virágokkal ékesíti ki magát. — A' kissebb Hegyek régi Várakkal rakottak , vagy Szölokkal bé plántáltattak — a' Volgyek a' Természe 'kezi-től munkáitt Kerteket szemléltetnek magokban. Ott egy nagyobb folyó Viz mutatja meszfzéről folyamátját , itt egy tsergedező Patak a' kosziklától lerohan ; a' Levego ennek zuhogását , vagy a' Ma-

darak' énekét hangoztatja. — Egy szóval ezen Országának romántzos ki nézése vagy on, akár hova forduljon az Ember, a' szem a' szép természeti tárgyaknak bámulásra méltó fok külömbfélefégei által gyönyörködterik. — Egy hofszu Hegyeknek sora az Országának hofszán keresztül nyulik el, annak közepében. — A' Tér, és Lapályos részek termékeny, de fok Vizektől nedvesített földek, a' Havasos és Hegyes részek meleg Feredőkben, és Savanvú-vizekben bovolködnek. — A' Havasokból eredő kifsiny Folyóknak, és Patakoknak némelyikében annyi benuék fel-buzogó meleg források vagynak, hogy a' Vizek még a' leg nagyobb hidegben-is bé nem fagyhatnak.“ —

A' Természet Országából elsöbben-is a' Plánták rendében, Tót-Ország mindenféle hasznos Erdei 's más fáknak nemeiben, különösen szelid Gesztenye, és vad Gyümöls-fákban, és Edes-gyökérben bovolködik. — Sokkal kevesebbek a' szelid Gyümöls fák, melyeknek tenyészése, a' Szilva fákon kívül, a' melynek Gyümölséből a' Tót Országban oly nagyon szeretett *Ráky* nevü Szilva pálinka nagy bovségben készittetik, igen tsekély tenyésztesek vagyon. — Nem külömben a' fejer Eperj. fákban sintsen fogyatkozás, mint-hogy ezen Országban a' Selyem Bogár tenyészése a' Lakosok szorgalmának egy fő tárgya. — Mandola és Fige fak-is számosan találtatnak, ugyan-is a' Tót Orzági déli melegebb ég-tájj ezen Fáknak kedvező. — A' Szoló mivélés mindenütt, 's kivált Syrmában, a' hol a' leg jobb és több Szöllő Hegyek vagynak, divatjában vagyon. Az egész

Ország pedig teljes a' leg szebb és nagy Erdőkkel, de a' melyekben Syrmium szükséget lát. — Az Állatoknak rendiben, a' szelidek kozszülők mindendenféle nemeikben bővséggel találtnak, valamint a' vad ragadozó állatok-is. Ellenben a' szelid Vadakban, és vad Madarakban fogyatkozás vagyon. Halakban hasonlóképpen a' nagyobb és kisebb Vizek felette bővölködnek, különbsön pedig Syrmiumban a' Dunában számtalan sok Vizák fogattatnak, a' kik 16 — 56, mását nyomnak.

A' Marha tartás a' fő Kereset' és Elelme modja minden Lakosoknak, kivált képpen a' Birtokosoknak. A' Slavoniai Ökrök, Magyar Ország-ra, és onnan Német Ország-ra hajtattatnak. — Nagy Kanisán Szula Vármegyében, és Sopronyban vagyon azoknak fő Vásár helyek. — A' Bivalok, a' melyek nem éppen oly régen hozattattak által a' Török Birtokból, nagyon szaporodnak az egész Országban, kiknek hafznos völtök a' jó mezei Gazdáknál tudva vagyon. — A' Sertéseknek is nagy számát találhatni Slavoniában, ezek pedig nagy részint Bosniából és Serviából hajtattatnak ide által, és véllék fontos Kereskedés üzetik a' Német Birodalmokba. — A' Juh-tartás, Syrmiumot ki vévén, nintsen oly jó lában Slavoniában, mint a' Szarvas Marha tártás. — Syrmiumban-is pedig a' paraszt Lakos maga, kevés Juhokat szaporit. A' Ló tartás fintsen nagy divatban; a' Lovak pedig a' Magyar fajakhoz hasonlók. —

Az Ásványok (Minerák) rendiben Tót-Ország szegény; de nem annyiban azért, hogy azok

nem találtathatnának, hanem azért, mivel nem keresztetnek fel szorgalmatossággal. Azonban Vasat bővön kaptak több Helyeken; Kö ízénre es feftő foldre hasonlóképpen akadtak. Vas Bányáknak és Hámoroknak pedig annyival inkább kellene mentol nagyobb számmal fel-állíttatni, mivel az által a Bosniából való fok Vasnak bé-hozatasa meg-akadályoztatnék.

Slavonia termékeny Ország, es ha földje nem is trágyáztatik, es az idő tsak középszerüképpen jár-is, a' Buza magát 20. szor, es a' Kukuricza 2000 szeris szaporítja; kevés Helyeken trágyáznak. — A' Gabonát pedig Marhával nyomtattatják. A' Tót Orzági Gabonának jó kelete van a' Magyar Littoraléban, a' honnan valamint a' Magyar Orzági Gabona-is Olasz Országba szokott nagyobbára vitettetni. — Azonban Olasz Ország tsak akkor szorul a' Slavoniai Gabonára, mikor szük esztendeje vólt. — Ha ott jó esztendő vólt, akkor a' Tót orzági Gabona részint Dalmatiába, részint Belső Auszriába (értettetik ezen név alatt Styria, Carinthia Carniola) vitettetik el adás végett. — A' Lenet, kendert nem erőssen termesz-tik, a' Dohányt inkább; kiváltképpen Pó'sega Vármegyében. — Egész Tót Országban Eszekt, Pétervárást es Pó'segát ki vévén nem igen talátnak tekintetre való kerített- vagy Mező-Városok, a' faluk közt-is keveseket lehet így nevezni. Ezek pedig mintegy 40—50. esztendőkkel ez előtt, mind szerte szélyel, es egy mastól el szakadva vóltak épülve; már most nagyobbára rendezebb moddal állanak. — Az építés modja-is

közönségesen nem a' leg szebb, főt a' Királyok, 's a' Birtokosok Udvarházai-is többnyire igei közép-szerűek.

Az Ország nagyságához képest nem igen népes, főt inkább valamennyire néptelen. Egy I Mértföldre nem sokkal többet lehet vetni 200. Embernél. Ennek okát leg-inkább azon időkben kell keresni, a' melyekben az Ország oly foká a' Török Birtokban volt. 1777ben a' Lakosok száma, azok közt a' Nemeseket Házok népével ki vévén 235,000. Lelkekre ment vala. —

Slavonia azon időben, a' midőn a' Rómiaiak birták a' több Pannoniával és az Illyricummal együtt *Pannonia Valeria*, avagy *Interamnis*nak nevezetett. Ezen Tartományhoz pedig akkorou, a' mostani Horváth Országának a' Kulpa 's Dráva Vizei között való része, nem különben egy része Styriának és Carniának (most Carniolianak) tartozott. A' mái nevét a' Slavusoktól, vagy Slavinusoktól vette, a' kiket a' Magyarok Tótoknak neveztek; ez a' Nemzet pedig a' 7dik Száznak közepe tájján telepedett meg a' Római Nagy Illyricumban. Az *Illyrus* név csak a' régi tulajdonképpen való Illyriának régi Lakosságait illetheti; az *Illyricus* név alatt pedig már több időtől fogva, és kivált mái nap közönségesen mind azok érteődnek, a' kik a' Római Nagy Illyricumban (*)

(*) Az Illyricum szorosabb értelemben csak Dalmatiát, és Liburniát tette.

t. i. a' mostani Slavoniában, Croatiában, Bosniában, Dalmatiában és Serviában laknak, akár a' Romai Catholica, akár a' Görög ó Hitü Vallás Sorsossai legyenek, mely nevezet annyival inkább ruházott kiváltképpen az Iróktól reájok, mivel az előbb nevezett Országokban lakó külömbféle Slavusoknak Nyelvek a' régi Illyrusok Nyelvével valamennyiben elegyedett; 's azért éppen Nyelvek is egy nevezettel Illyricus Nyelvnek mondatik. (*) Azonban az ó Hitü Vallás Követői magokat közönségesen Rátzoknak nevezik, minthogy valóban a' Serviából v. Rasciából jött Illyricus Lakosok Slavoniában leg számosabbak is. Ámbár pedig Slavonia is a' Római Illyricumhoz tartozott; mindazáltal annak eredeti Lakossai magokat eleitől fogva Slávoknak nevezték, és minden Iróktól azoknak neveztettenek. Akképpen most is a' régi törökös Lakosok Slávoknak, vagy Magyarul Tótoknak (**) hivataznak, a' később időkben bé vándorlottak pedig Illyricusoknak, 's Magyarul Tót-Rátzoknak; és ez a' Név a' Tótoknak nagy részére is reá illik annyiban, a' mennyiben nagyon el Rátzodtak.

(*) A' régi Illyrusok a' Slávokkal nagyobb részt öfzve elegyedtek, és csak egy kis részek tartotta meg magát régi szabadságában, Nyelvében, 's Törvényeiben; az eredeti Illyriának Földjén Albaniának szélében a' Török Dalmatiában a' Zeraunis vagy mostani Montenegro Hegyei között.

(**) A' Német a' Magyar Országi Tótot Slováknak, a' Tót Országit Sclavonier-nek nevezi. —

Tót-Országuk törökös Lakossai a' Török Háboruk, és a Török Birtok alatt nagy részint ki puszultak, úgy hogy ezen Országuk viz:za vételekor tapasztalt néptelenségét újabb Lakosokkal kellett ki-pótolni, mely leg elsobbször 1690ben lön-meg, egy sereg Illyricusok által, kik Serviából és Albaniából költöztek által. — Innen és Bosniából, sőt Horváth Országból-is több több Illyricusok jöttek, valamint azután hasonlóképpen Serviából, és Bulgariából a' Banatusba is számosan telepedtek. Slavoniából egy nagy része ezen Lakosoknak Báts Vármegyébe telepedett által. —

Ezen említettteken kívül az újabb Lakosok Magyarok (*) Németek, és Zigányok (**), kik a' többivel nem elegendnek öszve, és magok tulajdon Nyelveket szólnják. — Mind ezek mintegy tized részét tehetik a' többi Lakosoknak. —

A' Nemeli renden lévők született Magyarok Horváth és Tót Országiak; nem különbben egy-néhányan ezen rendből idegen Német és Olasz Urak, kik Magyar Indigenatussal, és nagy Jólzá-

(*) A' Törököknek Slavoniába lett bé-ütések előtt, a' Magyar Lakosok számosabban voltak.

(**) A' Zigányok rendes paraszti élet módjára kényszerítettnek, és itt-is ujj Parasztoknak neveztetnek, mint M. Országon. A' Vándorlókat Slavoniában, valamint a' Törököket, és Sidókat-is, meg-nem ismeredik.

gokkal birnak (u. m. G. Eltz, a' Hertzeg Odeschalchi Örökössei, 's mások). — Az Országnek nagyságához a' Nemesség nem számos, a' Birtokok pedig nagyobb részint igen nagy ki-terjedésűek, melyek csak keveseknek tulajdonai. Vagynak Uradalmak, kikhez 15. 20. sőt 50. Helység-is tartozik. — A' nagy Birtokok pedig többnyire (kivált az Idegenek) az Orzágon kívül lakoznak, és Jofzágaikat Arendátorok kezébe szokták rendszerént adni. —

A' fő Nyelv Slavoniában az Slavo-Illyricus Nyelv, melynek fokféle *Dialectusfi* vagynak, és a' mely ezen külömbőség szerint Horváth, Tót, Rátz, vagy-is tulajdonképpen való Illyricus Nyelv. (*)

Az Illyricus írás-módja a' Tót-írás módjától, melyel a' Magyar Orzági Tótok, és a' Tsehek élnek, külömbözik, és a' Muzka-írás módjával egy. Élnek ezzel mind Slavoniában, mind Horváth Országban, 's Carnoliában, mind mindentütt a' Török Birtokban. — Az Illyricus Thót

(*) Inkább lehetne a' régi Slávas v. Tót Nyelvet, a' melyet t. i. a' M. Orzági Tótok beszéllenek, 's a' melyet Slavoniában-is szoll a' Lakosok egy része, a' fő és Anya-Tót vagy Slávas Nyelvnek mondani. — Ebből ágaznak-el a' Lengyel, Muzka, Tseh, Bolgár, Rátz, Horváth, és Crainer Nyelvek melyek közzül a' négy utóbbak egy névvel Illyricus Nyelvnek neveztetnek. —

Nyelv azonban a' Muszka Tót Nyelvtől erősen különbözik, úgy hogy a' Muszkák és az Illyricusok egy mást nem mindjárt és nem mindenekben érthetik. Bizonyos időtől fogva a' Görög ó Hitű Valláson lévő Illyricusok, különösen Slavoniában egy szokást kezdettek, a' mely-is (más következtéseit el-halगतvau) magának az Illyricus Tót Nyelvnek mint egy meg-alázására szolgálni láttzatik. A' dolog ez: a' Muszkák, a' kik ennek előtte Val-lásbéli Könyveiket az igaz Slávus, v. Tót anya Nyelven irták, (a' mely a' Muszka Nyelvhez képest olyan, mint a' fain német Nyelv az alsó Saxoniai vagy az Erdélyi Szász Németséghez, vagy a' fain és tudós Görög Nyelv a' közönséges Görög Nyelvhez) és a' kik között a' Historiát-Irók-is a' régiebb időkben, ezen fainab Nyelven irtanak, egy darab időtől fogva, minden Könyveket a' Muszka *Dialectus* szerint kezdettek ki bocsátani. Kiovbán már egy időtől fogva Bibliák nyomtatattak, a' melyek nem a' régi Slávus, hanem egy ujj *textus* szerint irattak, mely a' Muszka *Dialectussal* elegyefitetett, és az által majd nem éppen Muszka textussá vált. Ez ugyan Muszka Országban helyes okból történt; a' végre tudni illik: hogy a' Köz-rendűek a' fain, és eredet szerint való Sláv-Dialectust nem értvén a' Szent Könyveket oly Nyelv-formában olvashassák, a' mely az ő közönséges Beszédéhez hasonlít, — Muszka Országban tehát a' Muszka Nyelven írott Bibliák igen közönségesek lettek, és Kiovból nem csak Lengyel Országba, és Galliciába vitettetnek az ott lakó számos ó Hitűek közzé: hanem nagy számmal Magyar Országba-is, és Slavoniába, holott az ó Hitű Eklesiákban véleek élni el kez-

ettek. De ezen Bibliák azért, mivel *textusok* a' Mufzka-Nyelv - formában (*Dialectusban*) vagyon, a' Slavoniában Horváth Országban és Magyar Országban lakó Illyricusoknak vagy Ráizoknak érthetetlenek, és csak arra valók, hogy a' Pápságot az által a' Mufzka-Nyelvnek meg-tanulására mintegy kényszerítsék, és éppen ezen Pápság által a' Mufzka-Nyelvet terjeszszék. — A' Sláv vagy Tót *textusban* (*) való Bibliák, melyek a' Mufzka-Könyveknek bé-hozatások előtr szokásban voltak, a' Görög Rituson lévő Illyricusok között, valamint más Vallásbéli Könyvek is napról napra inkább ki jönnek a' szokásból, minthogy nem bortsáttnak ki a' Mufzka-Országból hozottak miatt; jóllehet az Illyricus Tótoknak, a' mint k.ki tudja különös Nemzetségbéli Typographiájok-is vagyon. Valóban kívánni lehetne, hogy a' Görög Ritust tartó Eklésiák Püspökei Magyar Hazánkban, és a' hozzá tartozó Országokban ezen szokást félre tennék, 's azon lennének, hogy régibb Vallásbéli Könyveiket a' Sláv textus fzerént, mellyek számosan meg vagynak Kéz írásban, világra bortsáttnák Eklésiáiknak nagy hasznokra. —

(*) Ezen a' Sláv Nyelven való írás módját a' fain vagy tudós Sláv írás módjának vagy *glagolitus* Nyelvnek nevezik — a' mellyel Isteni tiszteletnek alkalmatosságával most-is élni szoktak. — Ez ugyan az Illyricus Nyelvtől különbözik valamennyire, minthogy mintegy Tudósok Nyelve (valamint Mufzka-Országban-is volt. Azonban ehez már a' Köz nép hozzá szokott, és könnyebben érti, mint a' Mufzka *Dialectus*l.

A' Catholicus Illyricusok illyricus Nyelvel élnek Isteni tiszteletjekben. — A' Magyar Nyelvet a' Nemességnek nagy része, a' Vármezyebéli Tisztek, és a' Magyar Lakosok beszélik. — Németül a' Városokban, és MezőVárosokban az ott meg telepedett Német Mester emberek, és a' Német Coloniák Lakói szóllanak. A' Nemességnek egy része hasonlóképpen tudja ezen Nyelvet, a' melly a' Normális Oskolákban tanittatik-is.

Az Illyricusok (értjlik őket közönségesen, és nem tsak Slavoniában) erős és egészséges testűek, és bárdolatlan természetűek; de restséggel 's tudatlansággal, a' mellett tsalfasággal, és hamissággal vádoltatnak fokaktól. (*) Nem kevésbé némellyek által kárhoztatik benne a' tolvajságra 's prédálásra való nagy hajlandóságok, az erköltselenség, és részegesség, mellybe némellykor Papjaik (de most ritkábban, mint ez előtt) példát adnak. — A' Görög Ó Hitűeknek a' Vallásban való nagy tudatlanságok, és Papjaiktól való függések esméretes: de a' Lelki Attyáknak jobb formálásától lehet ebben-is jobbitást reményleni. — Slavoniában azonban a' Catholicus Illyricusok az ő Papjaiktól, a' kiknek nevelésekre és formálásokra Magyar Országban vagynak leg-alább Institutumok, jobb oktatóást, és valamivel több erköltsi formálást vesznek. — De a' Görög Rituson lévő Papokra nézve tsak az ujjabb időkben állittatott fel egy Pap

(*) Lásd *Taube* Urnak Slavoniában 1773ban tett Utazásait.

Nevelő Ház a mostani Karlovitzi Érsek Urnak nagy igyekezete által, mellynek szép hasznát várhatni. —

Ellenben ditsérik az Illyricusokban a' Felsőséghez való Hűséget, Barattságos Vóltokat, és nagy Vitézségeket. —

Minden Illyricusok, és Tót Országban is, a' Törököktől, a' magok életek módjában, Erkölcsökben, sőt Nyelvekben-is fokot költsönöztek. Nállok a' fok Feleség, vagy Afzszony tartás (Polygamia) egy igen közönséges véték. (*) Syrmumban és Tót Orzágnak egy részében Török mértékkel élnek, — a' Falukban az építés módja törökös; a' Köz ember törökösön ül a' földre kereftbe vetett lábokkal; — a' szakállát megneveli (ezt a' Határnokosok nem tselekszük) &cet. A' Vezeték Familia Nevek az Illyricusoknál szokatlanok; kit kit tsals Kereft Nevéről neveznek. —

Tót Orzágnak minden renden való Lakossai Vallásokra nézve részint:

1) R. Catholicusok, mely Vallást minden Nemesek, Királyi Városi Polgárok, és a' több

(*) Eezt írja rollok *Taube* Slavoniáról írt esméretes Könyvében. Erdélyben a' Havasos részekben az Oláhok-is hasonló vétékkel vádoltatnak.

Városok, és Mező Városok 's falu Helyeknek nagy része tartanak. Csak a' Catholicusoknak vagyon Jussok magoknak Nemesi Jöszágokat venni, és polgári hivatalokra menni. Két Catholicus Püspöknek vagyon Slavoniában Helyek. Az egyik a' Diskovári Püspök, a' ki külbmben Bosnyai Püspöknek is hivatik, de a' mely Országban nintsen Eklefiája. A' másik a' Syrmiumi Szerémi Püspök, de a' kinek csak egy néhány Parochiából áll Dioecesisse, és Cathedrális Eklefiája nintsen. Ennek nintsen bizonyos Residentziája-is, és inkább a' titularis Püspökök közzé tartozik. —

Slavoniának egy részére a' Zagrabi Püspök *Diocesisse* terjed ki, — mint a' kinek Püspöksége alatt a' most Horváth Országhoz kaptsolt felső Slavonia is vagyon. Egynehány Helységek pedig a' Pétsi Püspökséghez tartoznak.

2) Görög Rituson lévő Catholicusok, vagy *Unitusok*. Ezek a' Lakosoknak csak egy kis részét teszik, és a' Körösön Horváth Országban lakó Unitus Püspök Megyéjéhez tartoznak.

3) Görög Rituson és Ó Hiten lévőek, v. a' Nap-keleti Eklefiához tartozók. Ezeket *Nem-Unitusoknak*, is hívják. Az Ország Lakossainak leg nagyobb számát ezek teszik. Érsekjek Karlovitzon, Püspökjök Pankrátzon vagyon.

4) Reformatus és Evangelicus Protestánsok. — Ezek egynehány Helységet laknak, és nagyobbára Magyarok; de Tótok-is. —

Minthogy ennek elötte a' Görög Rituson lévő Ó Hitüeknek Eklefiai állapotjuk nagy rendtelenségben volt, és fok jobbittásokat kívánt: az okból 1776dik Esztendőben Királyi engedelemmel az Ó Hitüek Püspökjei Magyar Országból, és Slavoniából a' főbb Papsággal, és az Eklefiák fő Elölljáróival egygyütt Karlovitzon egybe gyűltenek az Érsekek Elöllülése, 's egy Királyi *Commissariusnak* jelenléte alatt és egy Synoduszt tartottanak. Ennek végzése által az Eklefiai állapot jobb lábra tétetett, és az Oskolákra nézve-is némely jó Rendelések tévődtek. — A' Synodusnak pedig végzése az akkor Uralkodó Felség által meg-erősítettvén egy Királyi *Edictumban* ki-adattattak, és mint közönséges Törvények *illyricus*, és *nemet* Nyelvben ki-hirdetettek. —

Boldog emlékezetű II. Leopold Császár és Király alatt is tartatott egy hasonló Synodus Temesváron, holott hasonlóképpen tétetnek némely hasznos Rendtartások. —

A' Metropolita, ki-is a' Görög Ritusú Ó Hitü Eklefiáknak az egész Magyar Birodalomban (*), és az Auszriai Tartományokban Feje, mindenkor a' Püspököktől, és az Eklefiáknak Követeitől vá-

(*) Erdélyben és Galliciában külön Püspökök vagynak; kik-is a' *Dogmaticumokban* hasonlóképpen a' Metropolita alatt, de a' *Politicumokban*, és a' *disciplinaréknak* az Országbeli Guberniumoktól függnek.

lasztatik. Az ő Lak-helye ennek-előtte Belgrádon volt, és az 1740-dik Észrendőben rétetett által Karlovitzra. Belgrád el' vesztése után. Jövedelmeit a' Metropolita rész szerint egy néhány K. Kamarai Jöszágokból, melyek használás végett neki által adattattak, és egy 9000. Rf-ból álló *Aerarialis* fizetésből veszi, rész szerint azon *Taxákból* kapja, melyeket nékie a' Püspökök a' magok fel-szentelésekkor le-tésznek. A' Püspökök, Jövedelmeiket az Megyéjek-béli Ekleziáktól és Popáktól veszik; őket pedig a' Metropolita, és a' több Püspökök választják, a' Fejedelem a' Választást meg erősítvén. —

A' Kereskedésről.

A' mi a' Kereskedést illeti Tót Országnak, az a' természeti Termésekre nézve nem kitsiny. — Török Országba Pálinkával Slivovitzával, üveg edényekkel, és Ablak táblákkal s. a. t.; Német Országba Szarvas Marhával, Sertésekkel, Marha Bőrökkel; dolgozatlan Selyemmel, bé főzött Vizákkal, Caviár-ral, Édes-gyökérrel, 's a. t. Olasz Országba Gabonákkal, Ökrökkel, Vizákkal, Caviárral, Viaszfal 's a. t. kereskednek a' Tót Országok. De mentől inkább bővöiködik ezen Ország a' természeti Termésekre nézve, annyival inkább szűkülöködik a' Mesterséges Készítményekben. Manufacturák és Fabrikák, némely tsekélyeket kivévén, nintsenek. Még-is mindazáltal különösen a' Mezei Lakosok a' magok Házi szükségeikre nézve, jó Manufacturisták; ők, 's kivált az Asz-

szonyok közöttük, mindenféle Szövéseket készítenek a' magok ruházatjokra. — Egyebet-is mindent készítenek, a' mi tsak Gazdaságokhoz 's Házi eszközeikhez tartozik. — A' Tunársághoz és a' festéshcz-is értenek, —

Az idegen Földekről következendők hozattatnak bé Tót Országba: Német Országból mindenféle *Fabricatumok* (Készítmények) és mesterséges Munkák, 's mind az, a' mit egy névvel *Specereynak* neveznek. Magyar Országról Só hozatik bé, és Tokai Bor; Török Országból Sertések, Bör, Vas, Mokka Kávé, és Specereyok, tüzi-fa Syrmiumnak szükségére 's a. t. — Ugy bizonyítják, hogy Tót-Országnak Activ-Kereskedése nagyon adják magokat, hanem itt-is, valamint Magyar Országban némely Rátzok a' 'Sidókhöz a' kereskedésben fokot hasonlítanak. — A' Kereskedés végett Görögök-is laknak Slavoniában. —

A' Parasztnépnek állapota oly lábon áll itt-is, mint Magyar Országban, tsak kevés különbségekkel. Egy egész Házi-Helyes Parasztnégy körülrel 12. napot dolgozik Birtokossának, és gyalog 48. napot — e' mellett 3. Forint kész pénzt ad. — Egy Marhas napi dolog 40. Krajtzárba, egy Gyalog napi 10. Krajtzárba vétetődik — mely szerint 8. Forintal ki ki meg-váltatja Robottját. — A' Katonai Kerületekben, holott a' Robották a' Regimenti Fundusokra nézve tétetnek, számosabb napi munkákkal tartozik a' Lakos. —

A' rendes Contributio 170,000 Rfokra megyen, azon kívül adatik egy bizonyos Quantum a' Vármegyei Cassákban. — A' Magyar Koronának Tót Országból való minden Jövedelmei egy Milliom Rftokra vettettek,

A' Vármegyékről és Határnok Kerületekről.

A' Tót Orzági Vármegyék ezek: Verötze, Szerém és Püsega. — A' Határnok Kerületek pedig, a' Pétervári, Brodi, és Gradiscai Regimentek Kerületei. — Ezekhez még a' *Tsaikisták* tartoznak, kik Báts Vármegyében a' Tifzának a' Dunába való bé szakadásánál laknak; kikiről most illik szöllani. Báts Vármegyének ebben a' Szegeletében, mely egy Diocletianus Tsáfzár alatt készült Romai Sántz által rekesztetik-el a' Vármegyei résztől, és a' melyet Rätzok, sőt a' Banátusból által telepedett Oláhok-is laknak, 1771ben egy Hajós erő állittatott fel a' Dunának, Tifzának, és Szávának oltalmazására. — Minden Lakosok, kik a' földes Uraság állól ki vétettek, született Katonák-ká tevődtek, a' kik a' Török Háboruknak alkalmatosságával *Galérákon*, melyek *Tsaikáknak* neveztetnek-Hajós Katonai szolgálatot tenni tartoznak. Egy *Bataillont* formálnak, és 1200ra megyen rendes számonk. — Egy Obersternek Vezérsége alatt vagynak, és a' Slavoniai Hadi *Com-mendotól* függnek. — A' Stáb *Tételen* vagyon, holott a' Magazinumok, és a' Hajó készítő műhelyek-is vagynak. — A' *Tsaikák* kulömbféle nagyságuk, részint 2. ágyusok, és 10. katonát

tartók, részint 4. ágyusok, és az ilyenek 100. embert-is tartanak. —

Verötze Vármegyeről.

Ez a Vármegye Nagyságára, és Népeisé-
gére nézve a többitt felyül haladja. — Termé-
keny föld-is. — Egynéhány Magyar Faluk vagy-
nak benne. A' nagyobb Helyek: 1) Eszék, mely-
ről már emlékeztem. 2) Diakovár, holott a'
Bosnyai Püspöknek vagyon lakása, kinek azonban
Bosniában nintsen Megyéje, és 1739től fogva ide
tétetett által Lakó-Helye, egy ujj Püspöki Megye
adattatván alája Tót-Országban. Diakovárhoz mint-
egy 40. faluk tartoznak, melyek a' Püspökséghez
fundáltattak. 3) Valpo, Vutschin, Verötze, mind
egyike derék Mező-Város. —

Po'sega Vármegyeről.

Ez a Vármegye nagyobb részint Hegyes, sok
folyó Vizek 's parajok, nem külömben sok meleg-
források erednek benne. — Itt inkább üzetik a'
Marha tartás, mint sem a' Föld-mivelés. A' Do-
hány termesztés itt vagyon leg-nagyobb divatban,
és a' Po'segai Dohány a' Magyar Országival ve-
tekedik. — Egy jó része ezen Vármegyének a'
kis Oláh - Orzágnak, vagy az Oláhságnak neve-
zetik. — E' Bosniával és Horváth Orzággal ha-
táros, és Lakossainak egy része a' Határnokosok-
hoz tartozik. — Öket némelyek eredet szerint

Oláhoknak lenni tartják, kik idővel Nyelveket elfelejtették volna; mások csak Illyricusoknak vagy Rátzoknak, a' kiktől Nyelvekben nem-is különböznek. Azonban ezeknek-is valamint a' Horváth Országban 's Velentzei Dalmatiában lakó Oláhoknak vagy Morlákoknak, különös Characterek, Erköltseik és Szokásaik vagynak (*) melyek által magokat a' több Lakosoktól különböztetik. — Valásokra nézve mind Görög Ó Hitűek. A' nevezetesebb Helyek Po'sega Vármegyében:

1) *Po'sega*, fő Helye a' Vármegyének, és Szabad Királyi Város. Jól épült, és mintegy 4. ezer Lakost számlál. Ezen Helyen régenten egy Római Colonia állott, mely *Icernum*nak hivatott. — A' Lakosok majd mind Catholicusok,

2) *Kuttinja*, *Velika*, *Strasemon*, *Tsernik*, *Kuttjevo*, mely régen egy igen gazdag Apáturság volt, most pedig a' Királyi Kamaráé; *Kaptol* és *Nasitze*; egy Præpostság. — Ezen kívül még emlittendő Helyek: *Pakrátz*, *Daruvár* és *Tzirach* egy nagy Uradalomnak főbb Helyei, melyet G. Jankovits bír. — Ezen Uradalomhoz 79. Faluk tartoznak. — A' néhai Gróf Jankovits Antal vette ezen Jözfágot a' K. Kamarától, és a' leg szorgalmatossabb Gazdaskodás által virágzó állapotba tette. —

(*) A' Morlákokról Horváth Országban való Utazásomban nagyon emlékeztem.

1) *Pakrátz* annak előtte ama híres Szabad-Sereg Generalissái Trenké volt, a' kitől a' Kamarára szállott. Egy derek Mező Város, melyet nagyobbára Görög Ó Hitű Lakosok, kiknek egy Püspökjök is itt lakik, kevesebben pedig R. Catholicusok laknak. Ez a' Hely régentén egy nagy és nevezetes Hely lehetett, a' mint ezt sok régi Épületeknek Maradványai, Emlékeztető Jelek, és a' földben találtatott pénzek bizonyítják. — Fenn áll még a' Mező Városban egy régi pulzta és öszve omladozott Vár, mely hajdani erösségiről mutat.

2) *Daruvár*. Ez a' Mező Város régi időkben egy Apáturság volt, és a' Köz-néptől Podborjének neveztetik. Dereks Helység; Lakossai nagyobbára Görög Ó Hitűek, kevesebben Catholicusok, kiknek egy igen ékes Templomjok vagyon. — Az Uraság Kastélya, melyet itt a' néhai G. Jankovits Antal építtetett, a' leg nagyobb, és leg pompásb Épületnek tartatik egész Tót Országban. — Daruvárnál és tájjékán, sok meleg források vagynak, melyekből a leg-hévebb *Mineralis* Viz ered, és nem tsak Feredőnek, hanem Itálnak-is jó, 's az egészségnek nagy hasznáta vagyon. Erössen járják ezen meleg Vizeket, és az oda menőknek jó Alkalmatosságok-is vagynak készítve. — A' Feredőhöz közel a' föld alatt, egy régi Romai Feredő találtatott; sok régiségekből 's az emlékeztető irásokból ki-tettzik, hogy ezek a' *Jasoriai* Feredők lettek légyen (*Thermæ Jasorienses*) — Plinius egy Pannoniai Népségről emlékezik, mely a' Drávauál lakott, és *Jasi*-nak

neveztetett. — Hogy pedig Daruvárnál, vagy oda közel feküdt legyen *Jisora* Várossa, azt több régiségek bizonyítani láttának. — Daruvárhoz egy orányira még egy más emlékezetes Regiségek' maradványa találtunk. Ez egy nagy rézint el-pufztult régi Kastély, melynek hajdani pompásságát, és nagyságát Toredékei-is mutatják. — Azou le-írás szerint melyet rólla tesznek, a' közép időnek (*medü avi*) Maradvánnya, és nyilván a' *Templariusoké* volt, melyről több jelek is vagynak. Kétség kívül hogy a' Törökök bé ütésekor pufztítottatott-el ezen Épület.

Szerém Vármegye.

*Syrmium*nak nevezete a' régi Romai Pannoniái fő Várostól *Syrmium*tól veszi eredetét. Tót Országának ez a' leg-jobb, és leg-termékenyebb része. Különösen a' Borra nézve bővelkedik. *Aurelius Probus* Romai Tsáfzár, ki született *Syrmiumi*-fi volt, hozatta a' 280dik esztendőben a' leg első Szőlő-töket Görög Országból ide, 's azokkal a' *Syrmiumi* Hegyeket *Karlovit*z tadjékán béplántáltatta. Innen terjedett el azután a' Szőlő-mivelés egész *Pannoniába*. — A' *Selyem* tenyészés különösen *Syrmiumban* nagyon nagy divatjában. A' *Selyem* *Budára* és *Bétsbe* küldetik, a' meg dolgozás végett.

*Syrmium*nak egy részét a' *Vármegye*, más részét a' *Harárnok* Kerület teszi. — A' többi *Vármegyék* között ez a' leg kisebb.

A' nevezetesebb Helyek Szerém Vármegyében ezek: *Vukovár*, *Illok*, *Nuftar*, *Tserovitz*; melyek a' hozzájuk tartozó Uradalmoknak fő Helyeik. — Vukovárról már emlékeztem Utamban, és csak Illokról szóllok; *Illok*, magyarul *Ujlak*, egy igen régi Város, mely régenten, a' mint mondatik, népes és virágzó 's eross állapotban volt. Most egy tsekély Mező-Város. — Azonban a' sok Omladékok, és régi Épületek Maradványai, melyek a' fél Helység telyes, hajdani Allapotját mutatják. — Régen az esneretes Ujjlaki Familia Birtokában volt Ujjlak, a' hozzá tartozó Jofzágokkal egygyütt. Az Ujjlakiak közül Miklos, Mátyás Királytól Bosnyai Királlyá tétetett, és ennek fia Lörintz, ki-is Ujjlakon fekszik temetve, magát Bosnyai, 's Ujjlaki (Illoki) Hertzegnek nevezte, fot még Szerémi Hertzegi nevet is ruházott ámbár helytelenül magára. —

Illokon három magas dombokon ugyan annyi régi Várak, melyek eredet szerint Romái építéseknek lenni goldoltatnak, állanak fenn. — Ezen Helybéli Lakosok majd mind Catholicusok, és az itt való Franciscanusok Templomában a' hires Szent *Kapistrán János* Barát fekszik temetve. Most Ujjlakot, a' melyet VI. Károly Tsáfzar és Király sok hozzá tartozó Helyekkel Romái Olasz Hertzeg *Odescsalchinak* adott Birtokába, ezen Hertzegnek Jussán *Bracciano* nevű Romái Olasz Hertzeg birja. —

A' Katonai Határnok Ke- rületekről.

Ezen Kerületek Tót Országnak a' Száva men-
riben fekvő deli részét foglalják el. Három Kerü-
letek vagynak: n. m. a' Pétervári, Brodi, és Gra-
diskai Regementek Kerületjei. —

1. *A' Pétervári Kerület* Pétervárnál
kezdődik, és abban a' szegelyben fekszik, mely-
ben a' Száva a' Dunába szakad. — Ennek neveze-
resebb Helységek Pétervár, Karlovitz, Semlin,
Szalankemen, és Mitrovitz. — A' két utolsón
kívül a' többiről emlékeztem más helyen, azért
csak emezekről: *Szalankemen* a' Dunánál a'
Tifza bé szakadásának által ellenébe fekszik. —
Lakossai a' nagy Viza fogásáról esméretesek. *Mi-
trovitx* egy Mező-Város a' Szávánál, melynél
egy által járás-is vagyon a' Török Birtokba. A'
Pétervári Regementnek itt van Stábja. Ez a' Hely
azért meg-jegyezni méltó, mivel egy orányira tölle
a' Száva mellett ama régi hires Romai Városnak
*Syrmium*nak talátnak mind a' föld színén mind
a' föld alatt maradéka. — Ugyan-is mai napig
ezen Helyen sok Romai pénzek, edények, és Bál-
vány képek ásattatnak ki a' földből.

2. *Brodi Kerület.* Ebben a' neveze-
tesb Helyek: *Brod*; egy régi erőssített Mező-Város
a' Szávánál. — Itt-is által járás vagyon a' Török
Földre. — *Vinkovtze*; egy népes Mező-Város,
holott a' Brodi Regement Stábja vagyon;

3. *Gradiscai Kerület.* Ebben az elsőbb Helyek : Ó *Gradiska*, a' Szávanál, egy igen régi Várral. Itt sok Horváthok telepedtek meg, mely okból ezen Mező-Város a' Slavoniai és Horváth Városra osztatik. — Által ellenében a' Török *Gradiska Vára* fekszik. *Ujj Gradiska*; egy tsinos és népes Mező-Város. *Kralieva Velika*; ezen Mező-Város régente nevérol itélvén valamely Királynak lehetett Lakó Helye.

A Clementinusokról.

Tót Országban egynehány Helységek találtnak, melyekben egy különös Népség lakik, a' mely *Clementinusok*nak nevezi magát, 's másoktól-is ugy hivatik. Ezen név egy bizonycs *Clemens*, vagy *Klemás* Püspökről ruháztatik rájuk, a' ki-is a' 12dik Százban ennek a Népségnek Öseit *Albaniában*, a' honnan ezek-is jönnek, megkeresztelte, 's Keresztényekké tette. — Ezen Térítőjegről a' meg tért Népség magát a' mondott névvel nevezte, eredeti Nemzettségi nevét elfelejtvén. — A' magok régibb állapotjokról azonban a' firól fira jött mondások szerint annyit tudnak: hogy valaha Eleik egy hara'mas Nép volt légyen, sok száz ezrtendokkal ez előtt pedig esméretlen idegen Nemzettség által nagyon meg szorittatott, végre a' Törököktől kéntelenítettett magát a' legjáratlanabb és legvadabb Hegyes Vidékbe öfzve vonni, hogy szabadságát és Vallását meg tarthassa. Nyelvek minden más esméretes Europai Nyelvektől különbözik. — Egy Illyricus, Oláh, Görög, Török, Arabs nem érti azt. Ruházatjok-is egéztizen különbözik a' más Lakosok ruházatjától,

és igen különös; hasonlít a' Hegyi Skotusok viselkedéséhez. Ezen Clementinusok 1737dik esztendőben Albaniából Syrmiumba telepedtek által, a' mikor t. i. Serviai Patriarcha *Arsenius Joannovits* fok-ezer Albanusokat, kiknek azonban nagy része utjában a' Törököktől le-vágattatott, Tót Országba által hozott, mely Albanusok között (az Albanusok a' közönséges *Illyricus* név alatt értendők) mintegy 300. Clementinus Familiák-is voltak; kik-is már nagyon el fokasodtak. — Még Albaniában több ezeren laknak ezen Népségből. Nem ok nélkül tartatik ez a' Nép a' régi *Illyrusok* Maradványának a' milyenek az ő szomszédságokban az Albania Határaiban lakó *Montenegrinusok*, a' régen *Zeraunis*-nak neveztetett Hegyeknek Lakói. — A' Syrmiumi Határnokban, vagyis a' Pétervári Kerületben most 5. Helységeket laknak a' Clementinusok. Virézségeket és Hűségeket dicsérik. — A' más féle Nemzettségű Lakosokkal telyességgel nem elegyednek öfzve, és magok közt házasodnak. — Még azt emlitem: hogy ezen Clementinusok egy igen fain szörű Juhoknak nemét hozták által elobbi Honnyokból, a' melyet Tót Országban szere:nek szaporítani — a' Juhok róllok Clementinus-Juhoknak neveztetnek.

NEGYEDIK UTAZÁS

EGY ERDÉLYI NEMES
IFJUNAK MAGYAR ORSZÁG' TÚL A' DUNÁN
FEKVŐ ALSÓ RÉSZÉN, HORVÁTH OR-
SZÁGON, A' MAGYAR LITTORÁLÉN,
ÉS TRIEST VÁROSSÁN KERESZTÜL
1795ben TETT UTAZÁSA.

Pestről Május Hónapjának 21dik napján Magyar
Hazámnak bővebb esmerése kedviért, egy jó Barát-
tom' Társaságában Utnak indultam. — Előbb
Pétsre szándékoztam. — Budán túl egy darabig
a' Budai szép Szőlő Hegyek, és a' széles Duna
mellett ment útunk; az elsőbök nem foká hátra

maradtak, de a' Duna, bal oldalról el-nem hagyott. A' nevezetesebb Helység melyen Pest Vármegyében által mentünk, *Tétény*. Ezt Németek lakják és a' Primás ö Eminentája birja Arendába, B. Rudnyánszkiaktól. Egy szép Kastély és kellemetes Kert ékesíti. —

Tétényből a' Duna mentibe *Hansabeg* vagy magysrul *Ert* nevü Helységbe értünk. Ez már Fejér-Vármegye. Itt Cathol. Rátzok, és Németek, és némely kevés Magyarok laknak. A következő Helységek is, u. m. *Ertfiz* a' holott Magyarok és Cathol Rátzok, *Adon*, a' hol Cathol. Magyarok Németek, és ö Hitü, vagy-is a' mint nevezik vad Rátzok; *Petela* a' hol hasonló Vallású Magyarok és Rátzok laknak, Fejér-Vármegyébe seküsznek. Ambár ezen Falukban Rátzok laknak, mindazáltal körül belől, más Rátz Faluk nintsenek, hanem Magyarok. — (Pest Vármegyében *Sz. Endrö* nevü Rá z Város Környékében egy néhány Rátz Helységek vagynak, de ezek mind ö Hitüek). *Petela*ig Téréség, de itt a' Duna partján, törpe Szöllő Hegyek emelkednek, és az út egy mezfze terjedő magos térségön megyen fel, a' mely Földvár tájján lassanként ismét alacsonyabbá válik. —

Petelánál a' Hegyek allyában fok Bor-házakat és Pintzéket láthatni egymás sorában, a' Bor-ház a' Hegy oldalába van bé építve és a' pintzének mint-egy pitvara. További Utamban és egész Szekszárdig, a' Bor-házaknak és Pintzéknek ilyen alkotását szemlélttem. — Valamiut az egész Fejér-Vármegyei Föld, ugy ez a' Videk-is melyen jöttünk, szép Legelő, különösen pedig Juh-nak való; nagy

divátjában is nagyon ezen Vármegyében a' Juh-tartás. A' Fejér Vármegyei Juhok Ország szerte esmeretesek, és az ide való Kosokat melíszre hordják más Vármegyékbe-is. Földvárnál éppen a' Duna partjánál ismét Hegyek kezdődnek, a' Duna mellett fekvő része a' Hegyeknek Szőlőkkel van béplántálva. —

Földvár pedig a' Hegyeiktől mintegy félig bé kerítve azoknak északi része alatt fekszik. — Egy részetskéje mely a' Duna felől áll, Dombon fekszik, a' holott régen Vár volt, melynek egy Bástyája most-is fenn áll, egy más részetskéje pedig (t. i. az apróbb Házak) a' Hegy oldalba nagyon építve. — *Földvár* nagy Mező-Város, fok, és némely nagy rendű kö-Épületei vagynak, és a' más Házak-is jól, 's tsinosan épültek. A' Lakosok Magyarok és Németek; kevesebben Rátzok, és némely Tótok-is vagynak, (külömben ezen a' tájékon, sőt az egész túl a' Dunai részében Magyar Országnak Szala Vármegyét ki-vévén, Tótok nem igen laknak). A' Rátzok ó Hitűek és Templom-jok-is nagyon, a' többi Lakosok Catholicusok. — Itt a' mindenféle Mester-Émberekben nintsen szűkség. — A' Helyet a' K. Kamara bírja. *Földvár*-nak Szőlő Hegyei igen jó Bort teremnek, a' melynek a' Szekszárdival egygyütt nagy keletje van még a' Német Tartományokban-is. — Pesttől ide 11 Mfld. — Innen térségen megyen az út egész Köblédig, a' hol a' Falu, az éppen itt kezdődő Szőlő Hegyek alatt épült. Ezen Hegyek a' Falu végénél a' Dunáig vonulnak, és az utat meg rekesztik, úgy hogy azt ezeken kell fel venni,

Köbléd Sváb falu. A' Hegy felyül szélesen elterjed és szép Szőlöket mutat; innen nézőleg pedig a' Földváron aloll fok Ágakra ofzló Duna, és az általa formált számos szigetek szép tekintetet engednek. —

Nem fokára lejteni kellett és ismét térségen mentünk, egész *Paks*-ig, a' hol a' Duna mentiben ismét Szőlő Hegyek emelkednek. Pakshoz közelitvén a' Szőlők alatt, az ezeknek tövében alkotott fok tsinos Bor-Házak és pintzék mellett, a' Duna magas partján ment az út. — A' fok Mahokat hajtó Duna, mely itt ismét nagy Agyába vette magát, a' szemet gyönyörködteti. — *Paks* tsak azonnal a' Bor-házak végében kezdődött. Mező-Város: a' Szőlő Hegyek, és a' Duna közt fekszik. Lakói Magyarok és Németek; Catholicusok, Evangelicusok, és Reformátusok. — Sidók is fokon lakuak itt. Szép, és nem kistűny Helység; nagy kö-Épületekkel is bir, a' melyekben többnyire a' Pakson birtokos számos Nemes-ség lakik. —

Innen egy darabig a' dél felé le-nyúló Hegyek mellett, a' Dunától inkább inkább távozván, de azután a' Hegyeket-is jobbra hagyván térségen vitt az út; egy helyen jó darabig egy hofszau tartó halmos Homokságon által kellett mennünk, a' hol a' szekér-is alig haladhatott: farga homok, és legkissebb füvetskét sem terem. Ezt a' homokot el hagyván szép Gabona foldek mellett jöttünk el, jobbra egy Erdötskét is hagyván magunk mellett. Egy néhány órái menés után Szekszárdra értünk.

Pakstól egész eddig nintsen Helység hanem csak egy Fogadó esik az útban. Ezen-tul balra *Tolna* marad, mely-is egy derék Helység, a' honnan magát a' G. Festetits Familia nevezi, melynek Birtokában is vagyon. — Szekszárdhoz közelítvén, a' *Survizen* (mely Fejér-Vármegyében ered, és sok folyamatokban Moháts alatt a' Dunába szakad) kellett által menni. Ezen a' Vizen, valamint a' körülette lévő Posványon egy igen hosszú és derék Vámos hid készült. —

Szekszárd a' maga Hegyeinek allyában fekszik, melyek Nap-kelet felé, egy fél holdat formálnak körülötte. — Nagy és igen széles el-nyúló Helység. — Mező-Város, széles utzakkal, és rendesen épült Házzal bir. Az egygyik végéhez közel egy Dombon melyen ennek előtte Vár volt, egy nagy Kastély, és a' mellett egy Templom vagyon. A' Kastély Vármegye Háza, a' Templom pedig a' Plebánia. A' Lakosok Magyarok és Németek-is, az elsők Refor-sok és Cathol-sok, a' Németek Catholicusok. Egy nagy égés által, mely a' tavalyi Esztendőben történt, Szekszárd felette szenvedett, úgy hogy alig tudja magát helyre állítani; a' szép Vármegye Háza-is majd nem egészen el égett, a' Templommal egygyütt.

Hogy a' Szekszárdi Borok hiresek, azt már említettem. Ez is valamint Földvár Kamarai Helység.

Szekszárdról, Péts felé tartván Nap-nyugatra térünk, és előbb a' Szekszárdi Szőlő Hegyek

mellett, (melyek ezen Éjszakra főt tovább tovább már Nap-nyugótra is fekvő részeken-is szorgalmasan meg-mivelve voltak, és a' magok nagy terméseket méltán tsudáltatták) azután pedig a' Szekszárdi Szőlőkkel egybe függő, 's meszfe vonuló Hegyek mellett mentünk; a' melyek fok féle fákkal és bokrokkal fedettek valának. A' Szekszárdi Szőlő Hegyeken felette fok a' Bor-ház és Pintze, de szerte-szélyel fekülznek és éppen nem gy, mint eddig való Utamban szemléltem.; úgy láttzik hogy minden Szőlő Gazdának, a' maga Szőlőjében vagyon Bor-háza és Pintzéje. — Szekszárdon-tul mintegy két órára immár erdős dombos, és hegyes Vidék kezdődik. *Bonyhád* nevű Faluban egy kevéssé meg allapodtunk. Ez egy nagy derék Falu; majd mind Németek lakják, de laknak Reform. Magyarok-is (*).

Bonyhádra egy hoszszu Kö-töltés, mely-is két felől fűzfákkal van ültetve, vagy-is inkább egy hoszú Kö-Hid vezet-bé, mely egy nagy mocsáron van keresztül vive: szép munka, 's még az Idegen is meg-ditserheti. —

Innen Pétsnek délre mentünk. Nem sokára *Hittas*-nevű Német Faluba mely már Baranya Vármegyében esik, innen *Nádasra* jöttünk,

(*) Tudni kell azt, hogy Tolna Vármegyében fok Német Helységek vagynak, melyek részint Catholicus, részint Évangelicus Lakosokból állanak. —

melyet hasonlóképpen Németek laknak. — *Nádas* a' Pétsi Püspök Józféga 11 hozzá tartozó Falukkal egygyütt, kinek is itt szép Udvar-Háza, és szép Kertje vagyon.

Innen mind-alkalmatlanabb hegyesebb útban *Péts-Váradig* értünk. Ez egy szép Mező-Város; egy része Hegyen fekszik, más része Hegy alatt. *Péts Várad* híres régi Apáturság, melyet még Sz. István Király fundált. A' Hegyen az Apáturi Lak Hely fekszik, a' mely Vár modra van körül kerítve. — A' Váron kívül, mindjárt mellette a' Parochiális Templom áll. Most itt nintsen Apátur, és az egész Józfégot a' Királyi Kamara birja. Az utolsó Apátur egy Német Országi Gróf volt, (Graf Elznek hívták) és ez Moguntziába lakott, 's ott költötte szép Jüvedelmét. Nem vétek e', az Országból ugy ki vinni a' pénzt? Hadd birja most a' Királyi Kamara. — Pétsváradot részint Magyarok részint Németek lakják. — A' Németek, és a' Magyaroknak kisseb része Catholicusok, a' többi Magyarok Reformátusok, mind a' két Felekezetnek Temploma a' Város felső részében vagyon, a' hol többnyire mind a' Magyarok laknak, —

Pétsváradról hegyes völgyes utban némely kis falukon keresztül Pétsre értünk.

P é t s.

Péts szép Szőlő Hegyeitől félig körül vétetve ezek alatt fekszik, és egy része a' Hegyre is

fel vonul. Egy felől Hegyek környékezik, más felől egy igen kies dombozott Téréség terjed el-előtte; — az egész Vidék gyönyörű!

Hajdon Péts kerített, és erős Várral bíró Város volt, de most immár kerítése sok helyeken le omladazott és le rontatott, 's még csak egy Kapuja áll fenn, úgy hogy most nagy részint a' Külső-várossal egyesül. A' Vár a' Városnak egyik szegletében egy Dombon fekszik. Kivülötte a' bemenetelénél egy Szökő-kut kedvelteti valamenynyire ezen pufzta Régiséget, melynek hajdan mély Arka, Kerítései 's erős Bástyái voltak, de a' melynek már csak Omladékait mutatja a' mostani idő. — Az itt benn lévő Épületek: a' Püspöki Rezidentia, egy nagy és sok alkalmatosságokkal bíró régi meg újított Kastély; a' Cathedrale Templom, és egy a' mellett ujjonnan 's igen szépen épített Papi-Ház. — A' Cathedrale Templom, egy a' leg régibb, és leg nagyobb Templomok között, melyeket Magyar Országban láttam, valóban a' leg-régibb Templomnak is tartatik M. Országban, az Épületjére nevezve; mert ez, Tudósok bizonyítása szerint-is, még a' Keresztény Vallás bevétele előtt fenn állott és egy Kastély, (nyilván Romai) volt, a' mely Sz. István Király idejében változtatott által Templommá. Mikor történt légyen ez? nem tudatik az Élztendő szám: annyi bizonyos, hogy Péter Király alatt valami *reparatiót* tettek a' Templomon, a' melyről egy Ajtón felyül való Inscriptió szoll; az is igaz, hogy Péter Király ezen Templomban fekszik el temetve. Hogy pedig ez a' Templom annak előtte egy Kas-

tély lett legyen, mind az egész Alkotása melyről mindjárt szólnok, mind pedig az is bizonyítja hogy a' Templom' *Sanctuariuma* alatt *Catacombák*, (Föld alatt való Boltozatok) vagynak, a' milyeneket az ember a' Római Épületekben talál, Romában és Neápolishan, de az is: hogy a' Templomban a' köz falaknak Fundamentomait, melyek a' Kastélynak Templommá lett változtatásakor lerontattak, meg lehet látni. Az egész Templom faragott kövekből épült, és egész tekintete mutatja, hogy még sok Századoknak is trutzolhat. Négy szegeletű és minden szegeletin egy forma törpe tornyai vagynak. — Hol-lát az ember négy szegeletű négy tornyu Templomot? az egész külső forma inkább hasonlít egy Kastélyhoz. — Belől négy része-van: az egyik a' *Sanctuarium*, a' hová garáditson kell fel menni. — A' másik rész, a' Templom' hátulsó, vagy-is nagyobb része. — A' harmadik a *Sanctuarium* alatt lévő Föld alatt való Boltozat, vagy-is *Cataomba*; mely-is külön Kápolna. Negyedik, egy oldal-félt a' nagy Templomhoz ragadó hosszúkás Kápolna. —

Ebben a' Templomban nagy Innepeken három különböző Nyelven szoktak prédikállani. A' Templomban magában magyarul, a' kis Kápolnában németül, a' föld alatt lévő Kápolnában Illyricus vagy-is Rätz Nyelven. Belső alkotása és ékessítése is ezen Templomnak nézést érdemel, az oltárok kivált, szépek, márványból készültek, nagy képekkel, és fényes Arannyozásokkal díszeskednek. —

A' Várost magát szépnek lehet mondani, ám-
bár-nem igen rendezesen épült, azomban két fő ut-
zai hosszak, egyenesek, és egy forma díszes Hát-
szakat mutatnak. — A' piatz, a' mely a' nagyobb
uttzákkal egygyütt kövel ki van rakva, dom-
bos helyen fekszik, és ezen a' Parochialis Templom
nevezetes, melyet a' Törökök építettek Pétsett lak-
tokban, magok Templomjoknak. — Nem csak
belső hanem külső tekintete-is mutatja, hogy Török
építés, és magos és vékony Török Tornyat,
csak nem régen rontatták le. A' Templom a' Tö-
röktől lett víza vétele után, a' Jesuitáké lett,
kiknek nagy Klastromok, e' mellett áll, és egy
boltha tás által egybe-is függ. — Most ez a' szép
nagy Épület jobb Geniusok Lakása, tudniillik, a'
Mu'saké mert a' Pérsi Királyi Academia ebben
helybeztetett. — A' piatzon vagyon továbbá a'
Tanás Ház.

A' Városban a' több nevezetes Épületek
ezek :

1) A' Paulinusok Temploma és Klastroma;
az utolsó egy igen nagy Épület. Most a' Kamara
veszi hasznát; mindenféle Embereknek szolgál szál-
lásúl. — 2) A' Dominicanusok Temploma's Kla-
stroma, ez a' Templom is ennek elotte Török
Metsér volt; a' Klastromban most Katona Gyer-
mekek laknak. 3) A' Szent Háromság Temploma.
4) 5) A' Franciscanusok és Kaputzinusok Tem-
ploma, és Klastroma. 6) A' Vármegye Háza. 7)
A' Seminarium. — Mind a' Parochialis Templom,
mind a' Dominicanusok Temploma mellett régi, és
felyül füvel bé-nott Épületek vagyuk. Ezek cu-

nek elötte Török Feredök voltak , minthogy a' Törököknek , minden Templomaik mellett Feredök szoktak volt lenni, —

A' Külső-városban vagyon egy részről az Augustinianusok Temploma , és a' Minden Szentek Kapornája , a' mely-is Hegyen fekszik : (e' körül a' régi , és ehez közel az ujjabb Temető vagyon) a' más részről való Külső városban pedig az Ispotálybéli Templom. Ez-is ennek elötte Török Mezsét volt , és a' Török hofszu kerek Tornya most is fenn áll ; a' Város Ispotálya pedig , mely ehez a Templomhoz ragad , melyben most a' Városbeli ügye fogyott Szegényeknek vagyon lakások , ennek elötte Török Feredő volt.

Pétsen a' Lakosok mindnyájon Catholicusok Nemzetségre nézve részint Magyarok , részint Németek részint Bosnyákok , a' kik Bosniából származtak ide , meg a' Torok Birásának ideje alatt,

Péts Királyi Város , ennek elötte Püspöki Város volt , és a' mostani Püspöknek Prædecessora még bírta , hanem ez meg halván *sede vacante* Királyi Várossá lett. Mindazáltal a' Pétshez , mint a' fő Birtokhoz tartozó Jofzágokat , a' Püspök most is bírja. — A' mostani édemes Püspök G. Eszterházi Pál , egyszersmind Be'ső titkos Tanácsos Ur. Vagyon itt Káptalan-is. —

Pétsnek egy nevezetes szép helyét kell említenem. A' Hegyre fel vonuló Külső-városnak

végében a' Hegyen, egy téretrskén a' Szőlők alatt, két felette régi Épület vagy on, melynek tsak pufzra romlott falai állanak. Régente ezek vagy Kastélyok, vagy Klastromok lehettek: — az egész építések modja azt mutatja. Innet az egész Vároft bé-lehet látni, a' mely egy igen gyönyörö tekintetet ad. Ezeken felyül a' Hegy oldalbol egy viz ered, melynek forrása egy tágos kerek falazattal körül van véve. Le jovett ez egy kis Parakot formál, és a' régi Épületeken aloll egy nagy Pappiros Malmot-hajt; innen pedig tovább a' Hegyen le folyván vékony tsatornák által örlö Malmokra vezettedik, a' melyek egyenes sorban a' Hegyen le felé vágnak építve. Tizen két Malmokat hajt ez a' Parak, a' melynek vizét egyik Malom a' másiktól költsönözi. Szinte hiheterlennek láttzik az első tekintetre, hogy az a' kistiny viz, melyet a' Hegyből eredni lát az ember, annyi Malmot hajthasson; azonban a' Malmok tsak egy Köre-is vágnak. — Ez a' viz azután a' Városon által vévén folyá át, azon kívül némely más Patakotskákot fogadván Ágyába még mintegy 30 Malmokat hajt, miglen a' Dráva Vizébe szakad. — Az egyik Szőlő-hegy tetön, egy Boldog-Afszony Kápolnája van építve, mely jó magossan fekszik.

Hogy Péts felette régi Város, annak sok bizonyító jelei vágnak tsak magában a' Városban is. Pétsét Romai Városnak tartják eredet szerint, a' mely vélekedésről Tüdös Historicus Pétsi Kánonok Köller Urnak (kiről alább szollók) a' Pétsi Püspökségről irott Könyvében, bővebben lehet olvasni. A' Templomnak alkotásáról, mely azt a' régi idokból valo, s nyilván Romai Kastélynak

lenni bizonyítja, már emlékeztem. De ezen kívül, a' fok itten találtato Romai régi Faragások és Inscriptiok, s más a' Városban lévő régi Romai építésű falak' nyomai bizonyítják hogy a' vélekedés nem helytelen.

Pétset a' Török éppen 100. Esztendőig bírta, a' körül lévő Vidékkel egygyütt, a' melyet fokot pusztitott. Itt lakását valóban kedvelhette, mind a' szép Környékért, mind a' Helynek egészséges voltáért, kivált pedig a' jó és bővséges vizért.

Meg-kell még Pétsről jegyeznem, hogy nagy Vásári hely, a' hová nem tsak az Országbeli, hanem Bétsi Kereskedők-is szoktak Sokadalmakra jönni. — Hogy itt fok féle Kézimivesek, és Meste emberek bővségben nem volnának, arról kételkedni seú lehet. — Az-is még továbbá meg-jegyezhetö, hogy Pésett a' Fejér-nép különös szépségü; éppen Innep nap lévén fokat láttam az uttzán, kivált Léányokat, és szépségeket bizonyíthatom, ugyan azt Pétsváradon is ugy tapasztaltam, mind a' két helyeken pedig a' Fejér nép szépen és igen tsinonon is öltözik. —

Végre még a' Püspöki Bibliothecáról akarok emlékezni. — Ez igen fok és jeles Könyvekkel és nem kevés' nevezetes ritka darabokkal-is bír. Az egész Bibliotheca-Néhai Tndos Püspök *Klimónak* (a' ki a' mostani előtt volt) a' Gyűjteménye. Az itt találtato ritka Kéz-írások között emliteni méltók e' következendök: 1°) egy nagy Biblia,

mely a' 11. század elein íratott, tsudalkozásra méltó szép betűvel. 2) Egy-más írott Biblia ugyan abbéli időről; oly kis betűvel írva, hogy abból azt lehet ki hozni, hogy Eleinknek jobb szemek voltak mint nekünk. 3) Forgách Ferentz Nagy Váradi Püspöknek (a' nyomtatásba esmeretes) M. Ország Dolgainak II Historiája, az Originalis írásban, a' Püspök Testvérenek a' Generalis Forgáchnak *ad marginem* magyarul írott Correctiojival, és hozzá tételeivel. A' most nyomtatásban esmeretes Forgách Ferentz Historiája, nem ezen originalis Kéz írás szerint vagyon, azért-is most éppen ezen originalis szerint szándékozik azt ki adni Pétsi Kánonok T. Koller Ur. 4) Egy, az 1494. évi Esztendőben írott számadása az akkori Pétsi Püspöknek, Ulázflo Király Kints Tartójának; ebből némely most éppen szokásban nem levő Perceptumokrol lehet látni. 5) A' Mátyás Király Cancellariájának Stylizáló Könyve; ez való Originalis, és mindenféle Cancellariabéli Expeditioknak Stylussa benne írva vagyon.

De a' leg nevezetesebb (6) a' mi ezen Bibliothékában vagyon, egy 3. Tomusból álló *Carthophylaceum*, mely IV. Béla Király idejétől fogva egész a' mostani Század elejeig, mindenféle originalis régi Írásokat foglal magában. Ezek részint Királyi Donációk és Mandátumok, részint Testimonials Levelek, részint Diatális Acták; olyan Diatáról-is lártam egy nevezetes Actát, a' melynek Articulusai nintsenek a' *Corpus Juris*ban. Vagynak továbbá ezen *Carthophylaceum*ban sok Török Levelek, mindenféle foglalatuk; vagynak Privá-

tusok közt való régi nevezetes Correspondentiák, Rákotzinak Bertsényinek Leveléi; s. a. t. Mind ezek az Írások tökéletesen rendbe vagynak szedve és mindeniknek a' Copiája, és rövid foglalatja, mellete vagyon írva. — Egy Török Levelét, és egy Studiosusnak Levelé, mulattságnak kedviért ide írom; mind a' kettő jeles Stylussáért olvasni méltó. —

Itt a' Török Levél.

„Mij Kuchök Memet Passa, az hatalmas győzhetetlen Török Tsálfárnak, az Dunán inet lévő Hadaynak feo Parancholloja, titkos Tarácha, és Ersek Uyváranak hel-tartója,

(itt a' Tzimeres al-írás.)

„Ezen Tzimeres Levelemet látván, te hamis hitetlen Diszno, Sopornay Biró, hagam poranchollom teneked, ha elletedet és fejedet szereted, hogy se orát se napot ne várj, hanem minjiárt nagy hamarsággal az Santa Giörjot hozton hozad; hamis elletó Diszno, imár egy hehan Levelem ment hozatok azon Sánta Disznoért nyért hogy enyt vartok, nem hozatok, hitetlen ebek, megh láttjátok hogy Sereget ki kuldok rajtatok mint a' Disznokat öfzve kötöztetek benneteket az illen tökéletlen hamis Szo fogadatlanságért, ha ezen Levelemre be-nem hozatok nagy hamarsággal. Datum in Érsekuyvár Anno 1661.

Kivül így volt a' titulus.

„Adassék ezen Uri Levelünk az Sopornay Biroknak nagy hamarsággal Kezekbe.

Következik a' másik Levél melyet egy Studiosus avagy Déák irt a' Testvér Nénnyéuek 1363. Esztendőben. —

Honoranda Salutatione premissa, ac oracionum Suffragia non tot quam plura sed ut in arboribus continentur folia, quum incepti operis perfectio spondeat adimpleri, ideo notifico consanguinee mee, nobili Domine Clare Uxori Mycaelis nobili de Symyen: ut cum ego, Dominicus Litteratus, vester Consobrynus, Causa Studii augmentationis quendam librum, videlicet Commentum seu expositorem Super librum Boveri de disciplina Scolarum, ac alios quam plures michi ad profectum valentes possem comparare, cum denariorum seu nummorum aliqua quantitas mihi arrideret, quoniam dicit quidam Poeta, haurit aquam cribro qui vult discere sine libro; hinc est quod intendimus, quod mihi causa Dei ac Fraternitatis aliquam quantitatem pecuniae destinare velitis, Scientis quod si feceritis tempore opportuno per appositionem Congrui moderaminis in melius reformemus. Valete in eo qui sub tipo Ysae est in molatus in cruce. Datum in Wisegrad, Sabbato proximo ante septuagesimam Anno 1363.

Hæc Dominicus Litteratus.

Frater Vester.

Kivül így volt a' titulus.

Nobili Domine & honeste Clare Uxori Mycaelis filii Ladislai Nobili de Semyen hæc littera presentetur. —

Ki tertzik ebbö' a' Levélből hogy már az akkori időben nagy volt a' Pedantismus. —

Ezen Pétfi Bibliothecában egy nézést érdemlő szép Numismatica Collectio is vagyon, — Szt. Iltvan Királytól fogva minden Királyoknak különb féle pénzeit itt meg-találhatni valamint minden Erdelyi Fejedelmeknek pénzeiket-is. Ezekon kívül vagynak meg a' sok régi Görög Romai, és más pénzek, különösen pedig sok szép emlékeztető Numismák, —

Egy kis Mineralis Gyujtemény-is vagyon itt, azonban még csak a' 'sengéjében, és nevedest kíván. A' Püspök Bibliothécája, a' Puspoki Residentziában vagyon, és közönséges halzon vételre mindennek nyitva áll; ez kíváit az Académia nézve bertsesInstitutum.

Nem tehetem, hogy Pétsert tett esmérettségeim közt *Koller* Kanonak Uratne emlitsem, ki-is már a' maga ki adott munkáji által esmeretes. Irta: *Historiam Episcopatus Quinque Ecclesiensis*, melynek négy Tomussa már ki van nyomtatva, négy pedig most nyomtatodik. Ebben, a' Könyvben az Olvasó igen sok nevezetes *Historiai datumokra* találhat, és a' Szerző a' Pétsi Püspökség Historiája írás alkalmatosságával nem kevés interessáns Haza historiabéli dolgokra és régiségekre is terjeszkedett ki. Ezen Tudós Uról a' Litteratura sokat várhat, most közelebbről pedig egy Könyvet fog ki bortsáti a' M. Koronáról, mely a'

mint én vélekedem az arról való fok vételkedések alkalmasint véget fog vetni. Mert világosan meg fog mutatodni a' M. Korona tökéletes ábrázolásából (a' Magyar Koronát ily nagy accuratioval le rajzolva lenni még nem láttam) hogy annak egy része u. m. az, a' mely az alsó Görög Képe's Görög Inscriptioju karimás Koronán felyül vagyon, nyilván a' Szent Istvántól való Korona (melynek el-vefzését meg-sem lehet bizonyítani). Az alsó Karima pedig mely magára vévén, egy fedetlen Despotai Korona, az, a' mely a' Görög Tsáfzáról Ducstól adattatott első Geysa Királynak még Hertzeg létében, mint ezt az egész Koronáról kívánnyak vala nemely Irók meg-bizonyítani, kiknek Argumentumnak csak a' Koronának ezen alsó részére, vagy is az alsó Görög Koronára láttzanak illeni, a' melyet a' Sz. Istvánéval t. i. a' felső fedett Koronával egyesítettek, ezt a' másba belé szerkeztetvén. Különös is az, hogy a' Koronán (a' mely t. i. a' Görög Korona volt) Görög Betük és Képek, a' felső részén pedig, mely a' Korona tetejéről a' Karimáig le ér és ebbe belé foglaltatott, Déák Inscriptiok, és más festési Képek vagynak: de legkülönösebb, hogy azon felső részén lévő Képek a' hol az alsó Karimával eggyesülnek csak a' nyakokig láttzanak, és a' karimás Korona által el-fedetnek: úgy hogy p. o. az egyikfelől a' felső részen lévő Képek e' van felibe írva, *Sanctus Ladislus*, és alatt a' *Szent László* (*) Képe nyakig, cz alatt pedig egy Görög betűs Kép vagyon

(*) Itt nem a' Magyar Sz. László Király érte-
tőjük.

a' Karimán , a' mely a' Sz. László Képit el fedezi.

Baranya Vármegyéről.

Baranya Vármegye egy a' nagyobbak között az Országban. Szép Vármegye és sok Helységet számlál kebelébe , melyeknek számok 366ra megyen. Azonban ezek többnyire kitűny. Helységek , és csak keveseket lehet a' Tisza melyékiekhez hasonlítani, — de jobban épültek mint amazok. Egy része Baranya Vármegyének Hegyes és Völgyek, más része tér-Vidék. Szülokben Erdőkben itt fogyatkozás nints ; Gabona is jól terem. A' Lakosok Magyarok Németek , és Bosnyákok. A' Nemes Lakosok többnyire Catholicusok ; valamint a' Magyar Parasztságnak-is kisebb része ; a' nagyobb része Refortus. A' Németek nagyobbára Catholicusok , és kevesebben Évangelicusok. Tsupa tiszta Német Helység ezen Vármegyében 56. vagyon és vagynak Magyar Helységek-is a' melyek Németekkel elegyek. Különös hogy az ember Tolna , Baranya , és Somogy Vármegyében , oly sok Német Helységre talál , de ez onnan jö : hogy ezek a' Részek a' Török által eredeti Lakosaiktól szinte egészen ki pusztítatván Magyar talám elég nem lévén, Idegent kellett bé-hozni a' népeülés kedviért , valamint a' Bánátusba és Bács Vármegyébe hoztak. —

Ezek a' Németek részint régebben , részint ujjabb időkben jöttek a' népes Német Országok

több részeiből, különösen a' Rhenusi, és a' Sveviai (Sváb) Kerületből. Nem magyarosodtak ezek úgy meg-mint a' Tisza mellett le-telepedett Németek, vagy-is úgy nevezett Svábok, mert ezeknek nagyobb részét a' Magyartól meg sem különböztethetnéd, holott a' nagy Apja, még egy magyar szót sem tudott. — Nem-is járnak ezek, a' Magyar Parasztok módjára, hanem németesen valamin a' Binátusiak. — Váfon nadrágot és kek gyapott strimpfliket viselnek (melyeket térdeken felyül huznak, térdeken alóll pedig meg-kötnek), küllömben lajblit, és hoszu fejer vagy rovid kek kodment viselnek; paputsban és kalapban járnak. A' Beszédjek elég tsinos Német Nyelv. — Vagyon ezen Várnegyeben egy egész Lotharingus Frantzia Helység-is mely igen régi Colonia, ennek Lakossai egészfen meg-magyarosodtak, úgy hogy még tsak kettő tud közzüllök frantziául,

A' Bosnyákok-is nagy számmal vagynak. Vagyon 36. Helység söt némely Magyar Helységek-is elegyesek vélek. Nyelvek Illyricus vagy is Rátz Nyelv, és minthogy a' Horváth Nyelvtől igen keveset különbözik azért öket Horváthoknak-is szokták hívni.

Vagynak némely Rátz Faluk-is melyeknek Lakossai Ó Hitűek, és minthogy Catholicus Rátzok-is vagynak (a' mint Fejer Vármegyében emlittetem) azért ezeket *per excellentiam* vad Rátzoknak hívják. Baranya Vármegyében Oláhok is laknak; mely valóban küllönös, mert az Oláh a' Tiszán sötöl-is még által nem telepedett. Azonban ezek

az Oláhok-is nem laknak rendes Helységeekben, hanem szerte szélyel az Erdőkben, és vándorlók. — Nem tudatik mikor származtak ide; ők az Erdőkben egy egy helyre le-telepedvén, és azért a' Földes Uraságnak Taxákat fizetvén ott magoknak földből Kalyibikat csinálnak, és tsupán kezek^o miveivel keresik élelmeiket. Ugyan-is semminemű Gazdaságok nékiek nintsen hanem mindenféle lapátokat kerti eszközöket tekenyöket fa kalánykat készítenek és azokat szerte szélyel el-adják, 's tsupán ebből keresik kenyereket, az Oláh Nyelvet beszélik, és a' Magyarot nehezen tanulják. —

Az utat *Pesttől egész Pétsig* mindenütt jónak lehet mondani, ki-vévén a' Hegyes Vidékben Szekszárd, és Péts között, mert ott néhol alkalmatlan. Ez az út Péts felé Posta út-is ugyan, de a' csinált nagy Ország út Horváth Országba nem erre hanem Veszprém felé megyen. —

A' Falukat az ember egymástól nem igen meszfze éri, mindenütt pedig jó Fogadókba térhet. Ezekben a'GazdákNémetek valamint hogy az egész tul a' Duván való részben többnyire Német Fogadosok vagynak. Nem lehet oltsóknak mondani. A' föld melyen utaztunk mindenütt termékeny fekete föld, és leg szebb Gabonát, 's jo füvet terem.

Az Útnak folytatása

Pétsről el-indultunk Szala Vármegye felé. Napnyugotnak megyen az út és Pétsnek Szőlő Hegyei

jobb felől Éjszakra maradnak. Az egész Vidék erdos térség; csak mészze láttzik egy hoszszu Hegyek' foia Slavonia széleiről de ez-is majd el-
tűnik. — Két nagyobb rendű Falukon mentünk keresztül, melyeknek egygyikében Rätz a' másik-
ban Magyar Lakosokat találtunk. Szigethvárra
érvén, a' mely is Pétshez négy Mertföld, itt meg
állapodtunk. —

Szigethvár

Szigethvár egy Mező-Város; Somogy Vár-
megyében fekszik, egy szép Tórségen és erdos
Környékben. Ez ama híres régi *Szigeth*. Három
részből áll: a' Várból, a' Városból és a' Külső-
városból. — A' Városnak föld Sántz Kerítése
és Arka vagyon; kapuja pedig kettő. Hajdon
fenn volt másképpen erősítve. A' Városból egy
Töltés, és egy fa hid a' Várba vezet, a' melyet
egy rétes hely kerit körül, holott ennek előtte
Tó volt, melyet csak nem régen száraztattak ki,
vizét egy réfsziut Cánálisba vévén mely-is a' Vá-
rat körül folyja. Hajdani erősségét a' Várnak
leg-inkább ez a' Tó-okoza. — Régi erőflítése nem
volt másképpen, hanem hogy föld Sántzokkal
volt körül véve, és *Pallizadakkal* meg-rakva;
a' Vár külömben igen kitsiny-is, ugy hogy kevés
Örizetet tarthatott, és a' mi ezt a' Várat oly foká
meg-vehetetlenné tette csak a' *Zrinyi* és az ő
Magyarjai vitézsége volt, kiknek Tetteiket a'
Historia ditséretes emlékezetben fenn tartotta. Itt
esett-el a' híres *Zrinyi Miklos* Vezér, a' kinek
el-estét a' Várnak meg-vétele követte, de a' mely-

be *Solyman* Tsászar, a' ki ezt oly foká vitta vala, belé nem szállhatsz, mert maga csak kevéssel Zriuyi előtt holt vala meg, egy Szigetbhez mintegy orányira eső Faluban, holott-is el temetve vagyon, a' Falu rolla Szulimánynak neveztetvén. A' Török Nép a' ki előtt a' Basák Tsászarjok halálát titkolták, csak a' Várnak meg-vételével tudta meg-azt.

A' Török ezt a' Várat I. *Leopold* *Tsászar* idejéig bírta, a' mikor onnan ki verettetett, éhség által azt fel-adni kényszerítettvén: azon vizfsza nyeres után a' Várnak föld Sántzai Kö falakkal, és Kö-Bástyákkal erősítették meg, a' rendes fortificatio regulái szerint, és egy Blok-Ház-is építetett a' Vár' arkában (mely akkor Tó volt) Ily állapotban a' Vár most is fenn áll. Egy részében Kazamátták vagynak a' fal oldalában, a' Várnak közepében pedig egy régi Török Templom áll, hozza ragadott félig le-omlott Tornyaival. Ez a' Torony a' mind mondatik felette magos volt, és 788dik Esztendőig fenn állott: akkor pedig a' Török Dubitzai foglyoknak éppen Szigethen létekbén, a' Menykö ezen Toronyba ütött, és (a' minthogy igen vékony volt) le-rontotta, a' Török foglyoknak nagy rémulésekre. — Más Épület a' Várban niutsen, hanem a' Török Metszet mellett vagyon egy hasonló régiségü kissebbnek Maradvánnya, mely Török Feredő volt. —

Ennek előtte Szigethet a' Várral egygyütt a' K. Kamara bírta, de nem régen el-adatott és most *Festetics* Urak Birtokában vagyon. — Szigetbnek Lakos-

sai Magyarok, Németek, Horváthok, és Rátzok. A' Városban, a' mely-is tsinos jó Házakkal bir, majd tsak nem mind Németek laknak. A' Külső városban, mely kétfelől a' Városhoz ragad, részint Catholicus Magyarok és Horváthok, részint Rátzok laknak. A' Horváthok nem tsak itt, hanem Somogy és Szala Vármegyéknek abban az egész részében a' mely a' Drávához és Horváth Ország-hoz közelit, több helyeken részint tisztán, részint Magyarokkal elegyesen laknak, és magyarul-is tudnak. Az a' vélekedés, hogy ezen Horváthoknak Eleik, régen Magyarok lettek volna, a' kik akkor a' mikor a' Török ezen Vidékeket elfoglalta, Honnyaikat el-hagyták és az-el-nem foglaltatott Horváth Országba vették Lakásokat, a' Törököknek el-üzetésekor pedig ismét előbbi Honnyaikba visszfa jöttek, de Nyelveket egészen elfelejtvén, és Horváthokká lévén által változtatva a' közöttök volt Lakás által. — A' Rátzokat Serviából és Slavoniából jött Lakosoknak lehet tartani. —

Szigethen a' Városban két Cathol. Templom vagyon; egyik a' Paróchia, más a' Franciscanusoké, ezeknek mellette lévő Klastromával. Az első egy Török Metszet volt; kerek, és magos szép Boltozatu, ékes kis Templom, kivált a' Boltozatján való festés, mely Szigethnek a' Törököktől Ehség által lett visszfa vételét *emblem*ekben ábrázolja nézést érdemel. —

Az Ó Hitű Rátzoknak a' Külső-városban vagyon egy Templomjok. —

Szigethről tovább mentünk; előbb két Falukon kereftül Istvándi nevü Magyar Faluba, azután Babótsára jöttünk. — Az út erdős térségen megyen. (Az Erdők azonban nagy részint hi vagnak irtva, azért egy helyen Erdőt, más helyen csak fákkal körül vett réteket, vagy fákkal meg rakott Mezőket és Szántó-földeket szemlél az ember). Az Erdőkben néholott egy egy Fogadó esik útban, melyze a' Horváth Országi Hegyek látzanak. —

Babótsa egy nagy Falú; egy Vizetske, és egy posvány mellett fekszik, partos helyen. A' Törökök Birtoka alatt, ez-is nevezetes Hely volt, valamint Szigeth és Kanisa. — Itt-is volt egy kis föld-Várjok a' Törököknek a' mely még most is meg vagon; egy Dombon fekszik de a' Szigethinél kissebb, most Gyümölcs fákkal van beültetve. —

A' Törökök itt Lakásának, még két maradványi vagnak: az egygyik, egy öfve romlott régi Épület, a' föld-Vár alatt, a' más egy különös Kut, melyet ők csináltak. — Babótsán a' Lakosok mind Horváthok. Magyarul-is tudnak. —

Innen Berzentzére ment az útunk, itt-is erdős helyen jöttünk el, hanem homokos földön. — Egy Erdő szélében Berzentzéhez közel, Udvarhely nevü Magyar Falu terjed-el gen hofszan. —

Berzentze egy Mező-Város, Magyarok, Horváthok, és Németek lakják. — Innen lá-

roson egy Magyar Falun által N. Kanisára jöttünk. Berzentzén túl Hegyes Vidék kezdődik és elég Kanisáig tart. —

N. Kanisa egy Mező-Város Szala Vármegyében; téren fekszik motsáros, és ligetes Környékben. Nagy és jól épült Helység, sok szép Kö-házakat láthatni benne. — Nagy Vásáros Hely-is, mivel több Vármegyéknek szélében, és Horváth Országhoz-is nem messze fekszik. — Az itt felette Izámoson lákó 'Sidók-is már elég bizonyosságok arra, hogy itt jó kereskedésbeli haszon keresés lehet. — Ezt a Helyet *Hertzeg Bottyáni* bírja. — Az ide való Lakosok, nagyobb részt Magyarok, más részint Horváthok, és kevesebben Németek-is vannak; mindnyájon pedig Catholicusok. — Kanisáról az ember egy derek Töltésen (mert a hely itt motsáros) Kis Kanisáig megyen mely-is oda csak közel esik, oldal félt hagyván a Kanisai régi föld Várat, a mely egy Berekben fekszik. — Kis Kanisán túl az út egy jó darabig alkalmatlan, mert homokos és hápa húpás földön viszen, de azután jó tsinált út vagyon. Egynehány kis Falukou kereftül, melyeknek Lakossai, a mint észre vehettem mind Horváthok voltak, *Chotriba* nevű Fa uig jutottunk, a holott a *Mura* Vizin által Szala Vármegyének azon részébe értünk a melyet a *Muraköz*nek neveznek; Chotriba-is már a Mura közben fekszik.

Somogy Vármegyéről.

Somogy Vármegye Baranya és Szala Vármegye közt, a Balaton Taván aloll fekszik. Sla-

vonia, és Horváth Ország felől a' Dráva Vízé, a' határja. Egy a' nagyobb Vármegyék között. Ezt, valamint Baranyát a' Törökök igen sokáig birta. — Szép és termékeny Föld, Erdeje Legelője Szántó-földje bővségben vagyon, felsőbb részében Szőlök-is műveltetnek. — A' Gabona Nemei között különösen a' Ro'sot, é a' Török búzát terem. — A' Marha és Juh tartás itt divatjában vagyon, különösen Lovak tenyésztetnek; Sertések-is nagy számmal tartatnak, és ezek a' más M. Orzági Sertésektől különböznek, fainabb szőrűek, és hofszu elé álló füleikről esmértehetők, kitsinyek-is. —

A' Lakosok Somogy Vármegyében nagyobbára Magyarok, részint Catholicusok, részint Reformatusok; a' *Dráva* mentiben sok Horváthok laknak, Német Lakosok-is vagynak, de kevés Helységekben.

Az út Somogy Vármegyében, melyen eljöttünk, különben Posta járása is lévén, mindenütt tsinált út. De a' föld igen agyagos, és nem eléggé van követsel meg-hordva, sem eléggé nintsen megverve, azért kivált esőben igen roszsz. Mi, a' mikor csak a' tsinált utat egy darabig el-hagyhattuk mindenkor nagyon örültünk, mert az eső miatt ez az út majd járhatatlanná lett, és mi csak akkor nem féltünk a' fel-dőléstől 's csak akkor haladhattunk jobbatkán, mikor a' tsinált úttól távozhattunk. —

Kanisán túl a' tsinált út, meg-felel a' nevének. —

További Ut.

A' leg-jobb útban, egy gyönyörű Földön számos Falukon keresztül, *Tsaktornyára* értünk, melyis *Muraközben* a' fő Helység. Ez egy jól épült Mező-Város. — A' Horváthokon kívül, kevesebb számmal Németek is lakják. — Nevezetes itt a' *Zrinyi Vára*, mely most a' G. *Festetics* Kastélya, egy erős kerítéssel és Bástyákkal körül vett Vár melynek széles Árkát egy Tó töltötte bé a' mely most ki van száraztva, és Rétté változtatott. — A' Várban egy nagy Kastély, és egy ehhez való Épület vagyon. — A' Kastélynak alsó része a' Zrinyi Kastélya volt és erre építettett a' felsőbb rész még két emeletre, G. Althán által. Kivülről a' Vár magán egy szép de szomorú régiséget mutat, belülről pedig a' Kastély egy nagy tekintetű Épület. — A' Vár körül Gyümölcs fák vagynak ültetve, és úgy van a' szándék, hogy a' Vár környülete egy kellemetes árnyékos Kertté változtassék. —

A' Muraköz.

Az a' része Szala Vármegyének, a' mely a' *Mura* és *Dráva* Vizei közt Styria határában fekszik, Muraköznek neveztetik, és egy különös Vármegye járását téfzi. E' valóban szép Föld: egy része t. i. Styria felől, Hegyes és erdős Vidék, a' más, termékeny Gabona foldekből Rétekből és Mezőkből áll: — a' Mezők pedig fákkal rakottak és bokrokkal fedettek. — A' Faluk szá-

mosok és egyik a' másához igen közel esik. Nagy is Népeisége ennek a' Szigetnek; mert 16. □ Mértföld a' ki terjedése, és még-is 46. ezer lakja; a' Helységek száma 113. Azonban ezek nagyobbára kitsiny Helységek — mindazáltal mindennek külön Templomotskája meg-vayon. A' Lakosok mindnyájon Horváthok, és Catholicusok. Igen buzgó Népnek, és szelid, de ravasz erköltsünek is mondják; lopásról blésről az ember köztök nem hall, szorgalmatos Föld-mivelő Emberek, és tehetősek-is; melyhez leg-többet a' segit, hogy a' Fuvározásokkal magoknak igen fokot keresnek. Ugyan-is a' Muraköziek Triestbe, és Fiumába, Horváth Országba, Budára, Pestre és a' Dunán innen lévő Városokba mennek, különösen Kereskedésbeli Portékákat vivén. Lovaik igen jók és erősek vagynak, és igen szépeknek-is lehet mondani. Ugy mondják hogy G. Althán, a' mostaniaknak nagy Atyjok maga Méneft tartván, Spanyol fajtát szaporított, és ilyent a' Paraszatok által is szaporított, mely szerint a' Muraközi Lovakat Spanyol fajtának lehetne jobb részint mondani. — A' Marhák itt olyanak mint Baranya és Somogy Vármegyében, az az kisebb nevelők; a' Sertések-is hasonlok. —

A' Marha Oeconomiát itten üzik, és kereskednek-is magok között velle, azonban külső Commerciumok vélek nintsen, mert itt a' határok kitsinyek lévén, a' Legelő kevés, és oly fok Marhát nem lehet tartani. Juhokat itt éppen nem tartanak a' Paraszatok, ezt is nyilván a' Legelő szük léte miatt.

A' Muraköznek Styriával határos része Hegyes lévén, ebben igen jó féle Bor terem, melyet a' Magyar Országi Borok között, a' leg jobbak között valónak tartanak; a' határos Óstiai Tartományokban-is igen nagy kelete van, az *Insulaner* nevezet alatt. —

Az egész Muraköz ennek előtte, ama híres régi Zrinyi Familiájé volt. *Zrinyi Péter* I. Leopold Császár alatt *Notába* esvén és az ő egyik Testvérjét a' Vad Kan a' mint mondatik megöltvén, a' más pedig csak hamar *Zrinyi Péter* után meg halálozván, a' *Zrinyiek* minden Jofzága a' K. *Fiscus* Kezére jutott. Vídik Károly Császár ezt azután *G. Althánnak* conferálta, kinek Felesége *Pignatelli* Familiából való Olofz Hg. Afzfzony, 's akkor nagyon esméretes Uri Afzfzony volt. *G. Althánnak* Következői mind ez ideig birták hanem a' mostani *G. Althán* ki-is Szala Vármegyei Fő Ispány, ezen Jofzágokat örök áron el-adta *G. Festetits György* Urnak, egy Millio hat száz ezer forintért; magának egy Falut még-is meg-tartván: mert a' Grof Althánok Szala Vármegyei örökös Fő Ispánysága, a' Muraközben valo Birtokkal egybe van kötve. —

G. Festetits György Ur Magyar Országban egy a' leg gazdagabb Birtokos Urak és egyszersmind egy a' leg-nagyobb Gazdák között. De olyan hazafi szivü *Oeconomus*, hogy a' Gazdaságot, és Industriát, egész erejével nem csak a' maga hasznára való nézve, hanem a' köz-haszonra, és minden Birtokai Lakossai között, nagy igyekezettel

elő segélli. — Ezen Urnak 14 Uradalmi vagy-
nak, többnyire mind a' Dunán túl. — Jofzá-
gának az Oeconomicumokban ama Munkájáról és
II. Leopoldus által érdem pénzelt lett meg-jutalmaz-
tatásáról esméretes *Nagy Váti Jó'sef* a' Di-
rectora, ki a' G. Urnak Jofzágaiban mind a' Föld-
mivelést, mind a' Marha és Juh-tartást nagy töké-
letességre vitte. — Tsak itt a' Muraközben a' szép
Gazdaságnak sok jeleit láthatni: a' Ló here bővség-
ben termesztenek, a' Svaitzi modon való Tehén tar-
tás oly sokra vitetett hogy a' G. Ur Majorjaiban
a' Tehenet Napjában háromszor fejhetik, és öt
litre tejet-is kapnak tőle, — a' Juhoknak fajú
szőrű fajtáji szaporittatnak; olyanok pedig, a' melyek
a' Spanyol-Juhokhoz ütnek. — Ezek közzül az
ifjabb Kosoknak párja el-megyén 12. 13. Rforin-
tokon ha öregebbek 30. Rfton. is. —

Meg-jegyezni való az egész Muraközről,
hogy földje a' tiszta Buzát meg-nem termi, hanem
tsupán tsak a' Ró'sót. Török-buzát is nagy bőv-
ségben terem és Haritskát; — a' le aratott Ro's helyett
annak földjébe Haritskát vetnek. A' Dohány ter-
mesztés-is nevezetes Gazdasága ezen Sziget La-
kossainak; bőségben és igen jó moddal termesztenek
azt, és Horváth Országba 's a' határos Ústria
Tartományokba szép Kereskedést ütnek velle.

A' Selyem Bogár tenyésztetése-is egy a'
Muraköziek *indujtriájok* közzül; nekem az bizo-
nyított, hogy Bihar, Békés, és Tszanád Vár-
megyéket ki-vevén Magyar Országban sohol-is na-
gyobb divatjában nintsen a' Selyem tenyésztés, mint

itt. — A' Muraközieknék Urbariuma, némelyekben a' közönséges Magyar Országi Urbariumtól különbözik. Ugyan-is p. o. itt, egy marhás napi munka, négy gyalog napiért vétetődik. — Némely Helységek, és a' tehetősebbek a' Muraközben, örökös Arendába tartják magokat a' Földes Uraságtól, mely szerint ők ezftendőnként bizonyos meg határozott Summákat fizetvén, Robotokkal és egyéb adózásokkal nem tartoznak. Ezekben a' Helyekben a' földek mind el-vagynak osztva a' Lakosok között, és ők azokat, mint magok örökös tulajdonát, úgy birják. Külömben ezek a' Helyek-is mint mások a' Földes Uraság Jurisdictionója alatt vagynak. Ilyen lábra magokat az említett Helységek az első Gróf Althan Birása idejében tettek. —

A' Lakosok a' *Muraközben* mind tsupa Horváthok, ezek közzül igen fokban magyarul tudnak, mely Nyelvet a' Magyarok közt való gyakor megfordulásokban, és a' szomszéd Magyarokkal való Kereskedésbéli közösödésekben tanulják. — Nem tudatik bizonyoson, hogy valyon a' Muraköziek, el-Horváthosodott Magyarok e', vagy tsupa Horváthok, vagy-is inkább Tótok eredet szerint-is? (*) Igen ugy vélekednek, hogy itt a' Nép elegyes lett volna régtől fogva, de a' Horváthok vagy inkább

(*) Más helyen léfzen szó, hogy a' mostani Horváth Országnak M. Országgal határos része tulajdonképpen Slavoniának része, és meg volt különbözve eleitől fogva a' Horváthoktól.

Tótok többen lévén a' Magyarokat is Tótokká, 's későbbre Horváthokká által változtatták. — Nagy dicséretire szolgál azonban G. Fesztetits Urnak, hogy ezt a' Nepet názioná izalni, és magyarosítani igyekezik; mely-okból Magyar Oskolákat fundál, és egynéhányat már fundált-is. A' Faluknak Notariussai-is a' Nemes Vármegye rendeléséből Magyarok. —

A' Muraközi Nevezetességek közzül e' következők említésre méltók. — 1) *Szent Marton* nevű Helységben egy régi Templom vagyon, mely a' mint állitják a' *Templariusoké* volt. Ennek Boltozatján a' Templáriusoknak fokféle Hieroglyphumai láttatnak, a' Templom alatt pedig titkos Boltozatok vagynak, melyeket csak nem régen tudtak ki. Hogy ezen Hieroglyphumok Templáriusok jelentő betűi legyenek, annál inkább hiszem, mert nekem olyantól bizonyított, a' kiről azt tartom, hogy az ily Hieroglyphumokat szükséges képpen tudja, és érti. — De az alsó föld alatt való titkos járások-is fokát bizonyitnak (*). 2) *Strido* nevű Faluban, *Szent Hieronymus* szü-

(*) Némely Historicusok kétsésgbe hozzák, hogy valaha Templáriusok lettek volna Magyar Országban, azonban a' Komáromi leg-regibb Várat is a' Templáriusoktól fundálnak lenni tartják, mutatják-is a' Templáriusoknak még egy fenn álló Épületjét; a' mely az ő Refectoriumok lett volna, és ennek alatta a' föld alatt titkos Boltozatok és Járások vagynak. Ezekben magam is voltam, és a' többi között itt egy föld alatt lévő palota van, a' hová felyülről de titkos módon sűt bé a' nap, és az ajtó a' melyen felyülről le jártak, most-is láttuk.

letterett, kinek Kutját is mutatják. Itt egy a' Kereszténységnek leg elsőb idejéből való régi Templom vagyon. — 3) Tsáktornyához mintegy orányira abban az Erdőben s' holott Zrinyi Miklos Halála történt éppen azon a' helyen, a' melyen ötet a' vad — Kan, vagy — Ember meg-ölte, néki egy Emlékeztető Oszlop van emelve egy szép Inscriptióval.

Az egész Muraközi Uradalmat, a' mint említtem Gróf Fesztetits Ur birja, azonban a' G. Althánok egy egész Helységet, és másokban portiókat idegenítették el-más Birtokosoknak, ezen kívül pedig sok Fundusokat inscribáltak. Azért-is G. Fesztetitsen kívül más kissebb Birtokosok-is vagynak a' Muraközben. — De ezeknek Birtoka mind őszve-is igen keveset téfszen, és az Inscriptionalisták Birtoka előbb utobb az örökös Tulajdonos kezére jut mely szerint tsak alkalmasint el-lehet mondani, hogy a' G. Althán magának tartott kis Jofzágán kívül, az egész Muraköz a' G. Fesztetits Birtoka,

Az Út Horváth Országba.

Tsáktornyárdól a' szép Muraközön még két orányi Földet mentünk a' Drávaig, több Falukat

Más Historicusok vélekedése szerint nem a' Templariusoknak, hanem a' Szt. János Vitézi Rendének volt M. Országban több Helyeken Birtoka.

érvén útunkban. — A' Muraközi Hegyek Nap nyugott felől Délre a' Draváig vonulnak, a' hol ezen Víznek más partján Styria határjában a' Horváth Országi Hegyek kezdődnek, a' melyek Délre nyulnak el, fokfelé terjeszkedvén, és Horváth Országnak egész Nap-nyugoti felét bé-lepven. A' Drávához érvén, itt egy nagy fa hidon által jöttünk, csak hamar azonnal Varasd Városába bé-jutván. — Már a' Dráván túl Horváth Ország. —

Vara'sd.

Ez a' Város egy Térségen fekszik, a' mely egy részről előtte el-terjed; Nap-nyugotra és Délre Hegyek környékeznek. Horváth Országnak ez az egyik fő Várossa; Királyi Varos. — A' Város maga kerítve vagyon, régi meg-romlott kerítése, mely most-is fenn áll, egy négy szegeletet formál, Fold Sántzal, és kerek Bástyákkal lévén erősitve; a' kerítés pedig igen széles Arokkal, (mely hogy ennek előtte posványos volt, ki lehet látni) van körül véve. — Az egyik szegeletén a' Várnak a' rendes Bástya és Sántzok helyén egy meg különbözött Erösség vagyon. Most talán Erösségnek nem lehet mondani de régebben a' lehetett: — ugyan is itt, igen magossan fel hányt fold Sántzok, egy a' Vároستól is Arok által megkülönözött régi eröss Kastélyt keritenek bé. —

Ez a' Kastély a' Gróf Erdődieké még a' régibb időktől fogva. Három Tornyokkal bir, és most meg romlott állapottal vagyon, úgy hogy alig

rant egynéhány lakható Szobát, A' Kastélyal egygyütt az egész Váratskát Gróf Erdődiek birják, és magokat ezen Varasdi Vár örökös Urainak is nevezik. — Ha a' mint nem ok nélkül gondolom a' Város Árkának a' közel lévő Dráva Vízével föld alatt való tsatornák által közösülése volt, ugy ez a' Városnak erősségére nem keveset tett. —

Vara'sdot méltán egészszén szép Városnak nevezhetni, a' Belső Városnak Uttzái, elég rendes moddal épültek, és kövekkel ki rakottak, fok derék, főt egy nehány igen tekintetre méltó Épületeket is mutatnak. Ezek közt nevezem, a' Vara'sd Vármegye Házát, melyhez hasonló M. Országos is kevés vagyon; a' G. Draskovits Házát, a' Tanács Házát; a' Templomok közt melyek egy oly kis Városban, szer felett nagy számmal vagynak, említhetem a' Plébániát, a' Franciscanusok Templomát melyben igen fok Aranyozások vagynak, és a' volt Paulinus Barátok Templomát a' nagy Klafstrommal egygyütt.

A' Külső-város, melynek alkalmas ki-terjedése vagyon, a' kerített Vároft egy formás négy szegben egészszén körül veszi, és nem kevés szép Épületeket, 's Kerteket számlál. Az Épületek közt, a' Horváth Országi Bánnak G. Erdödi Urnak Háza, a' G. Patatits Ur Háza, és a' Szegények Háza, a' mellette lévő Templommai egygyütt, említendők. —

Vara'sdnak Lákossai nagyobb részint Horváthok kik között kevesen tudnak magyarul. — Az itt lakó Nemesség-is nagy részint nem, vagy rosszul tud magyarul. Kevés számmal Németek és még kevesebben Rátzok laknak e' Városban. —

Lakóinak számát nem tudhattam meg, de hogy ki terjedéséhez képest ez a' Város elég népes legyen nem gondolom, mert jollehet benne igen fokot jártam széllyel, mindazáltal uttzáiban kevés Embereket találtam előll, de külömben-is igen kevés elevenységet vettem észre benne. —

Az Utnak folytatása.

Vara'sdról Zagráb felé indultunk, mely-is oda 10 Mértföld. — Egy fél orányi menés után Hegyes Környékbe értünk. — Hol kissebb hol nagyobb Volgyekben, Erdökkel, bokrokkal, és néhány Szőlökkel fedett Hegyek között menvén. — Az út imitt amott hegyre 's lejtőre megyen, de mindenütt a' leg-szebb tsinált út. —

Számos ugy nevezett Falukon jöttünk keresztül. Ezek a' Hegyek közt lévő Faluk 6 — 7 — 8. — Házakból állanak, és ezek is meszfele vagynak egymástól, sőt némely Házak a' Fák közt a' Hegy oldalban egészfzen el vagynak mintegy rejtve. Egynehány ilyen Falu téfszen egy Közönséget; ki ki gondolhatja, hogy tsak a' Közönségnek lehet egy Birája. — Egynehány ilyennek egygyütt van egy Templomja, és Papja is. — So-

ekben ezen Faluk közzül a' melyek nem-is Statio Helyek, az Utazó alkalmas Fogadokra talál, a' mely különösen onnan vagyon, mivel a' Varasdról Zagrábban által Károly-várra és onnan Fiumába menő út, a' Commerciumnak leg nagyobb útja. —

A' Posta Statiook Varasdintól Zagrábbig: Ost-rich, Presnitz, Szent Ivány, (ez a' Falu áll még-is mintegy 30. Házból) Popovetz. Presnitzáról jöven az ember Belovár felé, egy régi építésű kerek Bástyás Kastély mellett megyen el, a' melynek tájékon egy kis Falu is vagyon. — Ennek előtte a' Posta Belováron volt de most Popovetzre téterődött — Innen csak hamar Zagrábban lehet az ember; az út térségre kezd nyilni, azonban néhány Hegyek által meg-rekesztetik, de a' mint Zagrábhoz ér az ember, Zagráb előtt Nap kelet és egy részint Dél felé-is, az egész Vidék egy nagy Téréséget mutat. —

Zagráb.

Zagráb egy nagy Város; két Hegyet elterit. Nap nyugoti, Éjszaki, és félig Déli oldalán mellette fekvő Hegyek környékezik, más részeiről Téréség van előtte, melyet csak meszfze lévő Hegyek határoznak. —

Ezen Város három részekből, és ugyan annyi Jurisdictiókból-is áll; u. m.

1) A' Királyi Városból, a' mely ismét a' Belső és Külső Városból áll: az első, két Hegy tetőn és

a' két Hegy közt lévő Völgyben fekszik. Ennek elötte kerített Város volt, most azonban a' kerítö Kö falak, csak néhol állnak még fenn, mert ezek helyett majd mindenütt szép Házak épültek a' melyek mintegy kerítés gyanánt körül veszik a' Vároft. — A' régi Bástyak és Kapuk azonban mindenütt meg vagynak. — A' Külső-Város a' Belső-t csak nem egészfzen körül keríti, és a' Hegy körül, annak oldalában, 's annak alatta épült.

2) A' Káptalan Városból: Ez egy más Hegyen fekszik és egy részint kerítve vagyon; (azonban annak-is inkább Házak, mint sem rendes Kö-falak a' kerítésesei) más része Külső-város, a' mely a' Királyi Városi Külső-várossal szinte egygyesül. — Ez a' Város a' Káptalan Jurisdictionja alatt vagyon, mint a' ki azt, mint Földes Ur birja.

3) A' Püspöki Város, ez áll: a' Püspöki Várból vagy-is Residentiából, a' mely a' Káptalani Belső Városban vagyon, és a' Külső-városból, mely a' Káptalanival egygyesül, és avel egygyütt a' Káptalani Belső Város körül ki terjed. Itt a' Jurisdiction a' Püspöké, mint a' ki ezen Városnak Földes Ura. — Ezen két utolsó Város Lakosainak csak Házi fundassaik vagyon, azért-is mezei Gazdaságot nem üznek, hanem nagyobbará Kézi művekből Mesterségekből és Kereskedésekből élnek; egyéb adozások pedig a' Földes Uraságra nézve aintson, hanem hogy Házaiktól esztendonként bizonyos Censust fizetnek. —

Zagráb Horváth Országának fő Várossa A' mostani Püspöki Vár IV. Béla Király által épített, és a' Város is igen régi időktől számlálja első

fundáltatását, — Nagy ki-terjedéstű, és 18 ezer Lakosokat könnyen tart, a' kik-is többire Horváthok, kevesebben Németek, Magyarok-is, Rátzok és 'Sidók. Az első három Nemzetbéliek fokféle Mesterségeket üznek, úgy hogy Zagrábnak a' mindenféle Mester Emberekben, nints fogyatkozása; a' Rátzok, és a' 'Sidok pedig a' Kereskedést üzik. — A' Rátzoknak csak az 790béli Ország Gyűlésétől fogva engedtetett meg hogy Templomat építsenek magoknak, — A' 'Sidóknak pedig sem itt sohol-is Horváth Országban; nem szabad Sinagogát tartani.

Az elébb való, és Nemes Rendű Lakosok fezen Városban többnyire polgári vagy katonai Hivatalbéli Urak, Pap-Urak és Professorok. Ugyan is a' Horváth Országgi Bán, az Esztendőnek egy részit itten tölti; a' *Banalis Királyi Tábla* melynek is Præsesse, a' Horváth Országgi, és Slavoniai *Districtualis* Tábla itten van; a' Zagráb Vármegyei Fő Ispány és ezen Vármegyének elsőbb Tisztviselői 's több Vármegyébeli Allessorok itt lakoznak, minthogy Zagráb, a' Vármegyei Jurisdictionnak-is helye. Továbbá a' Horváth Országgi *Commendirozó Generalis*nak, és *General Commendonak* a' Banalis General-Commendonak a' *Hadi Commissariatusnak*, a' *Delegatum Militare Judicium*nak a' *Militare Apellatorium forum*nak, itt vagyon Statiojok. A' Püspök, a' Zagrábi Káptalanbeli Urak, és a' Tsáz-mai Káptalan beliek' egy része, a' fokféle kissebb, és a' Nevendék Papság, itt laknak. Végre-itt egy Királyi Académia vagyon, melyben számos Professorok tanítanak, és a' Tanulok-is igen sokan vagynak.

Ki-tettség ebből, hogy az ember Zagrábön számos elsőb rendű 's mindenféle Hivatalu Embereket talál. — Az itt lakó Horváth Nemes Urak és Aszonyságok közzül a' Magyar Nyelvet nem fokban beszélik mivel azt kevésbé tudják; kivált egy más között vagy horváthul vagy németül beszéllnek; a' Férjfiak közt a' Déák Nyelv igen közönséges, valamint az egész Horváth Országgi Nemesség között. — A' Papok pedig rendszerint ezen a' Nyelven beszéllnek a' Társaságban. — Laknak azonban mind Zagrábön mind másholott Horváth Országban Magyar Országgi Nemes Urak-is, olyanok különösen a' kiknek mind itt, mind Magyar Országban Birtokjok vagyon. —

A' Horváth Urak és Nemesek, valamint minden más Horváthok-is, Magyar Rubában járnak, a' fobb Rendű Aszonyságok-is, ha dízsesen akarnak oltözni magyarba öltöznek, de közönségesen (*negli'seébe*) vagy-is leptsesen, németbe járnak. A' Polgárok a' kik Horváthok, magyaroson a' kik pedig Németek rendszerint németesen járnak, valamint Aszfzonyaik-is. —

Zagrábót szép Városnak méltán mondhatni; Ugyan-is ámbár már a' fekvése a' rendes építésnek nem kedvez, és ámbár nem kevés a' régi, kifogy, és meg romladozott Ház, mindazáltal kivált a' Királyi Város sok egyenes és széles uttzákat és ezekben többire derék nagy Házakat számol. Azon Házak különösen a' melyek a' régi Kerítés helyén épültek mindnyájon szép Épületek, továbbá az uttzak kövezettek-is. —

A' Káptalan Város, hasonloképpen egynéhány szép uttzákkal és derék Épületekkel bir, a' Külső-városokban-is fok tekintetre méltó Épületek vannak, jollehet tsak imitt amott szerte szélyel; külömben a' Külső-városi Házak nagy részint fa-Házak; ezek mindazáltal többnyire egy emeletűek, és bé meszelettek. — A' nevezetesebb Épületek:

a) A' Cathedrale Templom, mely a' Püspöki Várban fekszik. Egészfzen faragott Kövekből építettett, és már külső tekintete, egy tisztes régiségnek és nagy mesterségű Munkának lenni meg-esmérteri. Nagysága nem közönséges, és a' leg nagyobb Templomok között való M. Országon. Külömben egész építettése együgyű és kevésbé tzipra, de még-is ékes és nagy tekintetű. A' Homlok részének közepében, a' bé menő fő Ajtója, egyik végében pedig magas Tornya vagon. Régente a' más részen is hasonló Torna volt. Belől a' Templom magas Boltozatokkal bir, a' középső Boltozat pedig két felül oszlopokon nyugszik. —

A' Templom két részre vagon osztva, úgy hogy a' *Sanctuarium* a' másik részétől egészfzen el-vagyon rekesztve. Ugyan-is a' Chorus a' Templom közepében vagon, a' Templom két részei között; az Orgona pedig oldal félt a' fal mellett, úgy hogy a' Chorusból a' Templomnak mind a' két részeire lehet nézni. Ezen Chorus alatt, éppen a' Templom fő Ajtajával szembe, egy nagy Oltár vagon, mely a' *Sanctuariumban* lévő fő Oltárt el-fedi, és mintegy fő-Oltárává lesz a' Templom külső részének. A' Predikáló-szék ebben

a' külsőbb részben vagyon. Ha tehát a' Nép a' fő Oltárnál tartandó Misét akarja halgatni, a' Templom belső részébe: (mely azonban elég nagy) ha Prédikátiót, ugy. a' külsőbe gyülekeznek. —

A' fő nagy Oltár pompás, sőt felette tiszta és régi gustus szerint készült; az Aranyat rajta nem kiméllerték. — Azon ujj külső Oltár pedig melyet nagy Innepekkor szoktak fel állítani és a' régi nagy Oltár eleibe tenni, egy egész Kints, mert tsupa Éziüsből van, és sok ezereket ér, e' mellett igen szép gustussal-is készült. Minden Oltárok a' Templomban ékesek és tiszta; Izámok pedig zóra megyen. A' Templom padimentoma Márvány táblákkal van ki rakva. —

Ennek a' le irt Templomnak Fundamentomát Sz. László Király vetette meg. Ugyan-is ő fundálta a' Zagrabi Püspökséget, és azon Várban melyben a' mostani Templom áll, egy Templomat építtetett a' Szt. István nevére, a' mely Templom a' mostaninak Sekrestyéje. — A' mostani pedig Mátyás Király alatt építtetett, az akkori Püspök által, és a' regiről a' Nevet magára vette.

A' Templomról fzollván emlitenem kell annak nevezetes *Reliquiáit* és Kintseit. —

A' Reliquiák közt igen nevezetes:

1) A' Sz. István Király Koponyájának hátsó része, (mert első része Fejér-Várou tartatik)

mely hogy igazán a' Szent Király Koponyája, sok authenticus, ezzel a' Koponyával egygyütt tartató Documentumok bizonyítják. Ezen Koponya egy Ezüstből készült mejj képen (mely Sz. Istvánt ábrázolja) a' Főnek Koponyájára van téve, és egy Koronával bé fedve.

2) Egy Bethlehemi, Hérodés által megöletett Gyermekek. Ez egy igen különös Reliquia: mert a' Gyermekek jóllehet semmi spiritusban nem tartatik, és még a' mint mondatik Jerusalemi If. András Királytól hozattatott Palæstinából, még is a' lábait ki-vévén oly épen meg maradt, mint ha csak nem régen holt volna meg. A' régiség által feketedett ugyan, de feje egész, és orra, szája, ajaka, fülei, fogai, majd mind egészfzen épek, tsupán csak egyéb Teste száradott öszve, külbmben ez is majd mindenitt ép. — Hogy ez a' Gyermekek 1795 elfzendős volna: azt mi részünkről maga helyén hagyjuk. Ennek Ezüstből egy drága Láda van készitve.

3) Tartatik még itt egy Láb-fzár tsont, melyet a' Szent László Király Láb-fzár tsontjának mondanak lenni. — A' mi a' Templom Kintseit illeti, a' sok Arany, és Kövekkel ki rakott Monstráncziák, Ciboriumok, az Ezüst Gyertyatartók, gyöngyökkel és Arannyal ki varrot gazdag matériájú, Puspöki 's Papi Mise mondó Rubák, ezereket érnek, és ilyen belső gazdagságot kevés Templom mutathat Magyar Országon. —

b) A' másik nevezetes Épület a' Vár, vagyis a' Püspöki Residentia; mely-is a' Templomet egy négy szegeletben körül veszi. A' Vár eredet szerint igen régi; említettem hogy IV. Béla Király építtette volt. A' Vár szegeletén kerek, a' két szembe lévő Kapuk felett négy szegű Bástyák vagynak, melyeknek falaik s jó lépést téznek vastagságokban. Az egyik Kaputól a' másíkiig egy felől a' régi kerítés áll, mely-is egy igen vastag magos Kö-fal két szegelet Bástyával, más felől pedig a' Püspöki Residentia van épülve, a' régi fundamentumokon; mely is a' régi szegelet Bástyákkal egyesülve vagyon. — A' mostani Püspöki Residentia 1705ben épült, addig pedig a' Püspökök a' Városban laktanak. Szép, és erős Épület, fok alkalmatosságokkal-is bir, melyek belsoképpen-is jó móddal ki vagynak ékesítve. —

A' Várnak ennek előtte Árkai, és ezek körül föld Sántzai voltak. De most csak néhány tettezenek ki, különösen a' Residentia előtt az egész Árok bé-töltetett, és most azon a' helyen a' Püspöknek kistűny és ékes Kertje, 's ebben Üveg Háza áll. — Hogy ez a' Püspöki Vár a' régíbb időkben erőssnek neveztetetett, azt kiki ha Kö-falainak erősségét és magosságát, e' mellett pedig kemény Bástyáit tekinti, és azt is számba veszi hogy ennek a' Várnak Árkai és Sántzai-is voltak, által láthatya; de a' Historia is bizonyítja. Ugyan is I. Ferdinand Király, ebben a' János Király pártján lévő Zagrabi Püspököt, a' ki minekutánna egész Horváth Ország-is néki meg-

hódolt volna, keményen ellent állott, fokáig haszontalanul ostromoltatta. —

A' több említett érdemlő Épületek: 1) A' Királyi Városban lévő két nagy Templomok. A' piattzon lévő Templom, faragott Kővekből épült, és régiség; szép építésnek mondani nem lehet. 2) A' Horváth Országai Regnicolaris Ház, melyben az Országos Gyűlések (*Concursusok*nak neveztetnek) szoktak tartatni, és a' melyben a' Horváth és Tót Országai Archivum vagyon. — 3) A' G. Voikfi Ház. 4) A' Vármegye Háza. 5) A' két Hadi Commendók Cancelláriája, 6) A' Academia.

Alkalmatosságot veszek ez uttal, hogy Zág-rábról szóllyán, ezen Városnak némely fő Rendü 's Hivatalu Lakossairól szóljuk. Első ezek között a' Horváth és Tót Országai Bán; most Gróf Erdösi János Ts. Kir. Feldmarschal Laituant ö Exja, 'Személyében. — A' Bánus, a' ki Magyar Országban a' harmadik helyet foglalja az Ország Bároi között, Croatiának és Slavoniának Fő Kormányozója 's ugy szóllyán Vitze Királya. — A' két Országot közönségesen illető Politicumokban fő Vigyázással, és magával a' Királyi Felséggel vagyon *Correspondentiában*. — Külömben az egygyes Vármegyék dolgaiba nem avatkozik, ki-vévén azon Vármegyét melynek Fő Ispánya, mert a' Vármegyék *politicuma* a' Királyi Helytartó Tanács által kormányoztatik, valamint Magyar Országban. — A' Bán továbbá Országai Concursusokat hirdet Királyi engedelemmel. A' két Országot különösen illető közönséges dolgok t, i, melyeknek elintézések a'

Horváth 's Tót Országi municipalis Constitutiok szerint Ország Concursuffára vagynak bizva, illyekben végeztetnek. De tulajdonképpen való Legislatio ezekben a' Concursusokban nem történik, mert erre nézve a' két Ország Magyar Országtól függ, melynek része. — Ezeknek tárgyai p. o. bizonyos Statutumoknak meg-állítása a' két Országokra nézve, az Országos Gravamenek, melyek a' M. Országi Diéták előtt szoktak ha vagynak ki dolgoztatni, és arra bé adattatni, a' Magyar Országi Diétára küldendő Országos Követek választása és az ezeknek adandó *Instructio*, Protonotarius választása, Ország Cassájából való rendelések, az Adónak *repartitioja* s. a. t.

A' Bánus továbbá a' Bánális Királyi Tábla Præseffe, mely Forum Horváth és Tót Országban éppen olyan mint Magyar Országban a' Királyi Tábla, tsak hogy a' Bánális Táblától a' Perek a' Magyar Országi K. Táblára appellátatnak; mely szerint a' Horváth és Tót Országi perlekedőknek egygyel több appellátájok vagyon, mint a' M. Országoknak. — A' Bánus végre két Határ Regimenteknek, (kik Bánális Regimenteknek neveztetnek) Commendirozója, és M. Orzágnak az Unna és Kulpa Vizei Határaiban Generalis Kapitánnya. A' két Bánális Regimentekben egészfzen inclusive a' Kapitányig Tízteket tenni, a' Bánusnak Jussa vagyon. Ezen Regimentek egyenesen az ő Vezérségétől is függnék; mely szerint a' Bánális General Commendó a' Horváth Országi, vagy-is ugy nevezett Carlstadi 's Varasdini General Commendóról különbözik. — A' mi az Országos Fő Kapi-

tánságot illeti: ez máj Nap tsak titulus vagy-ava] tsak akkor ha élhetne a' Banus, a' mikor Insurrectio lenne. — A' Banus mint Commendirozó a' Katonai dolgokban az Udvari Fő Hadi Tanáttal correspondál. — A' Bannus végtére Horváth Ország valamelyik Vármegyéjének rendszerint Fő Ispánysá szokott lenni. — A' mostani Bán Varasd Vármegyének örökös Fő Ispánysa.

2) A' Horváth Orzági Commendirozó. Ö alatta vagynak a' Horváth Orzági 2. Varasdini, és a' 4. Carlstadti Regimentek, 's minden egyéb Horváth Országban lévő rendes Katonáság. — Ezen Commendirozói Hivatalt most G. Kaunitz Ventzel Hadi Tármaster ö Exja viseli. — A' Fő Udvari hadi Tanáttól, nem pedig a' Magyar Orzági Fő General Commendótól vagyon függésben.

3) A' Püspök. — A' Zagrabi Püspök, egy sz elsőbök közt Magyar Országban, és egy a' legnagyobb Jövedelmük közzül — Zagráb, Varasd, és Körös Vármegyékre 's a' Banális határ Tzélekre, nem különben Slavoniára-is ki terjed Megyéje; ennek előtte még meszszebb terjedett. —

Meg-jegyezni méltó, hogy ezen Püspöknek különös nagy Privilegiumi vagynak, melyekkel még régtől fogva élnek a' Zagrabi Püspökök. Egy azok közzül ez: hogy a' Püspöknek 105. olyan kisebb Birtokai vagynak, melyeket *Feudumban conferálhat*, az az örökös Jussón olyan Nemeseknek a' kiknek akarja, a' Fiu ágra Donatio íze-

rint adhatja; sőt a' melyeket conferálni-is tartozik. Azok a' kik az ilyen Püspöki Donátio szerint valamely ilyen feudumot birnak, a' Püspöknek Birtokához képest 1. — 2. — 3. Aranyakat adnak esztendőnként *in recognitionem*; a' Püspök mellett pedig az ő parantsolatjára mindenkor *insurgálni* tartoznak (*); hanem Insurrectiókor a' Püspöki Banderiumban Tifzti fővel szolgálnak. —

A' mikor insurgálnak pedig, valamint a' Királynak, ugy a' Püspöknek-is hűséget esküsznek; sőt arra-is meg esküsznek hogy minden Eretnekségektől, magokat meg tartoztatják. — Ezek a' Püspök Feudálistái részint Magyar Országi, részint Horváth Országi Nemesek. — Vagyon olyan egy Feudalista-is, a' kinek Feudum Birtoka 12 ezer Forintot-is bé-hoz. (**). A' Püspök a' Feudumoknak határozott Jöszágokat, melyek a' Püspököknek a' régi Királyi Donatiók szerint mint olyanok adattak ' oly véggel által, hogy azokat conferálják, és a' melyek a' régi Levelekben meg nevezve is vagynak: tartozik conferálni a' Horváth Országi *Constitutiók* szerint is, és ha egyik Feudalistának magva szakad, két Hónapnál tovább a' feudumot nem birhatja maga a' Püspök, hanem ismét tartozik másnak conferálni. —

(*) Azonban a' Püspök, tsak Országos Hadban parantsolhat Insurrectiót. —

(**) Ilyen Feudumokat az Esztergomi Ersek-is, és a' Győri Püspök birnak, melyeket ők-is hasonlóképpen conferálnak. Az első 25. a' másik valamivel több Feudummal bir, —

A' másik nevezetes, és mintegy hasonló Jussa a' Zagrábi Püspöknek az: hogy azokon az említett, és meg határozott Feudumokon kívül, mind Nemeseknek, mind Nemteleneknek Prædiumokat (a' mennyit csak akar) conferálhat Feudumképpen és örök jusson mind a' két Ágra; — ha pedig a' Birtokos Familia egészen ki-hal, úgy vagy magának tarthatja, vagy ismét másnak adhatja. Az ily Birtokosok kik a' Püspök Donátiojából birnak Földeket a' tulajdonképpen úgy nevezett Feudumokon kívül, Püspöki Nemeseknek, vagy *Prædialistáknak* neveztetnek. Ezek ámbár nagyobb rész különbben Nemtelen, valamint az Országos Nemesek Contributiót nem fizetnek, és birtoki jussaikra nézve mindenben oly-bá nézetnek mint Országos Nemesek. — Azonban személyes Jussaikra nézve, hanemha egyszersem Országos Nemesek-is, nem éppen egyenlők emezekkel. Az Országban máshol nem-is birhatnak, és máshol nem-is nézetnek Nemeseknek. — Ezeknek tartozások az: hogy a' Püspöknek Dézmát adjanak, tölle Expeditiókba küldetvén el-mennyjenek, a' Püspök lakására Várdára jöjjenek, és Hadnak alkalmatosságával infurgáljanak, ök tévén a' Püspöki Bándériumot. — Az Insurrectiokor ezek-is, mind a' Királynak mind a' Püspöknek hűségére, és az úgy nevezett *orthodoxiára* meg esküsznek.

A' Püspök a' mostani Frantzia Háborura 200 Lovasokat állított ki Prædialistái között ö Felségének a' kik mind önként való Katonák. — Ezek egy külön Svádront formálnak és a' más Horváth Lovasokkal, kiket csak most állítottak az Infante-

ristákból csak erre az háborura, egygyütt lesznek (*). Ezek magok fegyverkeztek fel magokat 's Lovaihat-is magok szerezik. A' Prædialisták nintsenek egyenesen a' Vármegye alatt, hanem a' Püspöknek ugy nevezett *Curialis Comesse* (*Udvari Grófja*) alatt, ki az első útban nékik Birájok; és különös egy meg-jegyezni méltó Privilegium az-is: (mely másholott nintsen) hogy a' Zagrábi Püspök, valamint a' Zagrábi Káptalan-is, magoknak egy *Curialis Comest* tesznek, a' ki az ő Birtokabélieknek minden Civilis pereket el intézi, (az Urbárialék, itt is a' rendes mód szerint folynak) és a' kitől sem Vármegyére, sem Banalis Táblára, hanem egyenesen a' Királyi Táblára megyen, az *Appellata* (**). Még az a' Privilegiuma is vagyon a' Püspöknek, valamint a' Káptalannak-is, hogy Zagrábon az ő Várossaik Quártélyt adni nem tartoznak. —

4) A' *Zagrábi* Káptalan. — Ez a' Káptalan 38 reguláris Kanonokokból áll, mely nagy számmal M. Országban sohol fintsenek a' Káptalanbéliek. Ezeken kívül pedig még Honorariusok-is vagynak. — Jövedelmek nagy. —

5) A' *Tsázmai* Káptalan. — Tsázma a' Váradini Határnok Kerületben fekszik. A' Török

(*) Ennek előtte egész Határnok Lovas Regiment-is volt, de ez az Infanteria közzé elfosztatott.

(**) Az Eszergom Érseknek, és a' Györi Püspöknek is vagynak Prædialistái.

bé ütésekor innen a' Káptalan Archivumával egygyütt el-távozván, Zagrábra vette Lakását. Sclávoniat, és Magyar Országot a' Dráva felett a' Török el, foglalván ezekben a' Szélekben Határnok Katonáság állittatott fel, mely még most-is fenn áll. A' Káptalan Józságainak egy része Bosniában vagyon melyben akkor birt, mikor ezen Ország még M. Országhoz tartozott. E' szerint a' Tsázmai Káptalannak ez időben semmi Jövedelme nintsen, hanem a' Káptalanbéliek, vagy Præbendisták, az az Kanonokok Vicáriussai a' kik ezektől vesznek bizonyos Jövedelmet, vagy Plébanusok. — A' Tsázmai Káptalannak nagy Archivuma vagyon melyben nevezetes Diplomák és igen fok Levelek találtatnak, —

6) A' Bánális Tábla. Ez Horváth Ország-nak különös Királyi Táblája, melyben a' Banus a' Præses. Mind a' Mágna's mind Nemesi rendből Assessorai vagynak kik között első helyet foglal a' Vice Bán, és a' Protonotarius. A' Vice Banus olyan tekintetben vagyon a' Banusra nézve mint a' Vice Palatinus a' Palatinusra nézve.

7) A' *Districtualis* Tábla; Valamint M. Ország-nak négy részében ugy Croatiában-is, egy *Districtualis* Tábla vagyon fél-állitva, melyhez egyfzersmind Slavonia-is tartozik. — Ezeket Zigrábról.

El-hagyván ezen Vároft, Károly vár (Carlstadt) felé indultunk. Az út, két Hegyetskét kivévén mindenütt téren megyen, szép Szántó-földek és Rétek mellett, a' Vidék külömben erdős és

bokros. Jobb felől hofszu for Hegyek nyúlnak egész Károlyvárig-le. Zagrábhoz egy fertály órányi messzeségre a Száva Vizének nagyobb Ágán, és ahoz közel a' kisebb Ágán mentiink által, két derék hofszu hidokon. — Az első Posta *Rákapaták*, a' második *Jásztrozátz*, a' mely Mező-Város, és az első rendesen épült Helység vala, melyet Horváth Országban eddig valo Utamban látvam. Sok Házakból áll, melyek majd mind nagyok és egy emeletűek, mellettek pedig, vagy hozzájuk ragasztva, kisebb Házatskák vagynak; mert Horváth Országban egy egy Háznál több Familia lakik, és ha nem férnek a' nagy Házba kisebb fedél alá vonnyák magokat a' nagy Ház-körül. — A' Házak mind fából épültek. — A' több Faluk is Károlyvárig, melyeken által jöttünk, rendezebben voltak épülve, mint a' Zagrábig valók, és leg alább láttatruk hogy Faluk. Ezek-is kicsinyek voltak, és 8. 10. Ház alig volt egygyütt egy csoportban, némely csoport külön Falut, némely pedig másokkal egygyütt tett egyet. Károlyvár Zagrábhoz két Mértföld: fekszik a' Kulpa Vizinél, mely a' Carniolia felé fekvő Hegyekben ered, és Slávonában Sisseknél a' Sávába szakad; egy magas hidon ezen által menett, a' tulsó parton azonnal Károlyváron valánk. —

Károly-vár

Károly-vár Királyi Város, egy térségen fekszik Hegyek alatt. Áll a' belső Városból, vagy-is a' Várból, és a' Külső-városból. A' Vár

magos föld Sántzokkal, és mély Arkokkal körül van véve, 's pallizádákkal be-kerítve; kitsiny ugyan, de rendesen épült utzákat, és ezekben fok szép Házakat mutat. A' Házak nagy részint Fa Házak a' melyek bé-mefzelve vagynak, — és ezek többnyire nem leg jobb sem nem leg-szebb alkalmazosságok. De naponként több több Kö-Házak épülnek, a' most fenn állók pedig mind igen derék Épületek. — A' piattza a' Várnak, melyen a' Kafzárnya, a' Fegyver-Ház, a' Parochia és a' Rátzok Temploma áll, szép egy piatz. — Nem fokkal alább való ennél a' piatznál a' másik melynek közepében a' Szent Jó'sef kerek Kápolnája áll, és a' melynek egyik oldalán a' szép Várofi Tanáts-Ház mutatja magát. — A' Külső-város a' Viz partján el-nyulván a' belső Várossal egygyestül, és a' Vízről fogva a' Vár Sántzáig mind két felől törpe Sántzal és pallizádákkal van kerítve. Ebben mind fa Épületek vagynak. Ugyan is Károlyvár Vár lévén és a' Külső-város a' Vár Környékében (a' Glacin) feküvén, tiltva vagynak a' Kö-Házak. Itt az ember immár alig lát egy egy jó forma Házat, mert ezek minden proportio nélkül, hol törpék, hol magossak, egy mástól hol el-szakadnak, hol öszve ragadnak, kitsiny ablakusak, nagyobbara mefzeletlenek, az utzák-is görbék, szorosak. A' Házak a' föld színén nagyobbara Boltok, és Gabona Magazinumok; és mivel az illyek igen drágán fizettetnek azért-is a' Külső-városban egy Ház háromszorta-is drágább mint a' Városban.

Károly-vár nevezetes a' inaga nagy Kereskedéséről, és azon nagy Confluenziáról mely itten

főképpen a' Gabonabéli, Dohánybéli, és Sóbéli Kereskedés miatt vagyon. Ugyan-is mind a' Tisza mejjékéről, kiváltképpen a' Hánátusból, mind pedig a' Dunán-tul lévő alsóbb Vármegyékből gyakran Tót Országból-is, a' Gabona Kereskedők és Lieferansok, azon Gabonát melyet ottan meg-vefzenek, Hajón a' Dunán, azután a' Száván, és végre a' Kulpán fel, egész Károly-várig hozattya. — Itt azután Magazinumokba teszik le (*). Hoznak továbbá a' Littoraléba való ki-vitel végett, Horváth Országból-is Gabonát ide, Kukuritzát kivált, és Arpát; tiszta Buzát igen ritkán, és Zabot Rótot-is keveset, mert ezekben Horváth Ország nem bővölködik. Már a' Triesti, Fiumai, Bucharji sőt Velentzei 's más Olasz Országi Kereskedők vagy azoknak Lieferansai, és a' Gabonával kereskedő Horváth Parasztok, 's kivált a' Harárnokosok, ezen Magazinumokba lévő, vagy a' Piattzra hozott Gabonára reá tudulnak és kiki annyit, a' mennyit Kereskedésére kíván, meg-vefzen. A' megvert Gabonát vagy a' Littoraléba vitetik, és viszik vagy Triestbe. Ezen Helyeken a' Gabona, részint, az ugy is terméketlen Littorale, és Carniolia Lakkossai, nagyobb részint pedig Idegenek, u. m. Velentzeiek, Nápolyiak, Ragusaiak (**)'s mások

(*) Mivel a' Gabona gyakran igen sokáig áll az ily Magazinumokban azért sokszornagy károk esik benne a' Kereskedőknek. Az ily Magazinumok drágák 30. 40. Forint egy Hónapra egyuek a' bére.

(**) Ez előtt a' Frantziák sokat vettek magok számára.

által meg-véteik. A' Dohánnyal éppen így van a dolog: a' mely Dohányt a' M. Ország Tifza mellett fekvő részéről, ugy Tót Országból is, ide hoznak, az itt részint a' Horváthoknak adatik, részint innen Fiumába 's Buchariba vitetvén, ott véteik meg, nagyobbára Idegenek által. —

Az ezftendőnként Károlyvárou el-adatni szokott Gabonának száma egynéhány száz ezer Mérőkre megyen. Tsak egy fél Ezftendőtől fogva, oly időben melyben a' Gabona ki-vitele meg volt tiltva, olyanoktól a' kik a' Gabona ki-vitelére, a' felsőbb helyektől Passuft nyertek 96' ezer Mérők vitettek el Károlyvárból.

A' Sóval való Kereskedés ugy nagyon, hogy mivel Horváth Országban Varasd Vármegyét kivévén mindenütt Tengeri Sóval élnek, és Kő-sóval élni sem szabad, tehát Fiumában, Buchariban, és Zenkben a' K. Kamara a' Nápolyiaktól, és Velentzeiktől, (mert ezek szoktak leg jobb Tengeri Sót adni) a' Sót megveszi a' maga Depositoriumába, és innen azoknak, a' kiknek meg-venni tettzik, el adja. Mely Sóval Károlyváron, nem tsak Kereskedők, hanem a' Parasztnok-is, különösen pedig a' Határnok Katonák kereskednek, és azt hol kitsinyben, hol nagyobbban adják. — A' Határnok Katonák pedig a' Horváth Országi Széleken semmi Vámat nem fizetnek, de mások igen, azért-is népkék ebből hasznok nagyon. A' Tengeri Só nem Mása szerint, hanem bizonyos mérő Edény szerint adatik-el, de Mására vetvén sokkal oltsóbra jön, mint sem Magyar Országban

a' Kő-főnek Más'ája ; mind az által a' Kő-főt csak jobbnak tarthatni.

Károlyvárnak Lakossai Horváthok, Németek, kevés Magyarok és Rátzok; az utóbbiaknak, csak 1791től fogva van Templomjuk. Az Idegenek pedig fokban vngynak. Számos Katonaság-is szokott lenni Várbéli Őrizeten. —

A' Tájékot lakó Nép, valamint a' Határnokosok, és Littoralébéli Lakosok, a' Fuvarozásban nagy keresetét találja. Károlyvárból Fiumába és Buchariba a' Dohányt igen kis szekereken a' Gabonát pedig részint kis szekereken-is de nagyobbára Lovak hátán viszik 'sákokban. Zenkbe mentt nagyobb Szekereket raknak meg, mert arra jobb az út. —

A' Határnok Regimentek Administratioja, azon Regimentek' Oeconomijára nézve egy különös Fuvarozást, ugy nevezett Fuhrwesent tart, melyből a' Regimentek Cassája nyereséget kap. —

A' Károlyvár mellett fekvő legyik Hegynek tetején, egy régi Vár vagyon, mely a' Zrinyié volt, és most Puska poros-Torouy. —

További Út.

Károlyvárról el-indulván a' Károly Útján, melyet t. i. Károly Császár és Király csináltatott egész Fiuméig, azonnal Hegyek közzé értünk. Az út mindenütt sűrűn erdővel és bokrokkal fedett

Hegyek' környékében megyen, melyeknek oldalai imitt amott egy Legelő, Kaszálló, néhol Szántó foldek is vagynak. A' Völgyekben Réteket és Gabona foldeket láthatsz. Vagy a' Hegy oldalában, vagy a' Völgyekben vízzen az út; azonban ritka Hely a' hol a' Völgyekben sokáig lehetne menni, mert ezek szoross Völgyek, és az ember a' mint egy Hegyről le-ér, nem soká mátra fel menni kéntelenítetik. — Az első posta Statio *Novigrád*. Ez egy szélyel fekvő kis Helység, mely alig áll 10 Házból. Az egyik Hegyen egy régi Vár-Kastély áll. Innen a' következő Statio-ra *Bosfiljevóra* vízzen az út; a' mely-is jó darabig egy hosszsan el nyúló keskeny Völgyben, egy felől magas Sántzok módjára hosszsan és egyenesen elnyúló Hegyek, és egy ezek alatt éppen oly egyenesen el-folyó Viz mellett megyen el. A' Viz, sok gátakkal van elrekesztve, 's egy néhány Mal-mokat hajt. Itt a' Vidék gyönyörűsége. —

Bosfiljevo Novigrádhoz hasonló Falu. Innen *Verbovszkóra* ment az út. A' Hegyek mindég nagyobbadtak, az út a' követsesség és sok helyeken való tartós meredeksége miatt, mindég terhesebbé lett. — sokat lejtettünk, és annyival többet hágtunk. Verbovszko egy nagy Falu melynek egy része csoportosan egygyütt van, de a' más részre szélyel szakadoz. A' Verbovszko-i Fogadótól, és az ebben a' Völgyben fekvő fő részektől a' Falunak egy óránál is meszsebb távoztunk míg annak a' végét értük. Azonba sok Ház a' mástól egy fertály óránnyira is esik, Verbovszkóról *Tsutsitzára*, innen *Ravnagorára* jutottunk; ez a' két utolsó Falu hasonlóképpen nagy, és meszse szélyel terjed.

Mind a' három most említett Faluban, különösen Tsutsitzán, Németek-is laknak, kik is már régebbre telepedtek ide. A' Német ritka Jelenés-is Horváth Országban. Tsutsitzán egy Üveg Hutta vagyon, a' hol Németek dolgoznak. Ravnagoráról (itt és Verbovzkon posta Statio van) *Mercopailra* vitt az út; nagy Hegyekre kellett mennünk, és mindég magassabbakra, az út is kövesebb kövesebb és mindég alkalmatlanabb lett. A' Völgyek mindenütt szorosabbak, az Erdők a' Hegyekben sűrűbbek, és már tsupa Fenyvesekké-változnak által, már a' Völgy-is szinte magossabb, mint az az elött való Nap a' Hegy tető. Itt vala, a' hol egyik Hegyen hatodik Junii, havat láttam; mely annak a' hónap a' maradványa volt, mely ebben a' Hegyes Vidékben 28dik Máji esett.

Mercopailról a' következő posta Statio *Futfinéra* jöttünk. — Onnan *Piket*re. Ezen az úton többnyire lejtettünk, mind az által két nagy Hegy-is hágtunk. — A' második, melynek szinte tetején ment el az út, *Péts* Hegynek nevezték és *Piket* felett vagyon. — A' *Littorale* már ettől a' Hegytől kezdődik. *Piket*-is már annak Határán vagyon *Buchari* Várossa Földjén. — *Mercopail*tot *Futfinéig*, és egész *Piketig* az Hegyekben felette sok a' kő, melynek ily nagy bővsége miatt vagyon az, hogy a' mely Hegyeken itt által jöttünk, azokban már sok *Házak* nem fábol, hanem kőből épültek, mely egész Horváth Országban a' Falukon ritka dolog.

A' mint az ember a' Pèts Hegyén le-ereszkedik a' Tengert látja maga előtt; nem a' nagy Tengert ugyan, hanem azt, a' mely a' Magyar Littorale, és a' Velentzei Dálmátzia Szigetjéi közt vagyon. — De már csak ezt a' kis Tengert is, olyannak a' ki Tengert soha sem látott, látni, szép tekintet; az egész Vidék az ember előtt Víz, és a' Szigetek csak meszize vetnek határt a' szemnek. Itt-is amott-is egy egy hajót lát a' zöldello Tengeren. —

Pikét a' Pètsi Hegy alatt ugyan, de még-is magossan, Hegyén fekszik, azért innen a' Tengert csak mindjárt a' Helység alatt gondolná az ember, mert magossan lévén, a' Hegynek alatta lévő Környéket nem láthatja; de oda még a' Tenger egy jó fél óra. Pikétől Fiumáig az út felette követses, és majd csak nem egészen lejtőből áll. — Az egész Vidék itt immár más: már nem Fenyvesekkel bé-terített Hegyeken, nem is oly szoross Völgyeken által, de nem-is oly Földön megyen az út mint eddig. Látsz egy terméketlen köves Vidéket, itt-is ott-is, egészen kopasz Hegyeket, a' kik fák vagy bokrok helyett kövel fedettek. Szép Szőlőket is látsz ugyan imitt amott; de a' Szőlők-is, egy felette köves földben nevednek, különben is csak a' Hegyeknek alsobb oldalaiban, és a' Völgyekben plántáltatnak. A' Hegyek felsőbb részei tsupa kövekből állanak, és a' hol nem fejtreslenek-is egészen a' kötől, még-is igen kevés bokrokat teremnek, nagy fákat pedig ezen a' Hegyeken éppen nem látni. A' bokrok a' Hegyek allyában nagyobbatskák, a' hol kevés fű, és kóró-

is terem; a' Szőlőkben 's azok mellett Gyümöltz fák bőven plántáltattak. — Itt azt láthatod a' mit Magyar Hazádban sohol sem láttál, a' Fige-fát a' Szőlőkben a' több Gyümöltz fakkal egygyütt. Olajfát-is szemlélhetfz.

A' Szőlő tökéek itt mind egy sorban vagynak plántálva, és törpén, tsak fél annyi magosságnyira nőnek mint azt Magyar Országban láthatni. A' Szőlők sorai közt pedig a' föld bé vagyon vetve fok Helyeken Buzával, és Arpával. Kafzálló Réteket, rendes Szántó földeket és Legelőket nem látni, a' mit vetnek azt a' Szőlőkbe vetik el a' mint enlitém, és a' mi Legelők vagynak azok a' Hegyek oldalában a' bokrok közt vagynak; mindazáltal a' köves Hegyek kevés, de igen jo féle füveket teremnek. Imitt amott kafzállnak egy kis füvet. Patakra Vizre vagy forrásra itt ritka helyt akadáhatni: majd mindenütt esső vízzel élnek a' Lakosok, melyet a' Ház fedelin, vagy más alkalmas helyen a' Lakosok fel fognak. Egy szóval ez a' Vidék egy száraz és sivatag Föld, 's az egész Littoralé ilyen (*). A' Faluk itt is valamint Horváth Országban rendezetlenül épültek ugyan, de mindazáltal Házaik nem állanak éppen oly széllyel és mezfze egymástól; leg alabb nagyobb

(*) Vagynak ugyan a' Littoraléhoz tartozó nagy és szép Erdők, de ezek nagyobb részekben Zagráb Vármegyébe feküsznek és ezeknek igen kitlány része jönn által azon Hegyeken, melyek a' Littoralét Zagráb Vármegyétől választják. —

része a' Falunak egy csoportban vagyon, és itt meg is lehet esmérni hol légyen egy Falu. A' Há-
zak már itt mind kőből épültek, deszkákkal fe-
dettek, és többnyire mind egy emeletliek, alsobb
részeikben pintzék lévén; mert a' Littoraléban Bor-
bovségben terem. A' Házak és Szőlők kerítései
kőből vannak. — A' Falukban a' Templomok-
nak rendes Tornyaik nintsenek, hanem a' Templo-
mok frontispiciuma (homlok-része) felett, faragott
kőből egy kis Harangláb áll, mely egy törpe kis
Torony első részéhez hasonlít, és tsupán egy ma-
gános Kő-fal, melyben a' Harang belé helyhez-
tetett. —

Fiumát az ember, míg a' Hegyek közzül
melyek közt megyen, ki nem ér, és a' míg az
utolsó lejtőn le-nem jön, nem látja: de meg lát-
ván, egy fél fertály alatt benne-is vagyon. Mine-
kelőtte a' Városba érne az ember, egy sor szép
Épületek mellett megyen el, melyeket Fiumához
tartozandoknak goldolhatná, de a' melyek az egy
orányira eső Buchari Varossának Határán állanak,
mely-is a' Fiuméra Vizeig tart; — ezen egy hidon
által jutván, azonnal Fiumában voltunk.

A Károly Utja

Azon egész út, melyen Károlyvártól fogva
Fiumáig jöttünk, és a' mely 17. Mértföldet tesz, és
a' Károly Utjának nevezetik (Via Carolina). Ezt
Károly Császár és Király készíttette, a' ki alatt
oly sok nevezetes építtések réttettek. Tsudálko-

zásra méltó nagy munkával és szorgalmatossággal készült ez az út. Annak elotte éppen lehetetlen volt itt szekereken járni a' nagy Hegyek és Erdők miatt: de ezen út által mely a' Hegyek oldalában fok helyt a' leg keményebb köfsziklába vágatott, kőből rakott fel töltésekkel erősítettet, követtsel és földel meg hordatott, az ember lassan lassan mind a' leg-magossabb Hegyek tetejére fel juthat, mind pedig azokról minden nagy nehézség nélkül lejtöre-botsárkozhatik. A' szoross Völgyeken pedig a' nélkül hogy azokba egészfzen le ereszkedjék, kereftüül mehet, mert egy Hegy a' másikkal magos kö-Hidak által egyesítettik, melyek kivált azon Völgyeken által készítették, a' melyek valamely Viznek el-folyása miatt, áradásnak vagnak ki-téve. Az út továbbá mindenütt oly széles hogy három szekér egymás mellett könnyen elmehet, és mindenkor jó állapotban tartatik. Igaz hogy az ily útou, akármely jól is legyen tsinálva, a' Szekerezés kivált terhelt szekérrel igen bajos; mert a' szünetlen való hegyre 's lejtöre menés a' Marhákat erőssen ki-fárasztja, annyival inkább, hogy akármely nagy igyekezettel legyen is tsinálva ez az út, még is azon nehézségeken, melyek a' Hegyek fekvéséből, magosságokból és a' Völgyek szorosságokból jönnek nem segíthet. Mely szerint a' fok meredekségek, és azoknak hosszszas tartása nem tsak nagy alkalmatlanságok az Utazónak, de nagy akadályok a' Szekerezőnek, és télbe kivált, az út járhatatlan. Azért-is itt nagy szekerekkel nem visznek semmit-is, annál inkább, mivel a' Horváth Országiai Marhái többnyire igen kistsnyek: hanem a' mit szekeren is visznek, u. m. Dohányt, Fát, és kevesebb Buzát-is, igen ki-

tfiny fzekereken vífzik, a' Gabonát pedig nagyob-
bára, 's a' Sót, Lovakon vífzik. —

Minthogy tsak ez az egy út vagon Carl-
stadt, és Fiuma között, tehát erőssen járatos,
mindazáltal a' nagyobb Transportok a' Littoraléba
nem ezen, hanem egy könnyebb, és kevesbbé
Hegyes úton mennek, t. i. Zenkbe: és vagy itten
adatnak-el, vagy innen a' Tengeren Bucháriba,
Porto Réba, Fiumába 's Triestbe vitetnek. A' Zenkbe
menő út, Jó'sef Utjának neveztetik. —

Most egy Társaság, mely egy részint azok-
bol áll, a' kik a' Bárti Canalist készítettik, projectu-
mott tett egy könnyebb útnak készítése iránt. Az
a' szándék t. i. hogy a' Kulpa, Vizét Brod nevű
Helységig hajokázhatóvá tegyék, és Brodról a'
Szárazon egy alkalmasabb utat vigyenek Fiu-
maig, mely ha végben vitetik a' Magyar Com-
mercium felette sokat nyér, de kivált Horváth
Ország.

Fiuma

Fiuma Hegyek'alatt fekszik tér-helyen, éppen
a' Tenger partján; a' mely fel töltve, és saragott
kövekből ki rakva vagon, egy törpe, hosszfan
nyúló falat fotmálvan a' Viz ellen. A' Városnak
egy részetskéje, különbsön pedig annak Kertjei
egy Völgybe vonódnak-fel, a' melyen ke-
refztrül a' Fiuméra Vize foly-el, a' Tengerbe vé-
vén utját. Azon hidtól fogva mely e' Vizen ál-

tal vífzen, annak a' tengerbe valo ki folyásáig, a' partok két felől faragott kövekkel vagynak kirakva, és azokon vas tövekek-bé verve, úgy hogy a' Fiuméra Víze, egy kis Ki-kötő helyet formál. — Állottak is beme fok kereskedő Hajók. Mindazáltal a' nagyobb rendü Hajók ezen Vízbe, annak mind keskenysége, mind nem elégséges mélysége miatt bé nem férhetnek, és mivel Fiuma mellett a' Tenger sohol-is eléggé nem mély, ki nem köthetnek, hanem egy bizonyos megszűszeségnyire, mintegy ezer öfre Fiumától állapodnak meg a' Tengerben, Vas-matskájokat ki vetvén. —

Fiumát, mind fekvésire, mind magára nézve kellemetes Városnak lehet mondani. Az ötet környező Hegyek, ámbár terméketlen voltak és kővességeket nem tagadhatják, nagy szorgalmatossággal vagynak majd mindenütt meg-mivelve, és Szolásokkal 's fákkal bé plántálva. —

A' Hegyek alatt, és az előbb-is nevezett Völgyben szép Kertek vagynak: a' Fiuméra pedig a' Völgyön le-solyván, ebben mind Kerteket nedvesít, mind Malmokat hajt, és partjain nagy fákat nevel. Délre Fiuma előtt a' Tenger terjed el, melyet szembe a' Velentzei Cherso Szigete, jobbra Histriának tsuttsa, mely dél-felé megszűszé le-nyulik, és balra Veglia nevü Velentzei Sziget 's a' Magyar Littorálnak egy része batározna. Cherso 's Histria közt pedig a' Tengernek az a' nyílása vagyon, melyen a' nagy Adriaticumba megyen az út, mely Velentze Várossába is vífzen.

A' mi Fiumát a' Vároft illeti, ennek nagyobb része, vagy-is az ugy nevezett Külső-város igen szépen épült. — Uttzái szélesek, egyenesek, kövezettek. A' Házak 2. 3. emeletűek, nagy részint egy formák és némelyek közzüllök tekintetre méltó Épületek. Az olasz építésnek egy jelét lehet észre venni abban, hogy a' Házak teteji igen törpék és le-nyomulttak. Réndes nagy piattza Fiumának nintsen, hanem ha a' Fiuméra mellett fekvő részen egy tágos helyet melyet három felől Házak vesznek körül, annak neveznék. — De itt Hajó építő Hely vagyon, és itt szoktak a' Hajókból ki-'s azokba bé rakodni.

A' Belső régi Város mely igen kicsiny, és a' melyben régi Házak, és szoross uttzák vagynak, régenten Kő-fallal volt kerítve, de most azok helyett nagyobbára mind Házak keritik, neholt a' régi falak fenn állanak valamint a' Kapuk-is. —

Ebben a' fő Templomnál más nevezetes Épületet nem tudnék. Ez-is tsak régiségéről, és a' Köz Népnél valamely tsuda Képről esméretes.

A' Külső-városban is vagynak sok régi Épületek de nagyobb része ujjakból áll. A' Városnak egy része a' Tenger partja mellett, hofzfzan de keskenyen el-nyulik; hol a' Tengernek fel töltött és ki-rakott partján szép sétálás vagyon: mulattság pedig, az imitt amott halászó seregetskét szemlélni, a' mely nagy hálojit, melyeket Hajóól a' Tengerbe mélyen bé vetett, — most mikor már szá-

zonként gondolja a' Halakat benne — mind a' partrol köteleknél fogva huzza, mind a' Hajóbol melyel a' háló után evez, annak a' Tengerből leendő kihuzását segitti 's igazgatja. — Egy fél ora, sot gyakran több-is kell, mig a' hálók a' parton vagynak.

Nevezetes, a' Városnak ezen a' részén fekvő Nád-méz Fabrika, és a' Fábrika Directorinak Palotájok. — A' Fels. Magyar és Tseh Király Uralkodása alatt lévő minden Országokban öt Nád-méz Fabrikák vagynak, melyek ezen Országokat ugy ki elégitik hogy Idegenekre nem szorulnak. Ezek a' Fiumai, és Soproni a' Magyar Birodalomban, a' Kloster Neuburgi és Neustadt Austriában, és a' Königs-Saali Tseh-Országban. A' Fiumai legnagyobb, és legterjedtebb Kereskedése is vagyon, mert nem csak a' Státusbéli, hanem az Idegen Tartományokat-is részelteti. A' Fabrika Privatusok Társasága által allittatott fel, már 30 Esztendőktől fogva, de privilegiálva vagyon, és magát a' Triest 's Fiumai privilegiált Companiának nevezi, ámbár Triestben Fabrika nints. — Ezen Nád-mézet fabrikáló, vagy-is inkább raffinirozó Társaság a' készítettlen Nád-mézet, Angliából és Frantzia Országból kapja, a' mely Országoknak Amerikai Colóniáikban, az ott lévő Fabrikákban a' Nád-méz a' Nád-hól (melynek nedvessége) ki nyomatik. Ez a' ki nyomott porhonyós Méz, Hordokban hozatik Fiumába. Itt azután fokfőté manipulációkon megyen keresztül a' Raffinériában, a' mig fáin készült Nád-mézzé válik. Ugyan is a' Nád-méznek mely a' ki-főzéskor mezes vízzel elcgyitterik, (a' mely-

és a' Nádméznek öfzve állását, és keménységét okozza) több rendbéli főzés kell, míg minden tisztalanságtól meg-tisztul. A' Nádmézet pedig vagy Sliveg-Nádméznek, vagy Candis Nádméznek készítik, a' melyet a' Patikákban szoktak árulni. — A' ki főzésben mindegygyikkel egy formán bánnak, de azután különbözőképpen; különös pedig a' Nádméz Raffineriában az: hogy mindenféle minőségű Nádméz iránt, és minden idő járásban, más más bánás modját, és vigyázatot kell tartani, melyekre nézve a' Nádméz főző Mesternek nagy accuratioval kell lenni. A' mely Nádméz Syrup az üstökben, és kisebb Edényekben marad, az ki mosatván, ebből a' Syruppal elegyes vízből mely magában meg-savanyodik, és forr, Nádméz pálinkát készítenek melyet *Ruhmnak* hívnak. — A' Fiumai Nádméz raffinírozó Társaságnak 6. Nádméz főző Épületei vagynak, melyekbe mind öfzve 300 Ember dolgozik, a' kiknek lakások-is mind a' Fabrika körül vagyon, úgy hogy a' Nádméz Fabrikát a' Város egy részének lehet mondani. —

A' Nádméz mely innen ezfendönként el-vitetik, mintegy 30,000 Mására megyen, és csak annak a' mit a' Magyar, Tseh, és Austriai Birodalomba visznek a' Vámja 500,000 Forintokra megyen, melyből a' nagy Productiot látni lehet. A' Nádméz Fabrika Directorinak Háza, melyben egyszersmind a' Magazinum is vagyon, a' leg-első és leg-nevezetesebb Ház Fiumában. Ez a' Fabrika Épületeinek sorában fekszik a' Tenger felé, négy emeletre vagyon, nagy, és egészfzen egy Palotát mutat, A' leg-nagyobb Városokban-is az első Házak között foglalna helyet. Más mevezetes nagy

Épületek itt nem igen vagnak, a' Gubernium Házán, a' Tanács Házán és a' Vám Házán kívül. — A' Nádméz készítő Fabrikán kívül Fiumában Tóbák Fabrikák-is vagnak melyek a' Magyar Országú Dohányból igen jó Tóbákat készítenek. —

Fiuma szabad Tengeri Város; nem Királyi Város ugyan de valóban annak neveztetetik. Itt azzal-is a' mivel benn az Országban a' Kereskedés tiltva vagyón, minden akadály nélkül lehet kereskedni (*). A' Város tulajdon Jurisdictional bir, melynek Feje a' Fő Kormányozó (Gubernator) ki-is a' Városnak Kapitánysa. — A' Jurisdictionot pedig, részint a' Kapitány a' Város Tanácsával egygyütt, részint a' Magistratus Tisztek gyakorolják. A' Magistratus áll két fő Biróból, egy Assessor Biróból, egy Cancellariusból és Secretariusból; mely két utolsoknak Notáriusfi kötelességeik vagnak. Ez a' rendes dolgokat, mind in politicis, mind in juridicis az első útban el-intézi.

A' Város Tanácsa, vagy-is az ugy nevezett Kapitányi Gyűlés, áll a' fő, és V. Kapitányból, és a' Patriciusokból, az az a' Városnak elsőbb rendű Polgáriból, a' kik mindenkor a' Kapitányi Gyűléstől választatnak, az elébb való tehetősebb és értelmesebb Lakosok közzül. — Ez a' Kapitányi Gyűlés mind Juridicumokat folytat, (azokat t. i. a' melyek a' Magistratustól oda appelláltatnak)

(*) Csak Puska port és Tükröket nem szabad mehozni.

mind pedig olyan politicumokat a' melyek a' Városnak közönséges Dolgaít illetik. Az első esetben Kapitány Széknek neveztetik, és ekkor 11-re van határozva a' jelenvalok száma, mely él több-is, de kevesebb nem jelenhet; a' második esetben Kapitányi Tanátsnak hivatik.. Patriciusok sokan vagynak, és számok 50re 60ra is fel megyen. A Kapitányi Székről a' Juridicumok a' Horváth Országj Bánális Táblára mennek; valamint pedig a' rendszerint való kisebb Politicumokban vagy politizai Dolgokban a' Város Tisztei a' Kormány Székről függnek, ugy a' Kapitányi Tanatstól is a' Dolgok a' Kormány székhöz, és az által a' Felsőges Királyhoz, vagy a' F. Helytartó Tanátshoz mennek. —

Fiuma a' Littoralei Kormány székek Helye; áll ez elsőben a' Fo Kormányozóbol ki-is egyfersmind Fiuma, 's Buchari Várossinak Fő Kapitánya, és a' Littoraléban parantsoló Generalis; ámbár ezen Katonai Tisztjét, mely szerint Feldmarschall Laitnanti Karaktere van, kivált Háboru idején nem gyakorolja, mert mind a' Magyar, mind az Austryai Littorale egy General Majornak vagyon különös Commendoja alatt. Mindazáltal a' Helyben lévő Militiának parantsólatait adhatjs, Rapportot-is veszen a' Tisztektől, és Békességnek idején Parolát is ad. A' Kormányshékek több Tagjai 5. Tanátsosokból 3. Tiroknokból, és 3. Concipisták-ból 's a' Cancelláriából áll. A' Kormányshékre mind a' Várossoknak mind az egész Littoralének Igazgatása vagyon bizva. Emlitettem hogy a' Kormány shék minden Politicumokat folytat, hasonló

képpen folytatja azokat, a' mik a' Kereskedésbéli Állapotott illetik. A' kereskedésbéli Törvény ke- zések is a' Mercantilis székről (németül Wechsel- gericht) appelláltatván, a' Kormányzésekben in- téztetnek el. Továbbra pedig a' Kormányzések Kamarai Administratio-is, mert a' két Tengeri Váro- son, és annak Territoriumán fekvő Helységeken kívül, még több nagyobb és kisebb Helységek vagynak; melyek a' *Commercialis* Kerületnek ne- veztetnek, és a' K. Kamara által birattatnak. Ezek- nek Politicumait egy úgy nevezett Commissarius vilzi, kinek hasonló hivatalja vagyon egy Vár- megyebéli V. Ispánnyal. A' peres Dolgaikat pedig a' Kormányzések, Ur-székeken végezteti, melye- ket maga ki parantsol, egy Kormányzékeni Taná- tsolt Birónak ki-nevezvén a' Commissarius pedig legale Testimonium. — De a' mi ezen *Com- mercialis* Kerületnek *Oeconomiai* igazgatását il- leti, ebben az Administratio és fő-vigyázás a' Kormányzésekre vagyon bízva, mely okból az In- spectorok vagy úgy nevezett *Castellanusok* a' Kormány-székeknek teszik jelentéseket.

'A' Kormányzéstől a' Dolgok, miné- műségekhez képest, részint egyenesen a' Királyi Fel éghez, részint pedig, különösbn a' Városok és a' Kerület *politicumai*, 's a' Kereskedést kö- zönségesen tárgyazók, a' Kir. Hely tartó Tanáts- hoz, részint (t. i. a' *Commercialis* Kerületet tár- gúazók) a' K. Kamarához is adatnak fel,

Fiumának és a' Magyar Littoralénak, mostani Fő Kormányozója Milgos *Pajztori Sanaor* Ur, kinek

is mind neve mind hure a' Magyar Hazában esméretesebuek, mint sem arról szükség lenne szollanom. Elég: hogy ez az Úr, egy a' leg-tiszteletre méltóbb fő Emberek közzül Hazánkban. —

A' Ki-kötés Helyekben a' jövő 's menő Hajókra való vigyázás, az ugy nevezett *Portus Kapitányára* van bízva, a' ki-is egy a' Kormány széktől függő polgári Személy. Ennek tisztje. a' Hajók *Passussait* meg vizsgálni; honnan jöjjenek? mit vigyenek? mit hozzanak? ki-tudni Ha olyan Országból jönnek a' mely a' Pestis miatt gyanus, ugy Kontumáztot szükséges nékiek tartani; és nem csak a' Török Országi, hanem más Europai Hajók-is Kontumázt alá vagynak vetve, ha a' Török ragadozó Hajokkal közösülnek. Minden Hajós-Kapitányok pedig nagy büntetés alatt, (példavagyon mint hallottam hogy akasztással-is büntettek) kötelesek igazán meg-vallani, hogy Török, és Africai ragadozó Hajokkal volt e' valami közök? Ha nem volt, és ha nem is a' Török partokrol jönnek a' Hajók, 's Pestis hírsintsen, az illyekkel Kontumáztot nem tartatnak. De ha Péstises hírvagyon, ugy minden Hajó, vagy kissebb t. i. egy és két Héti, vagy nagyobb, t. i. 40. Napi Kontumáztot tartozik tartani. Egy meg egyezés szerint a' Tsászári 's Királyi Udvar, és a' Velentzei Köz Társaság között, ugy vagyon ki tsinalva: hogy a' Pestisről, 's arról, hogy minémű Hajóknak minémű Kontumáztot kellessen szabni mindenkor, a' Velentzeiek tudofittsanek minket, mi pedig az ő Rendszabásaikat kövessük mindenekben; a' mely-is szorossan meg-tartatik. —

Igaz hogy a' Velentzeieknek a' Pestis Hir költésben sokszor *Politikájok* vagyon, a' mely által a' Kereskedésnek másokra nézve á tanak, de ellenben az is igaz hogy ők mindeneket leg-jobban ki tudnak tudakozni mindenütt. — Az Egészségnek fenn tartására a' *Lazareth*, vagy Kontumátz-Ház van rendelve melynek Gondviselése az ugy nevezett Lazarethi *Priorra* vagyon bizva. —

Fiumában valóságos Ki-kötés hely ugyan nincsen mindazonáltal a' kisebb Hajok mind a' Fiuméra Vizenél, mind egy más helyen is ki-köthetnek; ezen ki-kötésnek egyikénél tehát (a' Fiumeránál) az ugy nevezett Egészség Ház, Sanitás, és a' kis Kontumátz, a' másikánál pedig a' nagy Kontumátz vagyon. — A' *Sanitásnál* a' *Portus-Kapitánytól* függő vigyázó személyek, és egyné Tengeri Katonák (*) vagynak éjjel nappal, 's innen adatik a' *Portus Kapitánynak*, a' jövő vagy menő Hajokrol a' jelentés, a' ki-is azokat azonnal személyesen meg-visgálni tartozik. Itt a' *Sanitás Háznál* egyfzersmind a' kis Kontumátz is lévén, a' hol a' Hajók tsak egy-vagy két hétig tartoztatnak, az Emberek az Hajokban töltvén a' ki szabott idót. Szabad azonban nekik nappal a' *Sanitás Ház* mellet egy bizonyos rekefzbe menni, és Fiumi Emberekkel egy bizonyos távolságra beszédbe állani. (de erről Triestuel többet szollok).

(*) A' ki kötő Helyeknél álló Katonák inkább *Politájnak*, nevezetnek mert nem rendelkez Katonák. — Számok tsak 12re megyen.

A' nagy Kontumátzba, a' mely a' máfik ki-kötésnél vagyon, akkor küldetnek, a' mikor ugy találtatik, hogy 40. Napi Kontumátzot kell tartani. Ekkor mind az Emberek Kontumátzba mennek mind a' Portékák kirakattatnak és oda vitettetnek. —

Fiumának Ki-kötő helyénél Tsáfzari 's Királyi Hadi Hajók-is állanak. — Az ilyen Hajók melyek közzül a' több Tengeri Ki-kötő helyeknél is vagynak, részint arra valok, hogy a' mostani Háborus időkben partjaink bátorságára, részint arra, hogy akkor mikor a' Gabona' ki vitele meg tiltatik, vigyázzanak hogy ezen Tilalom meg tartatik e'? Most egy darab időtől fogva a' Gabona ki-vitel meg volt tiltva, és csak *Passus* mellett lehetett ki vinni, azért ha valamely Hajó *Passus* nélkül viszen, e' *Contraband*. — a' Hajó el-fogatik és terhe *confiscál-tatik*. — Ezen Hajókon rendes Tengeri Katonák vagynak, kik egy Triestben lévő Tengeri *Májortól* függnek, (a' Hajókról Triestnél többet)

Fiumának Lakossai kiknek számokat hat ezerre lehet vetni többféle Nemzetük. Magyarok igen kevesen vagynak; és csak azok, a' kik a' Kormányzék Tagjai: ugyan csak a' Kormányzéknel is többnyire Olaszok szolgálnak. Ezen Nemzetbéliek külömben is számosak, és ugy lehet mondani, hogy az előbb való Lakosok Kereskedők es Negozialók majd mind Olaszok. — A' Városi Tisztveselők és más elé való Lakosok ugyan eredet szerint Horváthok, minthogy Fiumában és, a'

Littoralében, az az eredeti Nemzettség; mindazáltal ezek is ugy el-Olofzosodtak, hogy kivált egymás' Társaságában többet olaszul mint horváthul beszélnék. — Sőt a' közönséges Dolgok-is (valamint Buchariban-is) többnyire olaszul folytatódnak a' tanátskozáásokban, deákul rendszerint csak a' *juridicumok* és a' felyebb menü *Correspondentiák* folynak (*). A' Lakosoknak nagyobb része Horváth. Mind Nyelvek, kevés külömbséggel, mind öltözések olyan mint a' Horváthoknak. —

Németek kevesen laknak Fiumában, és itt egyéb Nyelvet nem is igen hallani hanem vagy olaszul, vagy horváthul. Magyar Uraink kik a' Kormányfzéknel vagynak, csak magok közt beszéllhetik Anyai Nyelveket, mert más Magyarokra ritkán találunk. — Vagyon ugyan itt egy Magyar Nyelv Professor, a' Normalis Oskola mellet; de minthogy a' Magyar Nyelv tanulását *necessarium Studiummá* itt sem tették, tehát itt is valaminek Horváth Országban nem sok hasznót teszen a' Professor. — Négy öt járja Letzkéjét; nekem maga bizonyítottta, hogy a' fizetést sajnálja oly ingyen venni, —

۴۴:

Lehet mondani hogy Fiumában egész Olasz *tonus* vagyon, melyet az ember mihelyt csak a'

(*) A' Kormány-fzék mindeneket deákul folytat.

köz-rend' Társaságánál egy grádittsal felyebb lépik mindjárt észre vészén; de sohol sem tertzik e' jobban-ki, mint a' Kávé Házokban. Fiumában, ámbár kitsiny Város, hét Kávé Ház vagyon. Itt a' hol az ember fok Embereket talál egygyütt, az olasz szónál egyebet nem hall, olasz Ujjságnál mást nem kap: és ha csak olaszul nem kér valamit, meg nem értetik. A' Vendég Házokban csak nem éppen így vagyon. A' mi Fogadosunk egy Fiumába házasodott Magyar volt, és mind magyarul, mind feleségével egygyütt németül jól beszélt, mindazáltal a' Kontóját olaszul tette fel. —

Itt Théátrum is vagyon; ebben is Olasz Játékok jádzottatnak. —

Miért legyen úgy el olaszosodva Fiuma, ¹⁰ könnyen által láthatni. — Ugyan is mind fok Olasz Lakossai vagynak, mind pedig nagyobbára Olaszokkal, u. m. Velentzéiekkal, Nápolyiakkal Pápai Birtokbéliekkel vagyon Kereskedése. — A' mit itt Fiumáról meg jegyzek az Olasz tónusrol, azt a' több Littoralis Városokrol, úgy m. Buchariról Zenkről Carlopagóról is lehet némü némü képpen érteni. ¹¹

Fiumát Kereskedéséről szükség meg-jegyezni. A' Magyar Országról ide hozatott Gabona, Dohány, a' Horváth Országról hozatott Fa (mely részint Hajóknak részint hordóknak és ab-

rontsoknak való) és az ugyan onnan nagy bőv-
 sággal jövő Fa-fzés, (*) fobb pontjai a' Kereskedés-
 nek. — A' Gabona, és Dohány egy részint a'
 Litteráléban kél-el, és a' Dohanyból a' Fiumai
 Fábrikák Tobakot készítenek; de nagyobbára mind
 Olasz Országba, annak fok részeibe vitetik. — A'
 Farészint itt kél-el, de inkább Kul-foldre, és Triestbe
 vitetik, a' holott a' Hajó tsinálóktól, és a' Portekáikat
 küldözö Kereskedöktöl használtatik. A' Szenet Ve-
 lentzébe és Anconába viszik. Magyar Orzági 's
 Horváth Marhával is vagyon itt Kereskedés, de
 nem nagy. Ugyan is itt kevés kél-el és azt, a'
 mit kivált Horváth Orzágból ide hajtának is, in-
 nen Triestbe hajtják, 's ott adják el. A' mely
 Marhák M. Orzágból Laibachon által ide hajtának,
 azok innen vitetnek-el a' Vizen Olasz Országba. —
 Triestben és Görzben vagyon a' nagyobb Marha
 Kereskedés. —

A' Nádmézzel való Kereskedést említet-
 tem. —

A' Fiumai, és az egész Littoráléi Kereskedés,
 csak nem egészfzen *activum*, Ugyan is itt idegen
 Portékát annál kevesebbé vesznek, menöl többnek
 az Országba való bé-vitele tiltva vagyon. —

(*) Egy Fiumai Kereskedövel Velentzei Keres-
 kedök Egyezést tettek, mely szerint ö 20,000
 Mérö Szenet küld nékik, Méröjét 4. blár-
 jáson.

mában és az egész Littorálóban semmi sem *Contraband*, de a' széleken túl vinni nem szabad. Vagynak mindazáltal olyan Ártikusok, melyek különösen szükségesek. Ezek p. o. a' Tengeri Só, Olaj, a' Kávé, és más olyanak. Ezeket Velentzeiek és Nápolyiak, Velentzei Dalmaták, Ragusaiak, Török Országok, hozzák Tengeri partjainkra. A' Török Hajók Mátrázokat, Pokrotzokat és Levantei Gyümölcsöket-is hoznak, mindazáltal ezen nevezett idegen Ártikusokkal is sem Fiuma, sem a' több Magyar Tengeri Városok nagy Kereskedést nem űznek az Országba bé, hanem ezt inkább a' Triestiekre bizzák. —

A' Magyar Littoráléi Kereskedés állapotjáról jobban lehető ítélet végett némely dátumokat melyekről igen hitelesen értekeztem, e' következőkben kívántam meg-fel jegyezni.

Az 1700dik éftendőtől fogva az 1795dikig, a' Magyar Littoráléba való Bé-vitel (*Importatio*) éftendőnként 1 és $1\frac{1}{2}$ Millio Forint között határozott Summákra vettetett; a'val a' különbséggel: "hogy a' mely éftendőben igen fok készületlen Nádméz, (melynek árra 2 — 4 Száz ezer Forintokra ment) hozatott bé: a' Bé-vitel betsének Summája, mivel a' több Artikusok Bé-vitele egy arányt maradott, olyankor annyival nevedett.

A' készítettlen Nádméz után a' Török-buza vagy Kukuritza teszi a' Bé-vitel második *Rubri-*

cáját. Az a' Summa, mely ezen Termésért nagyob-
bára a' Pápai Tartománybelieknek, kisebb
részt pedig a' Velentzei Birtokbelieknek fizet-
dik, közönséges esztendőben 100 és 120 Forin-
tokra megyen.

A' harmadik nevezetes Bé-vitel^o Artikulussa,
a' Tengeri Só, a' mely Apuliából és Siciliából is,
a' mi Birodal-munkbeliek' Hajóin (mert csak ezek-
nek szabad azt el-hozni partjainkra) hozattatik,
egyedül a' K. Kamara által vétettetik, és ettől a'
Nápolyi Igazgatásnak, egy *Conventio* szerint
meg-határozott Árron fizetődik. Ezen Ártikulu-
sért esztendőnként 100 — 200 Forint Summa
mégyen ki Országunkból.

A' Ki-vitel, (*Exportatio*) az előbb is neve-
zett öt esztendőben mintegy 2 $\frac{1}{2}$ Millio Forint
érőre ment esztendőnként. A' Gabonán kívül a'
melynek csak egyedül 2 Millio Forintokra vettethetik-
esztendőnként egy általjában az árra, a' Dohány
tétetődik a' Ki-vitel' második Ártikulussának, és
200 — 300 ezer Forintokat tett esztendőnként, a'
nevezett idő szakasz alatt.

A' mindenféle lág Fa' nemei, a' mely defz-
kában, létzekben abrantsokban, 's más Készité-
sekben ki-vitetődik (kemény Fát nem szabad ki-
vinni) és a' Fa-szén, egygyütt véve 150 — 250
ezer Forint érőt tesznek. A' negyedik rendbe jö-
hetnek az Üveg-portékák melyek Tsutsitzán, a'
Károly Utja mentiben készítettnek, és foképpen

Senegagliában a' Pápai Tartományban adattatnak el.

Végre a' több de sokkal tsekélyebb hasznot hajtó Artikulusok: a' Hamu 'Sir, Viasz, méz 's. s. t. melyek szinte számba sem jönnek.

A' Kézfített Nádméznek-is egy jó része Külső földre vitettetvén, abból-is egy alkalmas Sümme bé jó.

Még azt lehet fel-venni, hogy ezstendönként Általjában 1. vagy 2. Hajói a' részünkről való, vagy Idögen Kereskedőknek, melyek, Fiumában Portó Réban, vagy Buchariban építették, Külső Országban el-adattatnak; a' melyért, egy Hajót rendszerint 20 ezer Forintra vetve, egy ujj nyereség lefűz a' mi Birodalmunkbelieknek részévé.

Mind ezen mondottakból pedig 'ki 'tettzik: hogy a' Kereskedésbeli *Bilanç* (azon Resultatumokból ítélve, melyek a' Vámbeli Tabellákból világosok) a' Magyar Littorálénak nyereségére üt-ki, úgy pedig: hogy a' ki-vitetett Terméseknek és más Áruknak betse, a' bé vitetteknek betsét, az előbb nevezett öt ezstendőkből ítélve, $\frac{1}{2}$ és 1 Millio között határozódott Summával multa felyül. Ezek szerint a' Littorálénban a' pénznek sokasodni és a' Gazdagságnak napról napra nevededni kellene, de fontolóra kell venni; hogy a' Kereskedők a'

magok Árknak Transportjáért igen nagy Summákat fizett a' Szekerezőknek, a' kiknek kezeikben pénz utoljára ugy szollván el-vész; mert ez a' neme az Embereknek azt igen el-szokták fersélni korbelység, és mértékletlenség által. De továbbá nagy része a' Littoralébeii Kereskedőknek, nem a' maga, hanem többet a' Bétsi Kereskedők pénzével, kereskedik, ugy hogy a' nyereségnek nagyobb része ezeknek jönn kezeikre. —

A' Fiuma mellett magát fel emelő nagyobb Hegy tetőn, egy Terfzakt nevű régi Vár, 's ezzel egygyütt egy Franciscanusok Klastroma és Temploma, nem különben Terfzakt nevű Falnak egy része, (mert más része a' Hegyen túl, egy Völgybe vonul le) fekszik. — Ehez a' Várhoz és Klastromhoz, Fiumából egy gyalog és egy szekér ut viszzen; az utolsó nagyon kerülő, de az első mindjárt a' Város végénél a' Fiumerán lévő hidon túl megyen fel a' Hegyre. — Sokat és mintegy 400 gráditsokat kell hágni, míg az ember fel jut, de különben a' fel menetel nem alkalmatlan. És mely gyönyörűséges ki-nézés vagon ezen Magosságból! Fiumát, az előtte fekvő Tengert, Chersó és Veglia Szigeteit, Histria partjait, a' Fiuma mellett egy kellemetes Völgyöt formáló — közfiklás an, de Szőlőkkel, és ezek közt fákkal, 's vetésekkel, borított Hegyeket, — ama kellemetes Völgyben a' Fiumára Vize tsavargo folyását, a' Kerteket, és a' Folyótól hajtattott Malinokat — mind ezeket egy tekintettel látja az ember a' Terfzakti Tetőről. Éppen ezen Hegy tetőn a' Franciscanu-

soknak egy szép Erdőséjek vagyoni; mely má magában is gyönyörűség, mert ezen köfalás Hegyeken körül belől nintsen Erdő.

A' Terfzakti Vár, zvolt régiségit mutatja. Ezt a' *Frangépanok* birták, a' kiknek Maradékok első Leopold Tsászár és Király alatt el töröltetett. Most valamint Terfzakt Helysége, a' Buchari Várossa Földjéhez tartozik. — A' Várhoz közel a' Barátok Klastroma, és Temploma vagyoni; mind-egyik ó Épület. — A' Templomban sok Frangépanok seküsznek, melyet Epitaphiumaik mutatnak. Ez a' Templom arról-is emlékezetes; hogy a' Legenda mondása szerint az Angyalok, mikor a' Boldogságos Szüz Mária Házát Lorettóba vitték, abban a' Templomban (jöllehet meszfe férre az egyenes utból) nyugodtanak meg.

Az itt lévő Franciscanus Barátok, arról meg jegyezni méltók, hogy ambár az ó Szerzetjeknek, mint Kolduló Barátok Rendinek sohol is Birtokának lenni nem szabad, még is ök Birtokosok. Ugyan is a' Klastromhoz még némelly Allodiális Fundusok tartoznak Terfzakton, és ezeket ök örök tulajdonban birják. A' különös engedelmet erre nékik a' Romai Pápa adta, de nem tudom hogy melyik Királytól vagyoni első Collatiojok; első Leopoldtól nyerték azomban a' Confirmatiót. Jöllehet egész Terfzakt a' Buchari Várossa Jurisdicziója alatt vagyoni, a' Franciscanusok a' magok Birtokokkal, az álló ki vagynak véve, és egyenesen a' Kormány-fzéktől függnék.

1. A nagyobb ki-kötő.

2. A kisebb.

3. Hajó építő hely.

4. Egy nagy Ciabona Mogyor.

5. A régebbi kastély.

6. Sanitás háza.

Fiumából a' Tengeren Portó-Réba és Buchariból mentünk, egy tsinos kis Hajón, melyen rendszert a' Fő Kormányozó Ur, és más Kormányfőbéli Tagok, 's Városi Tisztviselők szoktak a' közel-lévő partokra menni. Egy Tengeri Katona Kormányos, hat pedig Evedző volt. — A' Tenger igen tsendes lévén, ámbár Tengeren soha sem voltunk, semmi változás nem ért minket, és mindenfélelem nélkül is mentünk. Harmad fél óra alatt Portó-Rénél ki-kötöttünk. A' tökéletesen jó és bátorságos Ki kötő helyek ritkák: Portó-Rének pedig olyan nagyon részint a' Természettől is adva, de kivált képpen Mesterség által készülve: hogy mind a' leg keményebb fergetegek ellen bátorságban lehet, mind pedig a' leg nagyobb Hajók is, a' partnál ki köthetnek és ott ki rakodhatnak; úgy hogy a' mely Magazinok a' parton vannak, azokban a' Hajokból csak egy deszkán tartatnak által a' terhek. — Károly Császár és Király készíttette ezt a' Ki-kötő helyet, egy mellette lévő rendes Hajó építő hellyel (Schiffswerft) egy-együtt. — A' Ki-kötő kettős; az egyik öble nagyobb, a' másik kisebb. — Az ide ragasztott Rajzolat Portó Rét igen jól ábrázolja.

Portó - Rét Falunak lehet nevezni. Hegy alatt és Hegy oldalba fekszik, épülése pedig rendetlen, mert a' Házak nagyobbára szélyel szórva vannak. Azonban a' Hely Naponként inkább épül, és több több Emberek kezdenek oda telepedni. A' Lakosok mind Horváthok, Buchari Várossának Határáu lévén, annak Jurisdictionja alá is tartoznak. A'

Kereskedésre, és a' Ki-kötő helyre egy Portus Kapitány vigyáz. —

Meg jegyezni méltó Portó Ré, a' híres *Zrinyiek* Kastélyairól. Tudni kell azt, hogy a' *Zrinyi*, és *Frángéján* Familia Horváth Országban felette nagy Jóságokat birt, és hogy az egész Littorale mely akkor Horváth Orzággal egy volt, részint a' *Zrinyiek*, részint a' *Frángéjánok* által birattatott, ezen utobbiak pedig a' Littorálé mellett fekvő Velentzei Szigeteket-is birták légyen. — Az egyik Kastély a' mely régebben Paulinusok Klastroma volt, de ezeknek más helyre lett által tételekkel a' *Zrinyiek* Kastélyja lett, a' part felett magossabban fekszik. Tágas, és sok alkalmatosságu Épület, egész belső alkotása pedig mutatja hogy Klastrom volt; egy Templom-is van benne. Ebben a' Kastélyban, most a' Portus Kapitány; a' Plébánus, és az itt Örizetre rendelt Katonák laknak; egy Oskolának-is van alkalmatossága. — A' második Kastély melyet az előbb említettnél régiebbnek mondanak, emettől bizonyos távolságra egy dombon, a' Tenger partja felett fekszik. Ez a' maga szép épségében most-is fenn áll, és egy tekintetet érdemlő Régiség. Négy szegeletre épült, és négy kerek Bastyákkal bir; a' Szobák pufzták ugyan, de némelyben közlillók régi volt ékességek meg tettzik. Többnyire Márvánnyal vagynak ki rakva.

Az egyike a' Várbeli kerek Bástyáknak (Rundellának) arról emlékezetes, hogy ebben a' mint mondatik Zrinyi a' véle egyet értett fő Emberekkel az első Leopold ellen való őszve Esküvés tanácskozását tartotta. —

Ez a' Szoba Márvánnyal tsillag formában kíván padimentomozva, felyül pedig a' Stokaturán ennek előtte egy ró'sa volt, azért is neveztetett ez az őszve esküvés: *Sub Rosa* tartatott őszve esküvésnek. A' falban egy vak Ajtó van, és ezt annak a' helynek mondják lenni, a' melyben Zrinyi Péterné, a' tanácskozásokat titkon halgatta, mert a' mint mondatik a' Szoba régentén Spalirral bévölt vonva, a' mely által a' halgatodzó és azután Férjét Iő Leopold előtt (a' mind mondatik) bé vádoló Álszony, a' vak Ajtóban el fedeztetett. —

Ezen Kastélyt egy Finmai fő Kereskedő Ember a' Kamarától ki-árendálván, abban Gabona Tárját helyhezette.

Portó Réből hajón Buchariba mentünk. Szárazon fokkal közelebb vagy on az a' Hely Fiumához, de Tengeren meszszebb: mert a' mint a' Horváth Ország Mappájából is meg láthatni, a' Tenger Portó-Rénál bé szorul a' száraz Föld közzé és Buchári Várossáig egy hosszú Öblöt formál, a' mely Öböl egyszersmind egy a' leg jobb Ki kötő helyek közzül, mert az ide bé vonuló Tenger körül van véve mindenütt Hegyekkel, úgy hogy az ide bé-jött Hajók, minden veszélytől menttek. —

Kevés Tengeri Város ditsekedhetik ily derék és ily nagy Ki-kötő Helyel, a' melyben a' leg számosabb Flotta-is el-térne. Az ember ezen tengeri Öbölnek hoszszáñ fel felé evedzvéñ, csak hamar Bucharit meg-látja. Nem mondhaton mely szép tekintetet ad! A' Tenger Öblinek végében lévén fekvése, a' partról, melyen Épületei egy görbe sorban állanak, az ötet háta megett környékező Hegyek oldalára fel vonul, és egy gyönyörű Amphithéátrumot szemléltet magában. — A' Város kitsiny, és Lakossainak száma nem megyen többre 3000 nél; az alsó Város a' Hegy allyában, a' felső pedig a' Hegyen fekszik. Ezen utolsó igen szoross, és nem sok Házakat számlál; régente kerítve volt, de most csak kevés helyeken állanak fenn Kö-falai. A' Város' egyik szegeletén Zrinyinek egy régi Vára áll, a' nagy Templom pedig mely most ezen felső Városban épül, munkás egy építés; de semmi proportioja sem szépsége nintsen, és kiki láthatja hogy Bucharinak igen nagy. — Egész Bucharit inkább külső tekintetire lehet szépnek mondani, mint sem belsőképpen. Ugyan is utzái szorossak egyenetlenek, azonban a' part felé fekvő rész derék Épületeket mutat. —

Bucharinak nagy és bátorságos Ki-kötő helye azt tselekszi: hogy itt a' Magyar Országgi Termésekkel igen nagy Kereskedés üzetik; és hogy itten a' Gabonák el vitele végett több Hajók gyülekeznek öszve azoknak el vitelére, mint Jomában. —

Bucháriból Fiuma felé vízfzfa indultunk a' Tengeren. Portó-Rénél a' Tenger Obölből ki-jövén Fiuma felöll egy kis ellenkező Szellők volt, mely okból nagy fáradságba tölt Hajossainknak az evezés. Mi-is a' Tengeren járatlanok, egy kevésé meg-szeppedtünk a' Szélnek nevedését látván, azonban tsak hamar Fiumában valánk. — Fiumából holott még egy napot mulattunk Triest felé vettük Utunkat. —

A' Littoralé

Minekelötte még egy szomszéd Óstriai Földnek le-írásába belé erefzkedném, akarok a' Magyar Littoraléről, némely közönséges meg jegyzéseket tenni. —

Littoralénak neveztetik, Horváth Ország-nak az a' része, mely az *Adriaticum* Tenger mellett fekszik. Dalmatiából a' Magyar Littoraléhoz semmi sem tartozik, hanem ha Zenknek és Karlopágonak vidékét, hibáson Dalmatiának nevezzük. Az egész mostani Littoralé, mely Maria Thérésia Királyné idejéig Horváth Orzághoz, és Severin Vármegyéhez tartozott, tsak ezen Királyné által, vétetett külön Jurisdictio alá, a' mely időben Severin Vármegyének más része Zágráb Vármegyéhez kaptasoltatott. —

Mária Theresia Királyné volt a' Fiumai Kormányfészeknek fel állítottja, és akkor egyfzersmind

Fiumát is, mely régebbi idők óta fogva Magyar Országához tartozott, de Carnioliahoz ragasztatott, és a' Triesti Gubernium alá adattatott volt, Magyar Országához vissza foglalta. A' Littoralé 4. Tengeri Városokból, és az úgy nevezett *Commercialis* Kerületből áll. A' Városok: *Fiuma Buchari*, *Zenk* és *Carlopage*. Ezen két utolsót oda szükség számlálni, ámbar a' Kormányfőeknek igazgatása alatt nintsen. Azonban a' Kereskedelemre nézve a' Kormányfő ezek irántis vigyázással vagyon, és az ott lévő Katonai Comendánstól, a' Kereskedelem dolgában tudósításokat veszen (*).

Helységek az egész Littoralében 30-an vannak, melyek közül nyolc a' Buchari Városra Földjén fekszik, a' többi tehát az úgy nevezett *Commercialis* Kerülethez tartozik. A' Városok miképpen igazgattassanak, immár említettem. Ezek, törvényes dolgaikban Magyar Törvénnyel, és a' magok *specialis Statutumai* kal élnek. — A' *Commercialis* Kerületről is emlékeztem. Ennek Lakossai, K. Kamarai földön lévén, a' Kamarának adnak dolgos szolgálatokat, M. Orzági, és

(*) *Zenk* valóságos Királyi Város, és az Ország Gyűlésre Követet-is küld. Mindazáltal valamint *Carlopage* Katonai Jurisdiction alatt van; úgy hogy tulajdon Magistrátussától függ ugyan mindenik, de ugyan ez, egy Katonai Comendánstól függ; és a' Magus ennek helyben hagyása nélkül nem tselekedhetik; peres dolgai is Katonai Forum eleibe mennek. — Igaz hogy különös. —

respective Horváth Országi Urbarium szerint. Minthogy azonban a' Kamarának az Erdőkön kívül, kevés *Allodiumai* vagynak, azért nagyobbára a' Parasztok Robottjaikat pénzel váltják meg. Az egész Littoralé 7 □ Mértföldet téfzen; hosszába 7. szélében hol 1. hol $1\frac{1}{2}$ hol csak $\frac{1}{2}$ Mfld. Még is ezen a' Földön 30,000 Ember lakik, (*) pedig miből élhessen ennyi Ember, olyan Földön mint a' Littoralének Földje? ki-ki méltán kérdezheti. Mert ez a' Föld tsupa Hegy Völgy, tsupa követs, fővény, és Kö-szikla. Mely nagy munkával lehessen itt egy darab földetskét meg-szántani, vagy-is inkább meg-kapálni (mert nehéz itt a' Szántás) azt könnyű gondolni. Kivált a' Szőlő Hegyek mivélése, mely ifzonyu fáradsággal jár! Ha sok munkával a' nagyobb köveket a' szegény Paraszt ki-ásta, és ki kspálta, még akkor fok helyeken földet és trágyát hord fel a' hátán a' Hegyre, és ugy téfzi annak száraz és köves földjét a' Szőlő termésre alkalmatossá. De veszik is hasznát fáradságoknak; mert a' nagy szorgalmatossággal mivelő Szőlőknek, mind a' meleg Égtáj, mint pedig a' Tengernek ki-gőzölgő nedvessége sőt maga a' földnek követsessége-is (mert a' kövek mefzesek) fokat kedvez, ugy hogy mind nagy bőv-ségben, mind különös jószágú Borokat termesztenek,

(*) A' Littoralében lakó Népnek Contributiója Fiumát és Bucharit Vidékével ide értven, azonban *Zentet* és *Karlopágót* mint most a' Határnokhoz számláltatódó Helységeket, Vidékeikkel egygyüt ki vévén, 3692. Rftokra mégyen.

és az ugy nevezett Tengeri Bornak körül-bé, főt
 meszszebb is nagy kelete 's érdeme vagyon. Hogy
 a' Szőlők a' leg szebb Gyümölcsösökkel telyesek
 azt emlitem Utamban; a' vetések is rendszerint
 a' Szőlők közt vagynak. Az itt termő Gabonák
 nemei: Buza, Rós, Zab, Árpa, Haritska, Ku-
 kuritza; de mindenik nemből kevés terem a' La-
 kosok szükségeinek ki elegittésére. Leg jobb Esz-
 tendőben annyi terem a' Föld mivelőnek, a' mivel
 két Hónapnál tovább bé nem éri. — Azért-is ré-
 szint a' Horváth Országi Gabona és különösen
 az Olasz Országból hozott Kukuritza által segittik
 magokat.

A' Szőlő művelésén kívül (mert a' Szántás
 vetés számba sem jöhet) a' másik fő Élelem módja
 a' Littorálé Lakossainak a' Hajókázás. A' Hajóká-
 ra mennek Hajósoknak vagy-is ugy nevezett Má-
 tróznoknak. A' Kereskedők t. i. bizonyos 'Soldért
 egy ideig őket Hajókra meg fogadják, és ők
 meszszre Földekre el menvén ezen szolgálatjokból
 pénzt keresnek. További Élelem módjok, a' Ha-
 lálzás; ebből is fokot keresnek. A' Fuvarozás-is
 nagy keresetek, ugy hogy némely Esztendőben
 40. 50. ezer Rforint *circulál* a' Lakosok közt csak
 tsupán, a' Fuvarozásokból. Végre a' terek hordás;
 Képzelní lehet, hogy oly fok Hajóknak meg-ter-
 helésekre, vagy ki ürítésekre, és a' terheknek
 bizonyos helyre való vitelekre, oly fok Hajókhoz,
 fok Emberek is kelleneek. Ezen fáradságra a' Lit-
 torálé Népe, kivált pedig az Afzszonyi Nem kü-
 lönyön adja magát, és ebből is hasznot lát.

Nem gondolná az ember, hogy egy Afzfony oly terheket tudna el bírni, mint a' mlyeket itt vinni lát, sőt egyik Kikötő helyről a' másikra, 3 — 4 és több orányi földre-is Portekákat visznek hátokon. — Magam láttam hogy egynéhány Afzfony Fiumából Buchariba Török Mátrázokat vitt a' hátán, a' mely terhe egy Szamárnak is elég lett volna. Mászván a' leg nagyobb Hegyeken és terheket vivén, fonnak-is. — De különben is itt az Afzfonyok, valamint az egész Horváth Országban, felette dolgosok, és a' Férjtiaknál szorgalmatosabbak. —

A' mi ezen a' Földön a' Marha tartást illeti: a' tsekélység; mert itt a' Marhának elég Legelője nincsen, és az egész Vidék is nem Marha tartásnak való hely. — Azért is a' Paraszt tsupán csak a' Szekerezésért tart Marhát. Juhot, Ketskét-is tartanak; ámbar nem nagy számmal. Igaz hogy itt a' Legelő szűk; mindazáltal még a' leg kövsebb helyeken-is olyan jó sőt szép fu terem néhol, hogy a' Marha küömbet nem kívánhat. —

Fiumához közel, *Skriljevó*-nál nagy Marha Vésár szokott tartatni, a' hová Magyar és Horváth Országi Marhák nagy számmal hajtának, és a' Fiumaiktól, Triestiekről és Velentzeiektől meg vétetnek. Ezen Marhák azonban csak a' nevezett helyeken való szükségre vétetnek meg.

A' Littoralei Lakosok mindnyájon Horváthok, Vallásokra nézve Catholicusok. A' mi ezen Ten-

geri Vidéknek Kereskedését illeti, erről Fiumánál szollottam. Hogy ennek Várossaiban a' Gabonával való Kereskedés mindenek felett első és nagyobb, azt is említettem. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a' mult 1794-ik Esztendőben Novemberig a' Litoráléból ki vitt Gabona, 500,000 Mérore ment. Triesiből nygan azon Esztendőben 1. Milliomat vittek ki.

További Út.

Fiumán tul egy kis óra mulva ki megyen az ember a' Magyar Birodalomból. Itt Harmintzad, Vám, és Visitatio alá vagyon kiki vetve. Ugyanis Harmintzad a' Széleken mindenütt, Vám pedig az Óstria-i Provintziákban, mind a' széleken, mind pedig az Ország utjában majd minden 3 -- 4 Mértfoldnyire vagyon, — ugy hogy ez, az Utazonak nem kevésbé terhes. — Ide járúl az is, hogy a' Tsászári K. Vámokon kívül a' Földes Uraságok-is sok Vámokat tudnak fel találni. —

A' Visitatio azért történik, ne hogy valaki tiltott Portékákat, az az Contrabandot vigyen bé, mint p. o. Dohányt, idegen Pofztókat és más Matériálékat. — Ha az ember azt akarja hogy itt minden Portékáit fel ne hányják, el ne mulassa hogy Fiumában egy Vám Ház beli Tisztnek jelenlétében azokat Ládáiba bé rakja, és azon Emberrel bé-petsétteltesse. Itt Passust is kell előmutatni, külömben tovább nem eresztik az Utazót. — A' Gránizon tul: Carniolia. — Az első Posta

Lippa, innen két Posta *Mattéria*, innen ismét kettő *Triest*. Ebben a Vidékben az ember jobb rendbe szedett ámbár kisebb) Falukat lát, mint Horváth Országban. A' Lakosok a' Horváth Nyelvhez hasonló Nyelvet beszélnek, a' mely Crainer Nyelv, és egész Carnoliában közönséges. — Azonban ez a' része a' Tartományak, melyben most utazánk (*Tsitsen Landnak*) *Tsits* Videknek nevezetik, és itt *Tsits* Nyelven beszélnek, mely a' Crainernek csak egy különböző dialectussa. — A' Paraszatok öltözködése itten olyan mint a' Horváthoknál de már a' felsőbb részében Carnoliának toldott lábok vagyon.

A' Környék Lippáig felette köves, és kősziklás; sivatag hely. — Innen Mattériaig kevesebbé az, és már inkább lát az ember szebbetske vetéseket. Mattériától fogva Triestig pedig szép, és termékenyebb Föld; — mindenütt Hegyes a' Környék. —

Fiumától egész Triestig bátortalan az út, mert a' közel lévő Velentzei Histriából, sok Tolvajok háborgatják az Utazókat, és az Ország útján prédára leselkedvén, az Utazókat nem igen ölik ugyan meg hanem mindenektől meg-fosztják, és azután ismét Histriába, mintegy Asylumba veszik magokat. — Mert igen bajos dolog, és sok utánna járást kíván, a' míg a' Velentzei Jurisdiction egy Tolvajt ki-ád, vagy meg-büntet. Azonban, a' mint a' Tolvaj kergetések módjáról itten értekeztem, e' sem leg jobban megyen. A' Bihar és Pesth Vármegyei Lovas Persecutorok tudom hogy több

Tolvajokat tsipnének el. — A' Histriabéli Tolvajokkal a' Carnioliabéli Parasztok, kivált a' Pásztorok egyet értenek. De ezeknek a' Földjök azt mutatja, hogy a' szükseg veszi öket egy részről a' Tolvajságra. — Sokat-is lát az ember koldúlni: kivált a' Gyermekek Idegent nem láthatnak, ia' nélkül hogy koldulásokkal néki ue alkalmatlankodjanak. Az egész Vidék-is minthogy kösziklás, különösen szolgál a' Tolvajoknak tzeljokra; mert a' Kösziklák megé buvnak, onnan lönek ki az Utazóra, magok pedig bátorságba vagynak, és fok helyeken még a' Lovas Ember kergetéseitől is mentté tehetik magokat, mert olyan kösziklás helyeken szaladnak a' hol öket Lovall nem kergethetik. — Ezen bátortalansáért az Utnak mi négy Katonákat vettünk minden Státzion, az ott cantonirozó rendes Katonaságból; egy külön Posta Kotsit-is kellett venni, és ebből láthatni hogy az ilyen Garda költségbe kerül. A' szép Triestbe szerentsésen bértünk. —

T r i e s t.

Triest egy nagy Város a' Tenger mellett, a' mely előtte egy tágas Öblöt formál. Egy fél körületben Hegyek környékezik, melyeknek éppen allyában fekszik. — A' Vár egy Hegyen épült, a' melyre a' Városnak is egy része fel vonul. (Az ide rekesztett le rajzolásából Triestnek, egész fekvését és nevezetesebb részeit meg láthatni.) Nem lehet le irni, mely igen kellemetes fekvése legyen ezen Városnak. A' megette lévő Hegyek, melyek

a' leg szebb Szőlőkkel és fákkal bé-plántáltattak , és a' fok mulató Házzakkal, (Kámpannyáknak nevezik az Olaszok) rakottak, a' szép Volgy a' mely a' Város végénél kezdodik, és Keretekkel 's vetésekkel van bé terítve, egy Erdőske mely ezen Volgyben a' Hegy oldalban fekszik, továbbá 'a' Városnak nagy ki terjedése, és az ujj Városnak különös szépsége, a' határ nélkül ki terjedő Tenger, a' bátorságos és tágas (Ki-kötő hely,) mely a' Tengernek öblében, mind természetiképpen, mind pedig a' munkás mesterség által formáltatott) mind ez, gyönyörűségessé téfzi az egész Környéket. Nem lehet szebb tekintetet látni, mint Triestet a' Várból nézvén. —

Triest Császári és Királyi Szabad Tengeri Város, és egy a' leg-nagyobb Tengeri kereskedő Városok között Európában. All az Ó és Ujj Városból, és a' Várból, a' mint ezen részeit a' Rajzolat is mutatja, Olasz Városnak lehet mondani, mert valamint nagyobb része Lakossainak, úgy az egész *tónus* is Olasz; de nagy számmal vagynak a' Németek, Frantziák, Grisonusok, Görögök Ráczok és Örmények. Ezeken kívül pedig fok féle külömbféle Nemzetűek lakják, kivált mulatásul, 30,000-en selyül vagyon a' Lakosok száma; 6 — 7 ezeret ezek közül tsupán tsak Idegeneket vévén, kiknek tsak ideig való mulatások szokott lenni.

A' Vallásra nézve-is fok féle Emberek laknak itten, és itt minden Vallásnak szabad gyakoroltatása vagyon. A' Muhammedanusoknak is

szabad volna Templomot építeni; de Törökök igen kevesen vagynak Lakoul.

Vagynak Catholicusok, mely a' nagyobb részt részli; — Evangelicusok: ezek Németek; Reformátusok: ezek nagyobbára Grisonusok, az az Helvétianak azon részeiből valók, melyet Grisonus Földnek (Graubundtner Land) neveznek (*).

Rátzok, és Görögök: kik részint Török Országok részint Slávoniaiak, és Orientalis Ritust's hitet tartanak. — Ezeknek két igen szép, sőt mondhatni pompás Templomjok vagyon. — Az Örmények ugyan Catholicusok, de külön Templomjok vagyon. —

A' Triest Vidéke Lakossai kiket Crainereknek lehet mondani, mert azt a' Nyelvet beszélik, ámbar az Olaszfal is némünémüképpen elegyitik, mindnyájon Catholicusok. —

(*) Ezen Tartományból a' Lakosok kik Mesterségekből élnek fok felé szoktak ki vándorolni, mivel különben is nagy köztök a' Népeesség, de nagy részt bizonyos idő múlva Honnyokba térnek. Triestbe számosan vagynak, és mindnyájon Mester-emberek, vagy Mesterséget tanulók. Ezeknek különös Nyelvek vagyon, olaszos és frantziás, de mind egyik Neinzettől bajosan érthető. De mint-hogy Olaszul mindnyájon tudnak, a' Pap nékiek olasz Nyelven predikáll, kissebb része a' Reformátusoknak Német, ezeknek kedviért minden Hónapban egyszer németül tartatik az Isteni tisztelet. —

Triestnek elébb polgári azután Kereskedésbeli állapotjaól, végre némely nevezetesebb részeiről fogok szólni. A' mi az elsőt illeti: Triest és a' hozzá tartozó Vidék, mely 30 Falukból áll, tulajdon polgári Jurisdictional bir, és ezen feyül különös Kormányfzék által igazgattatik, semmi egybe köttetésben nem lévén valamely más Ústria Tartománnyal. A' Városnak, és Vidékének Magistrátussa vagyon, mely *Civico Provinciálénak* neveztetik. Ez egy Elölülő-ből (kit a' Felség nevez ki) négy Tanátsosokból, (kiknek kettejét a' Felség, kettejét a' Városbéliek választják) egy Cancellariusból és egy Titoknokból áll. Ez a' Magistratus a' Juridicumokban első *instantia*, innen pedig a' Carinthiai Táblára *Klagenfurtba* appelláltatik. Ugyan ez a' Civico Provinciálé, a' *Mercantilis* perekben második *instantia*, a' hova a' *Mercantile Forum*tol appellálnak, ekkor mindazáltal mikor *Mercantilis Dolgok* folynak, a' Triesti Fő Kormányozo praefideál a' Civico-Provinciálénak.

Ezen Magistratuson kívül vagyon a' Városnak egy kis Birája (*Prætor*) a' ki 25 Forintig ítélhet, és egy *Criminalis* Birája, a' ki a' Crimnälékben az *Investigatiok*at meg teszi és a' Magistratus iteleiteit végre hajtja.

A' mi a' Városnak közönséges *Politicumait* illeti, azok a' Város Gyulése vagy az ugy nevezett nagy és kis Tanáts által végeztetnek. A' rendes *politikai*, és *politiai* Igazgatás pedig, a' Kerületi Tiszttségre, 's azon felyul a' Kormányfzékre vagyon biva. —

A' Város Gyűlései a' *Patriciusokból* állanak a' kiket Városi Neméseknek lehet nevezni; olyak ezek mint a' *Fiumabeliek*. A' nagy Tanács minden *Patriciusokból* áll; vagyon mintegy 80 *Família*. A' kis Tanácsba minden *Familiából* csak kettőnek van helye. A' Dolgok fontosságához, vagy mi némiségehez képest, ez, vagy amaz gyűlekezik, és a' *Civico Provincialétől* hivattatik öszve. Mert ez a' Városnak közönséges állapotját (*Status publicus*) tárgyazo Dolgokrol nem tanácskozhatik, hanem azokban, csak a' Városi Gyűlésnek eszközü, és végre hajtóul szolgál. — Ezt a' Városi Gyűlést egy Magyar Országi Vármegye Gyűléséhez lehetne hasonlítani. Ez választja a' *Patriciusokat*, és a' Városnak Tiszteit-is.

Tudva vagyon hogy az *Óstria*i Tartományok Kerületekre vagynak osztva, melyekben ugy nevezett Kerületbeli Kapitányok vélek lévő Tisztekkel egygyütt a' *Politicumi* dolgokat folytatják. *Triest* és *Vidéke* egy külön Kerületet tészen, és valamint minden Kerületbeli Tisztség (*Kreisamt*) a' *Provinciák* Kormányfzékeitől függ, ugy a' *Triesti*-is, az oda való Kormányfzék alatt vagyon. — Ez a' *Kreisamt* egyfzersmind *politizai Directio*-is, (*Politzey Direction*) A' *Kreishauptman* két *Assessorokkal* egygyütt viszi Dolgait, tölle pedig némely Dolgok magok mi-némiségekhez képest a' Kormányfzékhez mennek, és ott intéztnek el. A' Kormányfzék, minden *Politicumokat*, a' melyek vagy a' Város Tanácsaitól, vagy a' Kerületi Tisztségtől fel adatnak, folyrat, a' Királyi Rendeléseket közönségessé teszi, és végre hajtat-

is; e' mellett a' Kereskedésbeli Dolgokra-is ügyel, és ebben a' pontban itt-is ugy folynak mindenek, valamint Fiumánál említettem. A' Triesti fő Kormányozó egyfzersmind Generalis és Feldmarschal-Laitnant. De ezen Hivatalját ő is tsak annyiban tölti bé mint a' Fiumai fő Kormányozó 's ebben a' részben nintsen sok foglalatossága, minthogy valósággal egy itt lévő Generál Major ügyel a' Katonai dolgokra. —

Triest, és egész Vidéke, femmi Contributiót nem fizet, sőt a' Város-is senkitől mástól adozásokat nem vérszen, hanem tsak azoktól, a' kik Bort kortsomárolnak. Mert az ilyek Vámat tartoznak fizetni. De ha nagygyában kereskednek a' Borral, ugy ők sem fizetnek. — Ebből a' Bor Vámból nagy a' Jövedelem. Ezenkívül, holmi Házi Fundusokból, és némely Tőke pénzekből, a' Városnak Esztendőnként 150 ezer Forint Jövedelme vagyon. —

A' Triest Vidékén lévő Falukban, mind Triesti Lakosok birnak. Ennek előtte ezeket nagyobbára Triest Várofsa birta, de már ezen Birtokait, mind Privatusoknak adta el. Az ilyen Falukbeli Birtokosok, a' magok Földjeiket vagy a' Parasztnak adják ki Taxára, vagy magok számokra azok által mivelletik fele haszonba.

A' Városnak őrizetire, mindenkor számos rendes Katonaság tartatik, a' Ki-kötő helynek pedig, és az egész Magyar 's Óstiai Littorálénak bátor-

ságára, a' már Fiumánál is említett Tengeri Hajók 's az azokhoz tartozó reudes Tengeri Katonák vigyáznak. — Többféle nemű Hajók, és következő számmal vagynak mostanában: 16 *Schaluppák*; az ilyen Hajók 12 hat fontos golyobisú Agyúval bírnak, és 24. Tengeri Katonákat tartanak: 6 *Schebékek*; Az ilyek 1. huszonnégy fontos golyobisú, és két hat fontos Ágyúkkal bírnak, 's 32. Embert tartanak: 4. *Felukkok* ezek 2 egy fontos Ágyút tartanak. Az utolsók inkább a' jövő Hajók meg vizsgálására szoktak használtatni. — Ezeken kívül némely Tsónakok vagynak, melyeket kémlelő Tsónakoknak neveznek; melyek a' jövő Hajóknak eleibe szoktak menni, őket kikérdezik, és a' Sánitáshoz vezetik.

A' régiebb időkben Triest Republica volt, több Olasz Országi nagy Városok modjára. — A' Tsászárok az ily nagy Olasz Országi Városokat a' kikkel külömben is nehezen bírtak örömeit engedték független lábon állani, ha csak az ő Oltalmakat meg ésmérték. Ezért Efztendőnként bizonyos Summát fizettek: és pártjokon voltak. A' Velentzeiek igen soká háborgatták a' Triestiek tsendességét, és három ízben próbálták az ő meghodoltatásokat, de mindenkor hiába. A' Triestiek azután egészfízen a' Tsászárok és az Óstria Házbol való Uralkodok Birodalmához kaptsolták magokat, egy külön Kötés által, melyben szabadságok iránt bátorságba tették magokat.

A' mi a' Kereskedéft illeti: az itt oly nagy, hogy Európában kevés Tengeri Városokban vagyon

nagyobb; kivált a' Magyar, és Óstiai Birodalomnak Kereskedésére nézve. Minden Nemzeteknek láthatni itten Hajóit: leg több Olasz Anglus és Török Hajókat — A' Magyar Országi Termékek (Prodnetmok) melyek itt el adatnak: foképpen a' Gabona (*), a' Dohány és a' Marhák. A' két elsőt különbsön az Olaszok a' Frantziák, és a' Spanyolok, az uolsókat inkább csak az Olaszok veszik; azonban a' Marháknak nagyobb része a' szárazon haitatik Görzbe, és Olasz Országba. — Horváth Országból Fa jön és Szén, Carnioliából is Fa jön; kivált a' Hajó építésre és az Árbotz-fáknak való fa, majd mind innen jön. — Carnioliából továbbá az *Idriai* híres Bányákból a' Kén-esső hozatik ide, a' melyet az Idegenek kivált a' Spanyolok vesznek meg. Most váratnak egy Spanyol Flotta, a' mely tsupán csak Kén-essővel fog meg rakodni, melyet a' Spanyol Királyn vétet, és Americába *Mexicoba* viteti az Aranynak *Amalgamatiojára* (vagy is, az ezüsttől, réztől, és egyéb fél-vagy egész metallumos részekből való elválasztására 's tisztítására) Karinthiából számtalan Vas hozatik, a' mely a' Levantéba (a' Nap-keletre fekvő Török Birtokokba) és Olasz Országba *Senegagliaba* a' Pápa Birodalmába vitetik; Styriából atzelnak való Vas hozatik, és ezt az Anglusok 's más Idegenek vesznek meg. Az elő'számlálttak a' főbb Artikulusok melyekkel a' miénk a' Kereskedést üzik. Ezeken kívül némely (*fabricatumokkal*) Készit-ményekkel Kézitsinálmány-

(*) Hogy csak a' múlt esztendőben Triestben 1 Millio Mérő M. Országi Gabona költ-el, azt emlitem fel yebb.

okkal, n. m. a' Tseh Országi 's Morvai Válfzonnal és Tseh Országi Üvegekkel; nagy Kereskedés üze-rik — Az Idegenek pedig ily nevezetesebb Áruk-
kal gondaskodnak a' mieinkre: a' Török Országi Hajók, melyeken nagyobb részint mind Görögök üzik a' Kereskedést, Gyapottat, Olajat, Ris-kását, Mokka Kávét a' mely t. i. a' Déli Asiából hozatik) és mindenféle Levantei Gyümölcstöket, továbbá Török Készítményeket, az Anglusok Amerikai Kávét, (ez oltsobb a' Mokka Kávénál, de rozfszabb) Riskását, és Anglus Kefzit ményeket, u. ni. Pofztokat, Bársonyokat, Atzél portékákat, s. a. t. A' Hollandusok Fűszerfzámot és Théát, a' Ragusai Dalmatak Olajat, a' Frantziák Spanyolok, Olafzok Borokat, és az utolsók fok Narantsot, 's Tzitromat, a' Velentzeiek és Napolyiak pedig különösön Tengeri Sót-hoznak. — A' Dániai és Sueciai Hajók vagy vásárolni jönnek, vagy pedig más Nemzeti Kereskedők számára vett Portékákkal terheltetik meg-magokat; vagy azoknak Áruikat hoz-zák ide. — Az elő számláltartakon kívül, még fok különbfélékkel vagyon itt Kereskedés; de eieg-volt, a' nevezetesebbekről szollani.

Ezen fokféle Nemzetek a' magokéinak Kereskedésére való vigyázis végett, Biztosokat, v. is ugy nevezett *Consulokat* tartanak. Ezek a' magok Nemzetbélieknek Kereskedésiről, és a' Kereskedésnek állapotjáról közönségesen, a' magok Országoknak Igazgatóit tudosittyák; és az is kötelességek hogy a' magok Nemzetbélieknek az Idegen Ki-kötö helyben támadott perlekedéseiket igazitssák, vagy azoknak hibáikat büntessék, és ha fontos a' delog, Országjokba tudositást küldjenek. —

Látni való hogy a' Triestiek nagyobbára csak a' Kereskedésből élnek, a' mellyből oly nagy hasznok vagyon. Az ide való Kereskedők száz ezre-
 C rekkal bírnak, melly Gazdagságokat sokaknak, mind nagy Házaik, mind egész életek módja mutatták. Azok a' kik nem Kereskedők, mint a' milyenek nagyobbára a' Pátritziusok, és inkább Töke penzeikből vagy Jofzágaikból élnek, szegényebbek és nem bírják olyan jól magokat.

Triestnek nevezetesebb részei e'
 következők:

1) *A' Therefien Móló*, a' melly-is egy a' Tengerbe bé-nyúló hoszszu Battéria, mellyről az Ellenségre ha a' parthoz közelitne, ágyuznak. Ezen Mólónak végében egy Strása Ház és Golyo-
 bis öntő Műhely, kezdődésénél pedig Puska por Magazinumok vagynak. A' parton a' Mólóra való mentelnél egy Lázareth, az az Kontumázt-Ispotály vagyon, de a' mellybe csak olyankor tartatik Kontumázt mikor a' nagy Kontumázt Ház meg-
 telik, —

2) *A' Josephi Móló*. Ez az első után építettett aval által ellenbe, és hasonló modra a' Kikötő hely a' Oltalmazására szolgál. Ennél a' Mólónál a' mint láthatni a' Rajzolatból-is, a' Tenger nagy Kerítésbe van el-rekesztve, a' hová a' Kontumáztot tartó Hajók mennek. A' nagy Lazareth vagy Kontumázt itten lévén. Két Rekeszek vagynak: a' nagyobb, a' nagy rendli, a' kisebb, a' kis Hajók mennek, és itt töltik-ki-a 40 Napot.

A' Hajókból a' Portékák mind ki-rakattatnak a' Hajós belick által, és Kontumáz z Magazinumokba (Szinekke) tételnek. Itt az olyanok, a' mellyek ta'an Pestist tarthatnának magokban, mint: Gyapott, Posztó s esfélék, ki bontatnak és minden nap megprobálatnak. Ugy t. i. hogy egy magát 34. Krajtzárért arra szánt ember' kezét közikbe, és beléjek dugja 's ha ő a' Pestist el nem kapja, ugy Pestis nélkül valóknak találtnak. — Az Emberek pedig mind külön Szobákba rekesztetnek, mellyeknek külön bójárások, külön Konyhájok, és külön felre való helyek vagyon. Hogy a' Kontumáztot tartóknak Isteni tiszteletük-is legyen, az okból egy kerek Kapolnátska van építve, mellynek oldala nagy üveg ablakakból áll. — A Pap ebben a' Misét mondván, a' Kontumáztot tartók kívül vagnak, és mindenselből láthatják őket. — A' gyóno-szék is ugy van tsinálva, hogy egy része a' Kapolnába, más azon kívül vagon. —

Az egész Kontumáztora, egy ugy nevezett Prior vigyáz, ki is a' Sanitás beli Commissióhoz tartozik. — Ezen kívül Chirurgusok, Vigyázók, és szolgáló Emberek vagnak. — Ha a' Hajók és Emberek a' ki szabott idot ki töltötték, akkor Triaest előtt ki köthetnek. —

3) *A' Sanct Carló Molò*, a' régi Molòral és Ki-kötö helyetskével egygyütt, a' Carló Molò a' 3dik a' régi Molò a' betuvel és a' megette lévő Ki-kötö Hely a' 31dik számmal jegyeztetnek. —

A' míg a' Városba bé-nyúló Kanálisok nem voltak a' Hajók csak a' régi Ki-kötő helybe mentek bé; és régen ámbár a' Város maga, mivel Kö-ülai fenn állatnak, erősebb volt mint most, a' Tenger felől más oltalma nem volt az *a* alatt lévo Batteránál. De Károly Tsáfzár és Király azután a' 3dik szám alatt lévő Mólót vagy-is Erősítést csináltatta, azt a' Ki-kötő helyhez ragasztván (a' *b* betűnél).

Éppen itt, egy Szent Károly nevű Hajó süllyedt el a' Tengerben, és erre építették az arról is neveztetett Móló.

Az ilyen Mólók a' Tengerben úgy készülnek hogy nagy kövekkel és földel töltött deszka Láda el süllyesztenek, és ezekre ismét kö-es föld töltetik, a' melyre végre faragott kövekből a' Móló építettik. Ezen faragott kövek közzé pedig a' Méz helyett *Puzzolán* Agyag hányatik a' melynek az a' tulajdonsága, hogy kővé válik és a' köveket igen keményen öszve tartja. —

4) *A' Sanitás*; (Egység Ház) mely az 3dik Számmal jegyeztetik. — Minden Hajók melyek a' Triest partjához jönnek, ezen Ház előtt tartoznak meg állapodni, és Passuszaikat mutatni. Ha Pestis hir vágyon, innen minden Hajók a' nagy Kontumátzba küldetnek, ha pedig nintsen, az olyak melyek a' magok Kapitányaik 's Hajossaik ki-vallása szerint, Török, vagy rabló Hajokkal közösültek, vagy a' Török partokrol jönnek, 14 napig, néha csak 8 napig-is tartoznak Kontumátzot

tartani, az Egésség Ház előtt. Ezeknek Portékák a' Hajókba maradnak; az Emberek pedig reggeltől fogva estvíg Hajóikból a' Szárazra jobbetnek kis Tsónakokon; de más hova nem, hanem csak az Egésség Házhoz egy mellette lévo Szinbe: holott két külön Rekefzek vagynak, mellyek egy inastól egy fél ölnyi, és fel einber magossagu fal által el-vagynak választva. — Az egyikbe a' Kontumátzosok, a' másba a' Triestiek mennek, és itt a' két Fél egymással beszéllget, előre alkuszik, 's a' Kontumátzosok a' Triestiektől vásárolnak. A' pénzt lapátokon nyujtják által, és egy a' falba felyül lévő lyukba vetik, a' mellyben etzet vagyon; a' Triestiek pedig azután innen ki veszik a' pénzt. — A' Kontumátzosok mellett Vigyázók vagynak, mind azért hogy a' jó rend mindenben meg tartassék, mind azért hogy egy rendbéli Kontumátzosok, más rendbeliekkal kik előbb vagy később kezdetek a' Kontumátzhoz, egybe ne elegyedjenek. —

5) *A' Hószszu Kanális.* Ebben leg bátorságosabb ki-kötések vagyon a' Hajóknak, mert ez a' mint láthatni a' Városba nyulik, és az urtza közepén megyen fel; a' leg nagyobb rendű Hajók mindazáltal ebbe bé nem férnek. Ezen a' mint a' 6dik száim mutatja egy keskeny hid vagyon. —

6) *A' Bor Kanális.* Ebbe a' Borral terhelt Hajók mennek bé, 's azért neveztetik Bor Kanálisnak. —

A' 7. betű alatt egy regulázott fo'yásu parak, mely a' Hegyekről le jövő Vizetskéket magába

vészén és mindenütt az Ujj Város mellett foly, a' Tengerbe szakad. —

Az *u* betű alatt a' Hajó épített hely vagyon, holott az ember a' Hajó épített az első munkától fogva az utolsóig, láthatja. Triesten igen derék Hajókat is készítenek. —

Emlitem utoljára a' Citadellát vagyis a' Felleg-várat, mely a' Hegyen fekszik, 's a' Városnak nem kevés oltalmára szolgál. Kicsiny, és nem a' leg erősebb állapotban vagyon. Innen szokták az Idegen Hajókat Ágyú lövésekkel meg köszönteni; a' már tudva vagyon, milyen Hajónak melly tiszteletet kelljen adni. A' Várbeli Épületeknek egyike Büntető v. Fenyíték-ház gyanánt szolgál. —

Meg-jegyzem még Triestről, hogy itt némelly nevezetes Fabrikák vagynak: úgy mint p. o. Ro'solis Fabrika, mellyben a' leg jobb Ro'solist készírik, 's a' mellynek igen nagy kelete van; továbbá *Fajantz*, vagy fattyu Portzellán Edények Fabrikája. A' föld mellyből az Edényeket készítik a' portzellán földhöz hasonló, de nem egészen oly természetű. A' Velentzei Birtokból veszik *Skio* nevű Hegy mellől, és *terra de Vicenzának* nevezik. Az ebből készült Edények hasonlítanak a' Portzellánhoz, és mivel a' szépség 's tartósság benne meg vagyon, 's oltsobbak is a' Portzellánnál, nagy keletjek vagyon, kivált az Országban. — Vagyon még Tobák Fabrika-is. A' Hajókra való Köteleknek mindenféle nemeit pedig

nagy bővségben készültk; fok utzákban akad az ember Kötél tsinalokra, kik itt folytatják munkájokat. —

Triesthez egy fél órányira a' Velentzei Bir- tok Szélében a' *Salinák* vagynak, az a' hely t. i. a' melyben a' Tengerből a' Sót veszik ki. A' Tenger Vizit kis tsatornák által a' földbe, mint egy két Lábnyira bé ásott és keményen meg tom- poltt táblákba eresztik. Ez itt bizonyos ideig áll, a' míg a' Napnak melege által a' viz ki-párállik, a' Só a' fenéken meg ülven; azután néhány izben ismét vizet botsátnak a' táblába a' míg a' Só vas- tagon marad a' fenéken melyet azután lapátokkal innen ki-vésznek: 's e' már kész, morsolható Só. Mivel a' földből fokot magába szívü, és külöm- ben-is tisztátalan, barna: és mivel jól meg nem szokták törni, darabosotska. —

A' mely Sót itt ki vesznek a' Tenger Vizi- ből azt nem lehet más helyre hanem csak a' Ts. Királyi Só Depositoriumba adni, azért-is itt mindenkor szokott egy vagy más Vigyázo ember a' Ts. Királyi Só Háztól lenni, nehogy a' Sót más felé adjak. —

A' nevezetes Triesti Eplületeknek neveik, a' Városnak le rajzolt Képében fel vagynak jegyezve, az Ujj Város (mely Mária Therézia alatt kezdett épülni) kiváltképpen, szép és nagy Épületekben bővölködik. Nem kevesbé szép Eplületek készül- tek és készülnek a' Város' azon Ujj részében mel- lyel Jo'sef Tsászár alatt kezdődött nagyobbittatni a' Város. Ez a' rész a' Carló 's Theresien Móló

között vagyon a' Tenger partján, és itt még a' Tengert-is már egynéhány ölnyre bé-töltötték, hogy annál több Ház helyek nyerettsesenek, —

A' Triesti Vidéknek a' Velentzei Birtokkal határos Szélein bizonyos mezszeszésekre Strá'sa Házak vagynak a' melyekben a' Szélbeli vigyázásra, és a' Szökés még akadályoztatására nézve Katona őrizetek szoktak lenni. Minden Strá'sa Háznál egy Mo'sár Ágyu is vagyon, melyet valamely Katona meg szokésekor szoktak ki-sutni; a' mely jelre a' Vidékbeli Parafztok fel lármázodván, tartoznak a' Szökövényt keresni. Különös az, hogy többnyire az őrizeten lévő vigyázó Katonák szoktak meg szokni. De az ilyen Szökövényeket éppen oly bajos meg kapni mint a' Tolvajokat, mert hamar a' Velentzei Birtokba veszik magokat.

Ennyit Triestről 'sezzel Utazásom'
le-írását-is el végeztem;

HORVÁTH
ORSZÁGRÓL
KÖZÖNSÉGESEN.

Alkalmatosságot veszek itten, hogy Utamnak le-irása után, a' melyben Horváth Országnak csak egy részéről szólhattam, az egész Országról (valamint ezt Slavoniáról tselekedtem) egy Közönséges rövid le irást tegyek, melyben ezen Országnak természeti tulajdonfágára, belső és polgári állapotjára fogok terjeszkedni.

Horváth Ország a' Természettől szép és kellemes Országnak tététt. Eg-tájja minthogy nagyon Dél felé esik, meleg; azonban a' Dél

melegség itt a' fok Havasok és Hegyek által mérsékeltetik. A' Tenger mellett fekvő részben, mindszáltal egy Magyar és Erdély Országi Embernek Nyárban felette melegnek tettezik. Nagyságára nézve a' mostani Horváth Ország Erdélynek szinte két harmadát teszi és mintegy 500 □ Mértföldre vettetik Felütete. — Inkább hosszába nyulik el, és kevésbé széles. Népeisége ki terjedéséhez képest elég nagy, és 700,000 Lelkeknél többre megyen.

Erdélyhez fokképpen hasonlít ez az Ország, kivált Hegyes részeiben, de a' földje még sem oly termékeny, és több munkás szorgalmat megkíván. A' Gabonának fokféle nemei, u. m. Ro's, Árpa, Zab, Haritska, Törökbuza jól teremnek ugyan, de a' föld trágyázást kíván, nem is adakozik oly bővséggel, hogy ne lenne igen gyakran Magyar Országi fegedelemre szükségek a' Lakosoknak, tiszta Buza pedig igen keveset terem. A' Horváthok a' Gabonával teszik azt a' Speculatiot, hogy eladják a' magokét a' Littoraléba, 's magoknak Magyar Országról hozatnak.

Ezen Országban Ugar-földeket nem láthatni: a' mely földbe Ro'sot vagy Árpát vetettek, abban, ha ezt le-aratták, Haritskát vetnek. — A' Gyümölcsökre nézve Horváth Ország elég termékeny, főt a' Tenger felé való 's Dalmatiával határos részben déli Tartományi Gyümölcsök, u. m. Olajfák és Figék teremnek. Szollok-is bővségben művelternek, de a' Borral csak belső Kereskedést üznek. Styriában ugyan ugyan valami keletje a'

Horváth Bornak, de oda tsak igen nagy Vámmal lehet bé vinni. Dohányt felette kevés helyeken mivelnek, ezt magok-is a' Horváthok a' Muraközből Slavoniából, és Magyar Ország déli részéből veszik. —

A' mi a' Marhabéli Oeconomiát illeti, az ebben az Országban nem nagy, azonban éppen nem meg-vetni való. Tartanak a' Horváthok Marhát, de tsak magok szükségekre, és belső Kereskede-
re; fokakat-is hizlalnak, és a' magokéinak fogyatkozásában fokakat Magyar Orzágról vásárolnak hizlalás végett, 's ezen Marhakat, melyeknek Olasz Országban nagy keletjek vagyon, jó áron el-adják. A' Horváth Marhák nagyobb részint kisebb neműek, fok a' pej, és fekete közöttök. A' Lovakban a' tér helyeken nintsen szükség. Juhokat keveset (*), Sertéseket nagy számmal tartanak,

Annyi Erdőket egy akkora Országban nem igen láthatni, mint a' Horváth Földön: mert itten Havas, Hegy, Domb, Völgy és Térség Erdűkkel terített, fákkal rakott. A' Fával szép Kereskedést üznek a' Horváthok a' Tengeri Partokra, de kivalt a' fok Fa-szénnel, melyet az Erdeikben

(*) Mercopailon, mely-is Kamarai Jószág Olasz Orzági Paduai Selyem Juhok tartatnak. Ezek szépen szaporittatnak, és esztendőnkent 60. 70. Juhok el-hajtatnak Budára, a' többi kamarai Jószágokba való el-oltás végett.

égetnek, és a' jó Hammu-'sirrál, melyet fáik adnak. A' mi a' Termézet Rendeiből való nevezetesebb Terméseket illeti: a' Horváth Fold az Állatokra nézve, különösen a' Vadak mindenféle nemeinek kedvező. A' Plántákra nézve emlitem már a' Gazdságot illetőket, a' Lenen és Kenderen kívül. Teremnek ezek is, de egy nagy részében Horváth Országának, abban t. i. a' mely Hegyesebb, és Styriához 's Carnioliahoz közelébb vagyon, a' fonáson kívül meg nem dolgoztatnak: mert a' fonaléket Styriába és Carnioliaiba adják, hol azt nekik még-mivelik; és tsak így kapnak Váznot.

Az Ásványokra és Ertzekre nézve Horváth Országot szegénynek lehet mondani, Arany vagy Ezüst Bányákról itt nem tudnak; Réz Bányák tsak egy helyen, u. m. Szamobornál, közel Zágrábhöz, találtak. Vas Bányák Zagrab Vármegyében *Tsubaron, Brodon és Merzlavodizán* vagynak.

Mineralis Vizek, u. m. elsöben is Savanyu Vizek Károly váron áll *Sztreditskonál*, a' Kulpa Vize mellett, és egy más helyen Károlyvárhoz közel, melyet nem nevezhetek. Meleg Feredök pedig a' Zagoriai Kerületben Vara'sd Vármegyében Krapinánál, Teplitzénél, és Szmerdo Teplitzénél, nem különbben Vara'sd mellett, találtak, melyek a' régi *Aquæ Jasæ* és *Constantiniana* név alatt esméretesek.

Polgári Alkotmányára nézve Horváth Ország 3. Vármegyékre, és egy Nemefi Kerületre (Districtusra) osztatik. Ezeken kívül vagynak a' Katonai Határnok Részek, melyek mintegy felét foglalják el az Országnak. A' Vármegyék: (melyek ennek előtte Tót Országhoz tartoztanak, a' mostani Zagrab Vármegyének egy részét kivévén), Zagrab, Körös, és Vara'sd.

1. *Zagrab* Vármegyének a' Kulpa Vízén túl való része, az t. i. mely a' Károlyvári Határnok Kerületek' szomszédságában esik, és a' Tengerig le nyúlik, ennek előtte Szeverin Vármegyéhez tartozott, de II. Jó'sef Tsászar alatt Zagrab Vármegyéhez kaptasoltatott, a' melyel most-is egyesülve vagyon, és annak a' Kulpán túl való 's Tengeri Kerületjét teszi. A' Bánalis Határnok Kerületekben pedig több Helységek vagynak, a' melyek nintsenek a' Katonáság alatt, hanem a' Vármegyé polgári Igazgatásától függnék, és oda tartoznak. A' fő része Zagrab Vármegyének az, a' mely a' Kulpán, és részint a' Száván selyül fekszik.

Ebben a' részben ezek a' nevezetesebb Helyek: *Zagrab*, *Krapina*, egy Mezö Város Várral egygyütt, *Jászka*, *Rákapatak*, *Verbovetz*. A' Bánalis 2. Határnok Kerületben ezek a' Helyek tartoznak Zagrab Vármegyéhez: u. m. *Komarovetz*, *Blinyavár*, *Moschenitzá*, *Hrasztovicza*, *Popuszko*, *Topuszka* a' Püspökség Jóságai; *Prachno*, *Drenchina*, *Vuroth*, *Sasin*, *Farkassich*, *Letovanich*, *Staribrod*, és *Gore*, részint a'

Zagrabi Káptalan, részint Præpostja Jöszágai. — Ezekon kívül még több apróbb Helységek a' Vármegye restéhez tartoznak.

A' *Trans Colapi*, és a' Tengeri Kerületjében Zagráb Vármegyének, melyek valamint a' Banális Határnokoknak a' Glina Vizétöl a' Károlyvári Határnokokig terjedő részetskéje a' valóságos Horváth Országban fekszenek, a' következő Helyek érdemelnek emlitést, u. m. *Károlyvár*, *Severin*, *Novigrad*, *Verboufzko*, *Merco-pail*, és *Fusiné*. —

2) *Varasd* Vármegyében, mely is felyül a' Dráva Vizétöl, alóll Körös Vármegyétöl kúrnýékeztetik, a' föbb Helyek: *Varasd* és *Kaprontza* két Királyi Városok, *Vinitza*, *Lubrig*, *Lipoglava*, *Rastzinya* vagy *Racy*, *Klanetz*.

3) *Körös* Vármegye Zagráb Vármegyétöl és a' Varasdi Határnokoktól közbiül vétetik. Az elsőbb Helyek benne: *Körös* egy Királyi Város, *Bélovár*, *Rakovetz*, *Ivanits*, *Tzirkvina*.

4) A' Turopolei Mezö, *Campus Turopole*, egy külön Kerületet ítészen. Zagráb Vármegyében fekszik, és 22 Helységekét foglal magában, melyeket mind Nemesek laknak, kiknek tulajdon Köz-Magistratussok vagyon, mely által íszagattatnak, külömben a' Vármegyének lévén Tagjai, az által vévén minden Királyi Rendelése-

ket, és az által correspondeálván a' felsőbb Dicasteriumokkal. A' Magistratusoknak feje Grófnak *Comes*nek nevezetik (*Comes Campi Turopolensis*) a' kivel egygyütt 12. Assessorok, kik közzül egyik Kapitány, más Notarius, és a' harmadik Perceptor, vizsik a' Köz- és törvényes Dolgokat. A' Turopolei Magistratustól a' Törvényes dolgokban a' Vármegyei Törvény-Székre appellálatik. — Ezen Nemefi Keületnek külön Követje küldetik a' Magyar Országai Diatára. A' Magistratusnak Lukavetzen vagyon Hellyo.

A' Horváth Országai Vármegyéknek a' Magyar Országaiakhoz hasonló *Organizatio*jok vagyon. Ezekben azonban ritkábban tartatnak a' Köz-Gyűlések, ezstendöbe t. i. tsak háromszor, négyszer, akkor pedig 2. Hétiig is el szoktak tartani, mely okból azokat utolja felé igen meg szokták unni és oda hagyni a' Statusok. Particularis Gyulás annyival több tartatik. A' közönséges Dolgok Deák Nyelven folynak, mely Nyelv itt nagy divatjában vagyon, valamint a' Magyar Országai Tótos Vármegyékben. A' Vármegyei *Manipulatio*ban az is egy külömbség, hogy itt nagyobbára tsak a' Szolga Birák vizsik a' Helységek Contributiobéli (*) dolgaikat, mert Falusi Notariusok tsak a' Mező Városokban vagynak.

(*) A' Horváth Országai Vármegyék Lakossai kevés Contributiót fizerenk; ugyan is ez egy hasonlítás szerint mintegy annyit teszen, mint a' Sopron Vármegyebéli Contributio,

Emlékeztem más helyen már arról: hogy mi-
tsoda fő Kormányozás alatt légyen Horváth Or-
szág Tót Országgal egygyütt; arról-is szollottam,
hogy Ország Gyűléseit tartja a' két Ország. Régi-
ebb időkben, míg a' Törökök' foglalásáig a' két
Ország egybe nem szorított, és rend szerént
külön Bannsok által igazgattatott: Ország Gyű-
léseit-is külön tartotta. Azonban 1ső Ferdinand
után egygyütt tartottak Ország Gyűléseket, és egy
Bánustól függöttek, sőt Horváth Orzágnak pol-
gári Igazgatás alatt lévő része egészen a' felső
Slavoniához (mely most Horváth Országhoz tarto-
zik) kaptsolván magát, Slavonia neve alatt értetö-
dött, a' rólla említettésvé Diätalis Articulusok-
ban-is, 1ső Leopold után a' két Ország egészen
el-választatott ugyan egymástól, és a' felső Slavo-
nia Horváth Orzághoz adatott; azonban egy Bá-
nus alatt maradtanak, és egy Ország Gyűlést-is
tartanak. Az Ország Gyűléseknek, melyeket a'
Bánus hirdet-ki Királyi engedelemmel, több tár-
gyai vagynak, a' mint azokról Zagráb le-írásánál
emlékeztem. Ezen Ország Gyűlésekben a' Mag-
nások Prælatusok, Vármegyék Követei, és ezen
kívül minden Nemes Ember meg jelenhet; mely
szerént mintegy szükségtelennek láttának a' Vár-
megye Követei, ha azok is, a' kiknek ok képe-
ket viselik, személyesen meg jelenhetnek. A' Ki-
rályi Városoknak-is Követei jelennek. Ezek a'
Horváth és Tót Orzági Gyűléseken, a' Határnok
Katona Tisztek-is ennek elötte hivatalosok voltak,
akkoron azonban több Hazafiak lévén közöttök.
De miolta a' Határnok Katonáság Maria Theresia
Királyné alatt a' mostani lábra tétetett, a' Határ-

nok Tisztek sem hivattatnak, ha csak nem Hazafiak. —

A' két Országoknak egy közönséges Cassája, és annak gondját viselő *Perceptora* vagyon. Ez mind azt, valami ez Ország Cassájába, a' Vármegyék *domestica* Cassáiból a' Királyi és Districtualis Tábla Tagjainak fizetésére adatik, és a' mi a' Banalis Határ széleken a' Vámokból és a' Harmintzadokból a' meg határozott mód szerént az Ország számára bé-jö, hasonlóképpen némely régi Töke-pénzeknek esztendőnként való Interesseit bévéfzi, mely pénzeket azután a' két Ország Rendei részint a' már meg-határozva lévő végekre, részint egyre-is másra-is tettések szerint fordítanak.

Emlékeztem már Utazásomban, mely rendszerenül légyenek építve a' Faluk, és mely kitsinyek légyenek nagy részint. Vara'sd Vármegye ennek különönsön példája. — Itt a' mint értettem 1145. Faluk vagynak, és ezek 2600. Házakból állanak.)

A' Tér-helyeken kivált Körös Vármegyében, és a' Határ széleken (a' hol a' Faluk reguláztattak) nagyobb és rendszeren épült Faluk vagynak. Az ilyenek főképpen népesek; mert a' 3 — 4. Ház Falukban-is majd minden Háznál leg-alább 2 — 3. Familia lakik, az ily nagy és rendes Helységekben pedig némely Háznál 20. és 30. pár Ember is öfzve fér. — Azonban az ilyen Házak igen nagyok is; vagy ha a' Ház kisebb, és, nem fogja

bé a' Familiát, ugy apró Házakat ragasztanak hozzája, a' mint már Utazásomban említettem. A' Tér helyeken is vagynak el hányt Faluk, mindazáltal tsak több Házat lát itt az ember egy csoportban, mint a' Hegyek között,

Horváth Országban a' Nemesség igen számos; természeté és szokása Magyaros, tsak Nyelve különbözteti. A' Parasztság jó és jámbor nép, nagyon ábitatos de ostobátska. — A' Határnok Katonákat vévén, és ezek közt is a' Görög Vallásukat, sem tolvajságra, sem egyéb nagy vétkekre nem igen adja magát, és a' Tömlötzők majd mindég üressék; Varasd Vármegye Tömlötzében ott jártomban 2. Vétkes vala. A' Horváthokat korheleknek is tartják, de ez nyilván onnan jö, hogy igen kitsfny a' Commerciumok, kivált az Óstria Tartományokba, melyet a' nagy Vámok akadályoztatnak. Sokba vagyon hasonlatossága a' Horváthoknak a' Magyar Országi Tóttal, tsak hogy eme lágyabb, és élehetlenebbnek láttzik. A' Tót Nyelv is olyan lágy Nyelv, a' Horváth pedig virgontzabb, és a' beszédje is elevenebb; valamint a' Rätzé, melyhez a' Dialectussa többet üt a' mint a' Tóthoz. En soha olyan szapora beszédet és Nyelv peregést képzelni nem tudtam, mint a' milyet a' Horváthok közt hallottam. Minden kitsfny dolog felett pedig oly hoszfzan és vég nélkül tanátskoznak, hogy azt nem tudtam eléggé tsudálni, 's a' mellett nevetni is.

Ambár a' Kulpán felyül lévő része a' mostani Horváth Országnak tulajdonképpen nem Horváth

Ország, mindazáltal a' Horváthok ott eleitől fogva el-terjedtek, úgy hogy itt az ember, a' Slav Nyelvnek sem Tót, sem Rátz Dialectussát nem hallja, hanem csak a' horváthot.

A' Horváth Afzszonyok, a' mint Utamban is megjegyeztem, igen dolgozók; a' Mezei Munkában tefznek annyit, ha nem többet, mint Férjeik, még-is a' mellett a' Házi Gazdászszonyságot-is folytatják. — Ezen sok dolgozás mellett az Afzszonyok egy nagy részibe Horváth Orzágnak igen durva, 's rút tekintetűek, a' Hegyekben szebbek, különösen Károlyvártól Fiumáig, és az ember egészfzen meg utközik, hogy ezen Vidékben egészfzen meg változnak formájokban. — A' Férfiak viselete hofzszu Nadrág, Csizma (*) Ing, azon felyül finoros öv, és hofzszu Dolmány. Az öv el nem maradhat; a' leg rongyosabbnak is derék öve van, ha mindjárt étyeg is az Ing. — Az Afzszonyok bé kendőzik a' fejeket, mint a' Magyar Afzszonyok, a' Leányok Kontyba kötik, és finorokkal öfzve fodorják fel fürtözött Hajaikat.

Egész Horváth Országban mind a' Nemes, mind a' Polgár, és Paraszt Lakosok, a' Határnok Lakosoknak egy részét (mely-is Görög Ritusu Ó Hitet követ) ki vévén, a' Romai Catholica Hitet tartják. Vagynak azonban Körös Vármegyében némely Görög *Orientalis Ritusu*, de egygye-

(*) A' Littoraléba Tzipöt viselnek, már itt inkább kortsosodtak.

sült Ekleziák, melyeknek Püspökjök Kőrösön lakik, és a' kinek Megyéje a' Tót Országi és Báts Vármegyei Unita Ekleziákra is ki terjed. A' Római Catholica Ekleziák három Püspöki Megyére vagynak elosztva; leg szélesebben ki terjed a' Zagrabi Püspök Megyéje, mely az egész Kulpán felyul való részre t. i. az ennek elötte volt felső Slavoniára és a' Banális Határnokoknak a' Kulpa és Száva, Unna és Glina közt fekvő részére (u. m. a' mely ennek elötte Slavoniához tartozott, e' felett a' mostani Slavoniára (a' Diakovári Megyét most ki vévén) eleitől fogva ki-terjeszkedett, ez időben pedig, a' midőn Horváth Ország is keskenyebb Határok közt lévén több Püspökségekkel egyesítetett, a' tulajdonképpen való, és Transcolapi Horváth Orzágnak is egy bizonyos részéig ki terjed. — Ki terjed továbbá Szalad és Sümegh Vármegyéknek egy részére, meg pedig eleitől fogva, mely is azt gyaníttatja, hogy ezek a' részek a' Zagrabi Püspökség fundálásakor felső Slavoniához tartoztanak. A' *Segniai* v. Zenki Püspök Megyéje a' Corbaviai, Modrusi, és Zenki Megyéből egygyesült, és a' tulajdonképpen való Horváth Orzágnak leg nagyobb részére terjeszkedik ki.

A' Novii Püspök Megyéje igen kistiny, és csak a' Littoraléuak némely részét foglalja magában.

Horváth Országban majd minden nagyobb Földes Uraknak Patronátusi jussok vagyon. Ugyan-is nagyobbára az illyektől fundáltattak, és fundáltatnak most is az Ekleziák. A' mikor az Ekleziát

fundálják, akkor a' Papot-is *dotálják*, és a' Papoknak szánt földek örök jusson adatnak által nékiek, úgy hogy azokat a' Földes Ur visszfa nem veheti. Ez okból lát az ember Horváth Országban sok oly Papokat a' nagyobb Ekleziákban, a' kiknek egy néhány Parasztok laknak földjeiken, kiknek ők valóságos Földes Uraik. A' Jus Patronatus pedig azt hozza magával, hogy a' Püspök által candidált 3. Személyek közzül tégyen az Ekleziába Papot, és ő legyen az Ekleziák' fő vigyázója. —

Az Oskolák Horváth Országban nintsenek igen feles számmal, csak a' nagy Helyekben lehet azokat fel találni. József Császár Uralkodása alatt az Oskolák gyakoroltatására nagy vigyázat és kifizetés volt; de most ez iránt a' Vármegyék nem igen szorgalmaskodnak, nem lévén a' falusi Oskoláknak nagy barátjai. Nem úgy van itt, mint a' Magyar Ország Magyar Helységekben, de mely különbség is van a' Magyar és Horváth Paraszt között! — Lehetetlen, hogy ártbasson, ha az ember a' Baromnál valamivel felyebb emeli magát. — A' Határnok Kerületben ennekelötte majd minden Faluban Oskola volt, de most ott is csak 3. Helyeken vagyon.

Horváth Orzágnak Tót Orzággal nem különben Bosniával, és a' Török Birtokban lévő Horváth Orzági Rézfzel, 's Dalmátiával határos része a' Határnok Kerületeknek neveztetik, melyeknek Lakossai mindnyájan Katonák. A' mostani Horváth Orzágnak felit téfzi ez a' Rézf, a' mely több ke-

rületekre, és Regementekre (Seregekre) vagyon elosztva. Ezen Regementek név szerint ezek:

1) A' két Bánális Regement, melyek a' Horváth Országí Bánus alatt vagynak. Ezek téfzik a' két Bánális Kerületeket.

2) A' Kőröfi, és Szent Györgyi Regement, kiket egygyütt a' Varasdini Regementeknek is neveznek; ezek két Kerületeket tesznek, melyeket egygyütt a' Varasdini Generalatusnak hívnak,

3) A' Károlyvári Regementek, és nevezett szerint az *Ottosátrí*, a' *Likai*, a' *Szluini*, és *Ogulini* Regementek Kerületei. Ezeket egygyütt Karlstadtí Generalatusnak nevezik, és ez, valamint a' Varasdini a' Horváth Országí Commendirozótól fugg.

Ezen több nevezett Kerületek' Lakossainak nagy része a' köz beszédben Oláhoknak (*Vlach*) neveztetik, ámbár az Oláhokkal Nyelvekben semmi hasonlatosságok nintsen, és valóban Horváthok. De ezen nevezett egy részint onnan ered, mivel ezek a' Keleti Görög Ritust, és Ó Hitet követik, a' melyet a' Horváthok Oláh Vallásnak-is mondanak; de más részint onnan-is származik, hogy azon egész Havasos Vidéknek Lakossait Zenktől fogva Novigrádig, Morlachoknak (*Mauro Vlachi*, *Latini nigri*) nevezik. — Mely nevet az Oláhok adtak reájok még régente; ennek eredetét pedig némely Historicusok onnan hozzák-le: hogy an

Olafz Coloniák, kik a' Romai Illyricumban voltak, (e' magában foglalta Horváth Országot, Dalmatiát és Bosniátis) a' Slavusoknak, kik most lakják, ide telepedésekkel, a' Havasok közzé vévén magokat, és ott rend szerint pásztori 's vándorló életet élvén, ezért, a' más Olafzoktól való megkülönböztetésből fekete Olafzoknak, nevezettek; mert Vlách a' Horváthoknál Olafzt tészen. Így ezen Havasos Vidékek Lakossira is, kik nyilván talán az Olafz Coloniák Maradványai, de Nyelveket el vesztették, a' Morlach vagy Vlach nevezet háromlott (*). Ezeket vad, és tolvaj Embereknek tartják, de azt is bizonyítják, hogy a' szükség viszi nagy részint a' tolvajságra, főképven lévén meg terhelve.

A' nevezett Határnok Kerületek egészszem Katonai Lábra vagyunk szabva; mind a' polgári, mind a' katonai Igazgatás és Rendtartás a' Regementek Tisztjeire vagyunk bízva, a' kik mindenek mindenekben. — A' jó rendet és regulát ezen katonai Igazgatásban közönségesen ditsérik, ellenben némely terhek-is találatnak, melyek ellen panaszokat hallottam, 's a' melyeket fok Horváth Országiai szivekre láttatnak venni; reménylik azonban, hogy annak idejében az Igazság szerető Fejedelem azokon könnyebbiténd.

(*) Nem lehetne é a' Morlachokat, a' Croatiába és Dalmatiába egy ideig le-telepedett *Ábárok* Maradványiának tartani?

De méltó leszen ez alkalmatossággal a' Horváth Országi 's egyszersmind Slavoniai Határnok Kerületeknek eredetéről, és fel állások módjáról, régibb és mostani állapotjokról rövideden emlékezni, kulomben is az olyan tárgy lévén, mely kevesek előtt esmeretes.

A Horváth és Tót Országi Határnok Kerületekről.

Ország Határ Örizetei, 's Örző Népei a' leg régiebb időről fogva voltak, azonban nem voltak azok ugy regulázva, és ugy ki-terjedve mint most vagynak. — Ugyan is Horváth és Tót Országban (minthogy most csak ezekről szollunk) a' Várookban, melyek eleitől fogva, mind az Ország közepében mind a' Határookban nem kevesen szánláltattanak, Kapitányok (*) és Kastellánusok voltak, és a' Várok hozzájuk tartozó földekkel bírtak, a' mely földeknek Lakói a' Várak' Oltalmazásával, és a' Határok' őrizésével tartoztanak. — Mindazonáltal ezen Határnok Várookban különös katonai Igazgatás nem volt; nem is voltak akkor rendes Határnok Kerületek. I Mátyás Király mondatik az elsőnek, a' ki Horváth Országban, annak nagyobb részében katonai Jurisdictiot és igaz-

(*) Ilyenek voltak p.lo. a' régi Kaprontzai Kapitányok Slavoniában, és a' Zenki Kapitányok Horváth Országban, mely utobbi Hivatalt sokszor a' Bánuok is viselték.

gatás módját állított fel, a' Hazának a' Török ellen való oltalmazása végett. — Azért is sok privátusoknak a' Határban lévő Váraikat és Birtokát magához váltotta. —

Tót Országban 'Sigmund Király állított fel egy valamennyire rendes katonai Igazgatást a' Határban. — Azonban Slavonia nem sokára azután el-foglaltatott éppen azon részében, a' mely a' Torok szomszédságának volt ki-tételve. —

Iső Ferdinand Királynak, még mint Óstriaí Értz Hertzegnek Horváth Ország II. Lajos M. Királytól Országos Végzés szerint által adattatott, és nem sokára Birodalma-is lön mint Magyar Királynak. — Ebben az időben vettetett meg a' mostani Határnok Kerületeknek, és az egészfen külön vált katonai Igazgatás módjának fundamentuma (*). Ugyan is iső Ferdinand előbb egy külön Generalis által, azután Következöi, *Locumtenensek* által (a' milyenek Károly és II. Ferdinand Ertz hertzegek voltak) igazgattatták katonai Dolgokban az Órszágot; mely fzerint a' Bánusoknak katonai Tisztjek és foglalatosságok el kezdett mulni, a' kikkel tsak, az 578dik Esztendőbeli 15dik Articulus szerint, Leveledzés és Egyet-értés parantsoltatott. 'A *Locumtenensek* után, kik mind-

(*) Tudni való hogy főképpen az egyes Birtokosok' Birtokainak 's Jussainak a' K. Fiscus hoz lett váltatása által inilitarizáltattak lassauként az egész mostani Határnokok.

azáltal a' polgári Dolgokban nem avatkoztak, a' *Carlostadi Generalisok* parantsoltak a' Horváth Határnok Kerületekben. — Ezek, idővel nagyobbra nagyobbra terjesztettenek. — A' ini a' Töröktől foglalt részekből, és a' Határnok Kerületekből meg maradtott *Transcolapiánus* Részeknek neveztetett, (*partes Transcolapinnæ*) és ezek, valamint némely Helyek a' Határnok Kerületekben-is, a' polgári Igazgatás alatt voltak a' Bántól függvén kitől egyfzersmind az azután fel állott Bánális Határok-is függöttek: melyekről mindjárt szollok. —

1) A' Banális Határnok Kerületről.

A' Banális Határnok Kerület mely két kisebb Kerületből áll, a' Kulpa, Száva, és Glina Vizek folyásokban fekszik. — Ez a' Rész, a' mennyiben csak a' Kulpa és Glina 's Unna Vizei rekesztik, Slavoniához tartozott; valamint az a' Réfszetske-is, mely ezzel határozodván, a' Zettina és Unna között, a' Török birtokban vagyon Horváth Ország Réfszének neve alatt. —

Iső Ferdinand Királynak Horváth Országgal egygyütt Tót Országban-is a' Kaprontzai Vár, és a' hozzá tartozó szélbeli Határ helyek, a' mostani Slavoniát bíró Török ellen való oltalmazás végett által adattattanak ugyan: de e' mellett a' Slavoniai Rendek látván a' Töröknek Horváth Országban is a' Kulpáig való elő nyomulását, a' Kulpán innen (Cis-Colapin) külön Határ Örizeteket állítottanak

fel, a' melyek Banális, és Tót Országi Határoknak 's Örizeteknek neveztettenek. Minekutánna a' Török a' Kulpán-túl való Részekből (ex partibus Transcolapianis) ki-verettetett Ao. 1689. ezek Tót Országnak viszfa adattattanak, és a' Kulpán innen lévő Határokhoz kaptoltatván ezek-is a' Bánus igazgatása alá vettettenek E'viszfa foglalt Rész téfzi a' mostani Banális Határokat, Ao. 1696 pedig a' Tót Országi Bán ezen Határokra nézve *in partibus Unnæ et Culpæ* Ország Kapitáné nyává neveztetett a' Rendektől, kiktől a' Banális Határok jobb jobb rendbe vétetödvén, és a' Töröktől viszfa nyert Slavoniában fel állított Határok Kerületek is a' Bánus igazgatása alá adatván: a' polgári Dolgokra nézve Banális Helytartók rendeltettek u. m. egy Banális Hivatal Helytartója, ki a' Bánusnak mindenekben *Vicariussa* volt; egy Banális Határookban lévő Helytartó, és egy Helytartó a' mostani Slavoniában. A' Bánus Helytartója, a' Banális Határookban, mind a' polgári mind a' Katonai fő Igazgatást vitte; de a' Slavoniái Határookban a' katonai Igazgatásra egy különös Katonai Helytartó volt rendelve. —

A' Határoknak pedig katonai Állapotjok az Udvari Fő Hadi Tanáttól tétetett függésbe. —

Az egész Slavoniának és Horváth Országnak *provincialis* része a' Törököktől való viszfa vétele után az el foglalt Tartományoknak, ujjonnan Vármegyékre osztatott, 's azoknak Fő Ispánnyai (*)

(*) A' Fő Ispánnyok ámbár ki neveztettek iső Leopoldtól, még is M. Thérésia idejéig nem fungáltak.

's Tisztjei nevezettek ki. A' Vármegyék pedig a' Banusnak és a' Locumtenenseknek tétetnek fő Vigyázások alá (*). Ezen Banális Határok felállításának első ezrtendeiben, mindeneket a' Határnok Katonák' Tisztjei folytattak és igazgattak, de első Leopold látván ennek következeit, rendelte: hogy minden politicumokat a' Vármegyék folytassanak; hasonlóképpen volt és rendeltetett a' Slavoniai Határookban is.

A' Karolyvári Határnok Kerületekben, és a' Kaprontzai vagy a' Varasdi Határookban a' telyes katonai Igazgatás meg maradt.

Meg halván Vídik Károly Császár és Király, a' Banális Határokból valamint a' többiből is, Népség vitetett ki Olasz Országba és Bavariába a' mely nagy szolgálatokat tett. A' Hadnak vége lévén új Regulatioja készítettett a' Banális Határoknak, a' Slavoniai Rendek egyetértésével, és az egy Királyi Diplomában Ao 1750 ki adattatott, mely szerint: a' Bánusnak, és a' Slavoniai 's Horváth Rendeknek Authoritások ezen Határookra nézve meg erősítettett, a' Hadi Udvari Tanátsnak is acti-

(*). A' Locumtenensek bizonyos idő múlva megszüntenek lenni és Maria Therésia alatt minden Vármegyékben Fő-Ispánnyok tétetnek 's a' Vármegyék jó rendbe hozattattanak, 1797ben pedig az Horváth és Slavoniai Helytartó Tanács állott fel, mely azonban nem sokáig tartott volt. —

vitassa melyet eddig gyakorlott, hasonlóképpen meg hagyatott, — a' Horváth és Tót Országi Rendeknek Jussok az Ország Kapitányságnak ki nevezésében meg ösmértetett; — továbbá ezen Diplomának tartása Izerint, a' Fegyverek és Hadi készültek mindenkor a' Király ö Felsége által szereztetnek, a' Határokbán némely Várnokból bé jövő hasznok, melyek annak elotte a' Commendánsoké voltak, az Ország Cassájába' adattatnak; a' Banális Militia Tisztjei fizetésének segítségéül pedig (mely fizetés a' Népnök Contributiojából adatik) a' Harmintheadoknak fele fordittatik. — Mely Diplomának ki adása után, a' Banális Határnokosok, a' rendes Katonaságnak módja szerint elosztattak két Regementekre, és ezek ismét Bataillonokra Companiákra. —

A' Károlyvári (Carlostadi) Határnök Kerületekröl.

Ezekröl már előbb emlékeztem, még csak némelyeket szükséges hozzá adni. Károlyvár Várossa Károly Ertzhertzeg 's Löcumtenens által (ki is Maximilián Tsászár és Királynak Teltvére volt) építettett, és mivel a' Horváth Országi Határokbán parantsoló Generalis itten vette Lakását, ezek Károlyvári Határnök Kerületeknek neveztettek. — VI. Károly Tsászár látván ezen Kerületeknek roz igazgatásokat és rendeletlen állapotjokat 1734 után Hertzeg *Hildburghausen* által egészfzen reformáltatta, és ujj rendbe hozatván a' mostani Rend. szabásoknak akkor vetretett meg fundamentoma.

A' Vara'sdini Határnokokról.

A' Varasdini Határok, melyek előbb a' Kaprontzai Határoknak neveztettek, mivel a' Kaprontzai Kapitány igazgatása alatt voltak, akkor állottanak fel, a' mikor a' Török a' mostani Slavoniát el foglalta, t. i. II. Lajos és I. Ferdinánd Királyok alatt. — De Rudolph Császár és Király alatt lett ezen Széleknek nagyobb ki terjedése. Ugyan is a' Babotsai Szigethi 's Vasvári Határ Ürizeretekben lévő Katonáság, mely is a' Kaprontzai Katonásághoz tartozott, a' Török által ki-verettetvén, szükséges volt erről a' részről erősíteni a' Határokat, mely okból azután Serviai 's Bosniai Lakosok is telepítették ide, és ezek a' Katonai szolgálat ajánlásának fel tétele alatt II. Ferdinandról Privilegiumot nyertek, magok, tulajdonjok és Vallások szabad állapotja felől. Ezekben a' Határookban lévő Katonáság keményen ellent állott a' Törököknek, és a' bé költözött Rátzokkal száma nevedett. Bizonyos idő mulva itt a' Kapitányok helyett Generalisok tétettek, kik-is Varasdinra vévén helyeket, a' Szélek ugy neveztettek Varasdini Határnokoknak. Egy ideig, a' Varasdini Kerületek-is (valamint a' Banalis Határ Kerületek) törvényesen igazgattak, és valamint régebben is mindenkor a' Várak Kapitányai 's a' Katonáság főbb Elöljárói Horváth 's Tót Országban, az Ország Rendjeinek Tagjai, 's azoktól s a' Búuosoktól függők voltak; a' Kormány alatt lévő Népek a' Magyar Korona Törvényei szerint szolgáltattak igazságot, és az Horváth 's Slavonia Ország Gyűléseiben meg-jelentek: ugy ezeknek is Tiszt-

viselői hasonlót tselekedtek. De bizonyos idő anulva, a' Varasdini Generalisok fel állása után, a' Varasdini Kerületek tsupán tsak Generalissaiktól, és az azok alatt lévő Distristusok Commendánsaitól kezdettek függni, a' kik lassanként ki kezdetek maradni az Ország Gyűléseiből is, melynek oka különösen a' volt, hogy ezen Varasdini Kerületek, valamint a' Károlyváriak, az egy más után Locumtenensi Hivatalt viseltt Mátyás, Maximilián Csároly és II. Ferdinánd Értzhertzegek, későbbre pedig a' Károlyvári Fő Generalisok alatt voltak. — Ezek alatt ugyan tsak a' Katonái dolgokban voltak; de a' Generalisok magok szabad kények szerint kezdetek Tisztjeikkel egygyütt mindent igazgatni, azért is minden függést az Országtól félre tettek; az Ország Törvényeivel a' mint addig, nem éltek, és a' Népet fokféleképpen nyomták. Ebből annak Zenebonája következett. — Melynek káros következését VI. Károly Császár látván 1734ben itt is ujj rendet, és jobb Igazgatást állított. Hertzeg Hildburghausen által, ez alkalmatossággal itt is a' rendes Katonaság módjára osztatott el a' Határnok Nép; és a' Territoriális Igazgatás bizonyos Királyi Normalisok és Rendelések Sinor mértékére szabott. — M. Thérésia a' mostani Slavoniai Határokat is, regulásván, akkor a' Varasdiniakban is ujj jobbitásokat tétetett. —

Még azt kívánám itt meg jegyezni: hogy I. Leopold Ao. 1703 a' Varasdi Határoknak, el bomlását és a' Vármegyékhez való visszfa kaptsoltságát rendelte. — De a' mely rendelés véghez nem hajtván, VI. Károly Császár a' midön itt ujj rendet állított fel és a' Határt nagyobbitotta

ezen Határ Kerületeknek további meg maradását erősítette meg. —

A' felső Slavoniai Határ szélekhez tartozik a' *Sichelsburgi*, vagy *Sumbergi* Districtus, Carniolia Határában, a' mely ámbár Slavoniának Réfzetskéje, még is mind az által a' Karolyvári Kerületekhez adatott, melyekhez tsak közel vagyon. Ez az egész Réfzetske igen Hegyes, és a' régi Sumbergi Várnák Kerületje, jollehet most nagyobb ki terjedésben vagyon. — A' Törököknek bé utések által ezen Vidék-is el pusztított, és Népétől fosztattatván ujj Lakosok telepítették ide kik Croatiából Bosniából, nem külömben Zengből is jöttek. Zenkbe pedig és Környékébe Dalmátiából jöttek vala. — Ez a' nép Görög Ritusu Vallást ámbár egyesülttet tartván és minthogy az említett Országoknak Hegyes részeiből vette magát ide, különös Vad termeszettel birván, *Morlachoknak*, és *Uskokoknak*, vagy által szokottaknak neveztetett; valamint Morlachoknak, mind azok is neveztetnek a' kik Károlyváron aloll a' Littorale megett mind Horvath Országban, mind egy darabig a' Velentzei Dalmatiában, a' Hegyeket lakják. —

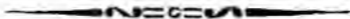
Honnan neveztessenek ezek a' Hegyek Lakossai Morlachoknak, arról többféle vélekedések vagynak. Említettem hogy némelyek őket egy különös Népnek tartják, minthogy vagynak némely külömböző szokásai és a' több Horváth és Dálmát Néptől külömböző durva és kemény termeszete.

R Ö V I D
 HISTORIAI ÉS GEOGRAPHIAI
 MEG JEGYZÉSEK HORVÁTH TÓT ÉS
 DALMÁT ORSZÁGOKRÓL. (*)

Szükségesnek és méltónak tartottam Horváth és Tót Országokról irtt Tudosittasaim' alkalmatosságai-
 val, ezen Országokról valamint Dalmatiáról is
 némely *historiai* és *geographiai* Jegyzéseket
 Toldalékul ide függeszteni, hogy a' Magyar Ko-
 rona' ezen nevezetes Részeinek . külfömben is nem
 igen közönséges Esmérete, némely fontos tekinte-
 feken közönségesebbé tétessék. —

(*) A' miket itt írok, azokat a' tudós *Lucius*
János és *Kertselich Balthasar*
Historicasok és közönséges hitelességű Írók
 Munkáiból szedegettem ki, őket egymással
 egybe vétvén; a' mely Írókat a' kik esmé-
 rik, benne vetett bizodalomomat jóvá ha-
 gyándják. —

A' Romaiak Birodalmában, azon egész Föld, mely a' mostani *Albaniától* fogva a' Tenger mellett, és a' mostani *Horváth Ország*nak *Carinthiának* és *Carnioliának* egy részét magába foglalva a' *Mura* Vizeig *Strido* nevű Helységig hosszán fel nyult vala, és Éjszakra *Pannoniával*, Napkeletre felső *Moesiával*, Nap-nyugotra *Noricummal* és a' Tengerrel, Délre pedig a' tulajdonképpen való *Illyriával* határozódott, *Dalmatiának* neveztetett. —

Mindazáltal a' valóságos *Dalmátia* a' régi *Geographusok* szerint, csak *Scardona* Városáig, a' mostan úgy neveztetett *Kerka* Vizeig tartott, és az azon felyül való rész *Liburnia* Tartomány, *Japydia* és *Istria* volt, de a' melyet, a' *Dalmatia* Név alatt értettek, nevezvén másképpen a' Nap nyugoti *Dalmatiának*.

Dalmatia Liburnia Japydia és a' tulajdonképpen való *Illyria*, *Augustus* Tsászár idejében *Illyricumnak* neveztetett, de későbbre az *Illyricum* név alatt egész *Pannonia* és *Moesia* bé foglaltatott. —

Az *Illyricumban* a' Romaiaknak számos *Coloniák* voltak, nevezetesen *Dalmátiában* nagy *Tengeri Városok* építették az *Italusok* által, melyeknek nevek, még most is fenn maradt; és a' melyek most is virágzó állapotban vannak. — Ezek *Ragusa*, *Spalatro*, *Tragurium*, *Jadera*, *Almisia*'s mások. —

Az *Illyricum* is valamiut a' több Romai Tartományok, a' Barbarus Népektől fok puszttitásokat szenvedett, de egy Nemzet sem vette itt maradandó Lakását, az *Avárokig*, és *Slavokig*. Ezen két Nemzetnek egy része Pannoniából ide telepedett, a' 6dik Száznak a' végén. De csak nem sokára *Heraclius* Tsászár ingerlésére a' *Horváthok*, egy a' Carpathusok körül lakó Sláv Nemzettség, a' véleek atyafiságos *Serblusokkal* egygyütt, erre a' Földre jöttek, és előbb az *Avárokat* Dalmatiából ki űzték és meg hodoltatták, bizonyos idő mulva pedig, egy rész közzüllök külön válva *Liburniát* és *Jápydiát* foglalta el, az ott meg telepedett *Slávoktól*, kiket meg hodoltatott. A' *Horváthok* és *Serblok* ezen Földön hamar elterjedtek; a' *Serblok* felső *Moesiának* azt a' részét foglalván el, mely most *Serviának* neveztetik, és egy részint abban a' Dalmatiá részében is mely akkor *Regio Narentanorum*-nak 's későbbre Chulmiának neveztetett le telepedvén, a' *Horváthok* pedig egy részint *Liburniába* a' mostani *Croatiának* és *Bosniának* Földjére, nem külömben a' mai *Carnioliába*, más részint pedig *Dalmatiába* és Szigeteibe vévén Lakásokat. —

A' *Liburniai* Horváthok a' magok Lakó Földjeknek *Croatia* nevét adták mely név alatt emlittetik, minden akkori 's azutánni Íróktól. *Croatia* pedig *Dalmatiától* meg kezdett külömböztetni, mert az elsőbb Országban lakó Horváthok az utobbiban lakóktól egészfzou

külön váltak, és külön Fejedelem alatt voltak. — Mind a' két Országbeliek pedig egy ideig a' Romai Nap keleti Birodalom Oltalmába és Szövetségébe adták, de az alóll azután ismét ki vonták magokat. — Mindazáltal nem sokára *Dalmatiának*, 's az ahoz tartozó Szigeteknek Lakossai ujra a' Romai Nap-keleti Birodalom Oltalma alá hajlottak, a' *Saracenusoktól* fokát szenvedvén. —

A' *Serblusok* is a' kik a' *Bulgárok* szomszédságától féltek, hasonló Oltalom alá jöttek és az alatt is maradtak. —

De Horváth Ország függetlenségben maradt, bár egy ideig a' Francusoknak engedelmességet; a' Nap keleti Császarokkal azonban mindenkor Szövetséget tartott.

Ezen időben a' hiteles Írók szerint (*) Croatia egy részről a' *Culpa* Vizétől fogva vált kü-

(*) *Constantinus Porphyrogeneta* azt írja a' tulajdonképpen való Croatia ki terjedéséről: a' *Zettina fluvio (in Croatia) extenditur ad Istria usque Confinia, et versus Trentena (ad Fluvium Zentinain Dalmatia) et Chlebna, Servia Regionem attingit* azt a' részit i. i. Dalmatiának mely a' *Zentina* és *Náro* folyó vizei között feküdt vala, és a' *Narentánok* Földjének nevezetett, melyet *Const. Porphyrog.* azért nevez *Servia* részének, mivel oda mint-émletem, *Serblusok* telepedtek volt.

lőn, más részről pedig a' *Zettina* Folyó-vizetske által választott el Slavoniától, mely szerint a' mostani Horváth Országnek a' Kulpán folyúl való része, és az a' Rész mely a' *Zettina*, 's az evel egyesülő *Glina*, *Sava* és *Unna* Vizei között bé rekesztetik és most a' Banális Kerületet teszi, 's egy kis részében a' Török Horváth Földön sekszik, *Slavoniához* tartozott (*). A' Bosna Vize választotta *Serviától* és a' *Zettina* Vize *Dalmatiától*. A' mostani *Dustria* felül pedig *Istria Styria*, *Carinthia* és *Forum Julii* határozta. Sőt még *Slavoniának* is felső részec és *Styriát* is a' *Muraig*, magoknak foglalták egy időre a' Horváthok, Ugyan is egy időben nagyon el terjedt *Croátia*; egy Fejedelem alatt, *Dalmatiával* mely a' Romai Nap-keleti Birodalom alott ismét ki vonta magát, egygyesülvén. — Hogy *Carnioliában* Horváthok telepedtek le, azt annak Lakossai bizonyíthatják, a' kik máig is semmiben nem különböznek a' *Horváthoktól* (**). Il-

(*) A' *Zettina* Vize, mely közel *Zettin Várához* ered, a' *Glina* Vizével egyesül és mai Nap a' *Glina* neve alatt foly a' *Kulpáig*; de nints kétség benne hogy régenté a' két Folyó-vizetské a' *Zettina* neve alatt folytak egyesült ágyokban, a' *Kulpáig*. —

(**) *Constantinus Porphyrogenitus* Croatiának következő Megyéiről emlékezik, melyek Horváth Nyelven *Zupániáknak* nevezettek, 1) *Chrbiana*. 2) *Tzentzena*, most *Zentina*. 3) *Emota*. 4) *Pleba*. 5) *Pesenna* most *Pisinnu*. 6) *Parathalassia* most *Pri-*

Ilyen ki terjedése Croatiának a' 10dik Száznak végén. *Ottó* Tsáfzár idejében volt. Azután *Austria* felöli szorossabb határok közzé rekesztett, a' melyek között most-is vagyon, *Carniolianak* egy része azonban sokáig Croatia-hoz birattatott. — Ebben az időben *Dalmatia*, a' következő részekből állott: 1) A' *Zenitina* Vizén aloll, a' *Narenta* Vizéig a' *Zachluniták* és *Naréntánok* Földje volt, a' mint *Constantinus Porphyrogenitus* nevezi, a' melybe *Serblusok* telepedtek volt, 's azért *Serviához* tartozónak is mondották. Ez a' rész azonban mely azután *Chulmiának* neveztetett, *Croatiához* volt kaptsolva és annak Fejedelmétől függött akkor is a' mikor *Dalmatia* a' Nap keleti Birodalomhoz adta magát, ámbár valóságosan *Dalmatiában* feküdt, a' minthogy most oda is tartozik. 2) *Chulmián* aloll, a' Szárazon lévő *Dalmatia* Nap keletre *Bosniával*, és *Serviával* határozodván, egy részét a' régi tulajdonképpon való *Illyriának* magá-

moría. 7) *Berbera* most *Brebir*. 8) *Nona*. 9) *Trena* most *Segnia*. 10) *Sidraga* most *Draga*. 11) *Cribasa* most *Corbavia*, *Litza*, most *Licca*. *Gutzeka* (*Gotsche Carniolianban*). Ezeknek némelyikéi a' Magyar Birodalom alatt is Megyék voltak, melyekhez több ujjak járultak: mint *Clissa*, *Sebenico*, *Modrus*, Megyéji 's mások. Mind ezen Megyéknek vagy Keruletnek nevezeteiket, a' mai Horváth Országban és a' *Velentzei Dalmatiában* ma is fel találhatni.

ba foglaltte, (mert a' más részét Albánia foglalja bé) Albániáig, a' Morakka Vizéig terjedett. — 3) A' Horváth Országi partokon *Jádra* most *Zára*, *Tragurium*, *Spalatro* a' Dalmatiai partokon lévő Városok közzé, 's tehát Dalmatiához tartozott; az Adriaticum Tengerben lévő Szigetek pedig *Vegliától* fogva, *Meletáig*, a' Tengeri vagy Szigetes *Dalmatiát* tették. —

Ebben a' ki terjedésben vétetett *Dalmatia* egész addig a' mig a' Magyar Birodalom alá jött és ebben a' ki terjedésben maradt a' Magyar Királyok alatt is igen sokáig. — *Geysa* Magyar Fejedelemnek, Sz. *István* Atyának idejében, *Dircislaus* Horváth Fejedelem, magát Királynak nevezte. Birta egész *Croátiát* és *Dalmátiát*. *Cresimir* Király alatt ki *Dircislaust* követte, *Slavoniának* felső része, (mely a' mostani Varasd, Körös Vármegyéket és Zagráb Vármegyének a' Kulpán felyül való részét, nem külömben a' Varasdi és Banalis Határnok Kerületeket, a' mellett pedig a' mint a' régi Irókból ki tettzik a' Muraközét, és *Styriának* egy részét magába foglalta) bizonyos Kötés alatt Horváth Országhoz engedtetett. *Imreh* Hertzegh Szent István Fia, ki is *Slavoniai Hertzegh* volt, a' *Cresimir* Leányát vette ekkor Feleségül. I. *András* Királysága, és az ő Fiának *Bélanak* Slávoniai Hertzegsége alatt az említett *felső Slavonia* ismét elszakasztatott Horváth Orzágtól, és az *alsó Slavoniával* egyesitetett. Nem sokára azután Ao. 1064 *Salamon* Király által az

akkori Slavoniai Bánnak *Suonimir*nak, ki is Horváth volt, és a' meg holt *Béla* Király Léányát tartotta, keze alá adattatott; *Suonimir* pedig Horváth Királyá lett, és ő életében, *Croatiát Dalmatiát* és *Slavoniát* birta, de ezen utolsót nem egészfzen függetlenül. *Suonimirt*ól vérszi pedig *Dalmát* Ország, mint külön Ország, eredetét. Ugyan is *Crefimir* Király halála után a' *Dalmát-Horváthok*tól Királynak esmértegett; Croatiában *István* nevü Király kezdvén uralkodni. Vidik *Gergely* Pápa *Suonimirt* seggette, és *Dalmát* Királynak nevezte, meg is koronáztatván; de tsak hamar Horváth Ország is *Suonimir*nak hódolt, *István* lemondván a' Koronáról. — *Suonimir* halála után az emlirett *István* ujra Királyságot kívánt, de ekkor *Dalmatia*, a' Nap keleti Birodalom alá adta ismér magát Ao. 1091; *Croatia*ba pedig *Szent László* Magyar Király által, *Almus* tétégett Királyjá. *Almus* nem foká uralkodhatott tsendesesen, alatta meg hasonlott az Ország; *Bosnia* és *Chulmia*, vagy is a' *Narentánok*, külön szakadtanak magokat függetlenségbe tévén. —

Almus által engedte Horváth Országot *Kálmán* Magyar Királynak, kinek is az egész Ország alája vetette magát Kötések alatt. Ao. 1202 a' következő esztendőben, *Dalmatia* is Kötések alatt, a' Magyar Birodalom alá adta magát, *Bosniát* is a' Magyar Királysághoz foglalta *Kálmán*, nevezvén ezen Országot *Rámán*

nak (*) és magát *Rámai* Királynak. —

Tsak hamar azután *Chulmia* is Horváth Országhoz foglaltatott, Ildik *András* Király által, *Horváth* és *Slavoniai* Hertzegjében; ki magát azonnal *Chulmiai Hertzegnek* nevezte, mely időtől fogva, *Chulmia* egy külön Hertzegségnek nézetett, ámbar-Horváth Országhoz tartozott. —

Dalmatiát, és némely Horváth Orzági Tengeri Helyeket, (melyek most Dalmatiában tartatnak lenni) a' *Velentzeiek* idő jártával több ízben el foglalták, míg végre a' Nagy *Lajos* Király alatt kényszerítették minden ahhoz való kívánságaikról, melyeket ők Jusunak állítottak, örökre le mondani. —

A' *Nápolyi László* Király, a' ki Jussát tattotta a' Magyar Korónához, Dalmatiának egy részét el foglalta, de *Sigmond* Király pártjával nem birhatván, haza tért, egész Dalmatiát a' *Velentzeieknek* 100. ezer Aranyokért el adván; a' kik ezen tréfás Vásár után már ujra Jussokat tartották Dalmatiához. —

(*) Bosnia a' *Ráma* nevezetét, azon Részétől kapta, a' mely a' *Ráma* Vize tájjéka. —

Sigmond alatt még *Jadran* kívül keveset nyerhettek a' Velentzeiek; de azután mind tovább tovább boldogultak *Dalmatiának* el, foglalásában. Iső *Mátyás* Király alatt még egy része a' Magyar Birodalom alatt vólt, minthogy Ao. 1485. egy Törvény mondja: *hogy Dalmatiának a' Palatinus légyen Birája és hogy az ő hivatalbeli jövedelmeire némely Dalmatai Szigetek, ki mutattattanak.* De *I. Ferdinánd* Király alatt már nem vólt a' Magyar Birtokban, semmi része is *Dalmatiának*; sőt *Horváth* Országának is némely Tengeri részeit birták a' Velentzeiek, egy más részét pedig a' Török foglalta el, Alsó Slavoniával együtt. *Sigmond* Király után, *Horváth* Országának Tengeri részei u. m. *Nona, Novi-grád, Urána, Clissa, Ostrovátz*, az az egész Rész t. i. a' mely a' mostani *Horváth* szélektől, a' *Zentina* Vizéig tart, *Dalmatia* nevezet alatt fordul elő. Mert a' valóságos *Dalmatiát* Iső *Mátyás* Király után mind a' Velentzeiek, és későbbre némely részét a' Törökök is el foglalván, hogy csak valami neveztesen *Dalmatiának*, azon *Dalmát* részekkel határos és vélek egy arányban lévő részeket *Dalmatiának* nevezték. Sőt már Iső *Ferdinánd* alatt a' Magyar *Littorálénak* egy része *Zenkig*, ezt a' Vároft oda értvén, *Dalmatiának* neveztetett; ámbár minden historiai bizonyosságokból ki tertzik, hogy *Zenk* Iső *Ferdinánd*ig mindég *Horváth* Országban tartatott lenni, és azután csak hibáson nézetett *Dalmatiához* tartozandónak. —

Iső Ferdinándnak mint Óstiai Értz Hertzegnek, II. Lajos Magyar Király által Ország Egygyezésével Croatia által adattatott, a' Törökök ellen való Oltalmazás végett. Azután tsak hamar Magyar Királyná tétettetvén Uralkodása alatt maradt. Croatiának a' Velentzei Dalmariához most tartozó részéből, a' *Clissai* és *Tinni* Vármegyéknek, *Nona*, *Ostrovitzza*, *Novigrád*, *Urána*. Erösségeknék még birásához jutott vala Iső Ferdinánd, de azokat nem sokára el vesztette, mert a' Törököktől el foglaltattanak a' mostani Török Croatiával egygyütt. De azután ezen Tengeri részeknek birásától őket a' Velentzeiek meg fosztották, és mái Napig mind azt, a' mit ennek előtte Dalmát Országnak neveztek, mind a' tulajdonképpen való Horváth Országnak egy részét egész a' *Cettina* v. *Zentina* Vizéig (Dalmatia neve alatt ugyan) és *Chulmiának* is egy kis részét u. m. *Primordiát* *Almizát* és a' *Chulmiai* Szigeteket, birják (*). A' Törökök pedig azt a' részt birják Dalmatiának, mely a' régi *Chulmiát* szinte

(*) *Ragusa* Várossa a' maga Szigeteivel egygyütt, a' Velentzeieknek nem adta magát alája, és a' Magyar Koronához mindenkör hivséggel viseltetett, a' mint is arról hiteles Bizonyások vagynak. El szakasztatván pedig a' többi Dalmatia a' Magyar Birodalomtól, *Ragusa Velentzének* nem hódolt, hanem mái Napig szabadságába tartotta magát, egy különös szabad közönséges Társaságot formálván Török Oltalom alatt.

egészben magában foglalva, későbbre *Hertze-
govinának*, vagy a' *Szent Sábai* Her-
tzegségnek neveztetett, és most is még ezen
utolsó Név alatt gyakran említettik, különben
Török Dalmatiának mondattatván.

Chulmiáról emlékeztem; most csak
azt jegyzem meg, hogy ez a' Tartomány
a' *Bosniai*, 's egyfzersmind *Serviai*
vagy *Rascia* Fejedelemtől *Sigmond* Ki-
rály után egész *Mátyás* Király idejéig birat-
tatott a' mostani Török Dalmatiának több részével;
mely időben ezel egygyütt egy a' *Bosniai*
és *Serviai* Királytól függő *Vaydaja*,
vagy ugy nevezett *Hertzege* volt, a' ki a'
Bosnyai Királyok *Diplomájában* is
igy említettik: *noster Hertzege Sancti Sab-
bæ*; a' *Hertzegovina* név, az egész mostani
Török Dalmatiára ki terjedvén. — Hogy a'
Hertzegovina Nevét a' Hertzegétől kapta
Chulmia, a' bizonyos, é Névvvel pedig melyel
Sigmond Király után iratik, a' másik Nevét
Szent Sabbásról, *Stephanus Neeman-
nus* Serviai Király fiától vette, ki-is szent életre
adván magát a' Görög Országi Athos Hegyen lévő
Klástromba ment, és ott *Sávának* neveztetett. —
Idő jártával azonban annyira vitte, hogy Serviai
Érseknek tétetek a' Konstantinápolyi Patriárka ál-
tal; kegyes Ember volt, és ezért 's némely Tsuda
réleteiért melyeket rolla mondottanak, a' Görög
Ó Hitűeknél a' Szentek Közzé számláltatott. La-
kása a' rolla neveztetett Tartományban lévő

rendszerint, a' Szent Sábai Hertzegség nevezetének eredetét innen hozhatni. —

Slavoniáról különösen

A' Nevét ez az Ország a' *Slavinusok*-tól vészi, a' Nagy *Sláv* Nemzetnek egygyik Fajától, mely a' *Dráva* és *Sáva* között le telepedett. Mostani határai tudva vagynak. De az eredeti, 's tulajdonképpen való határaitól akarok némelyeket meg jegyezni. —

A' Historicusok bizonyága szerint *Slavonia* még a' leg régibb idokban, az Alsóra 's Felsőre osztattatott, csak azon külömbséggel hogy a' mostani *Alsó* Slavonia *Felső*nek, vagy *Nap-keletinek*, és a' mostani *Felső* Slavonia (Horváth Ország mai része) *Alsó*nak vagy *Nap-nyugotinak* neveztetett; mely el osztásának eredetét *Ludovicus Germanus* idejétől vészi, a' ki a' Nap-nyugoti Slavoniába egy Fejedelmet ültetett bé, 's azt az ólta a' Francus Birodalom Oltalmába fogadta, 's attól való függésbe tette; el szakaszván a' Slavonia más részétől, mely a' *Bulgárok*nak Birodalmok alatt meg maradott, és (valamint addig az egész Slavonia) a' Bolgároktól függésbe lévő tulajdon Fejedelmei által igazgattatott.

Az akkori két felé osztott Slavonia, melyet egészfzen Tót Nemzet lakott (nyilván az Abárok Maradványival elegyesleg) nem csak a' mostani Slavoniát, és a' Horváth Országgal egybe kaptsolt részt, hanem a' Muraközöt-is, és Styriának egy részét foglalta magában, és ezen ki terjedésben, a' Magyar Királyok alatt is fokáig véterődött (*). A' Styriában lakó Vendusok valóságos Tótok, ugy a' Muraköziek is eredet szerint azok, bár immár Horváthokká váltak. —

A' Magyarok Slavoniát a' Tótok Országát, mindjárt le telepedéseknek kezdetin egészfzen meg hó-doltatták. Ez időben pedig Slavoniában egy *Salanus* nevű Fejedelem uralkodott, a' ki némely Historicusok szerint, a' Duna mellett fekvő Magyar Ország egy részével egygyütt az egész Slavoniát, némelyek szerint pedig csak a' Nap-keletit birta; a' másíknak ekkor is külön Fejedelme lévén, a' Nemet Birodalom Oltalma alatt. Mely akár hogy lett légyen, elég tudni: hogy a' Magyarok Sálánust Országától meg fosztották, 's az egész Slavoniát el foglalták. melyre csak az egy Anonymus régi Historicusuk-is hitelt érdemlő bizonyság. —

(*) Hogy Slavoniának felső része Suonimir Horváth Királynak engedtetett légyen áltál, de annak halála után, ismér a' Magyar Koronához tért, arról Horváth Országúal emlékeztem.

A Magyar Birodalom alatt Óstria felől Slavonia meg szorítottván, a Dráva túl menő részskéje pedig Magyar Országi Vármegyéhez foglaltatván, Slavonia azok közzé a határok közzé véttetődött, és azok között maradott igen sokáig 's leg továbbá változás nélkül, a melyek az ide tartozó világosító Mappában körül rekefztik.

Ugyan is historiai hitelessége vagyon annak, hogy *Croátia* a *Culpa*ig terjedett; azon feylül pedig a mostani Horváth Országnek felsőbb része is *Leopold* Tsáfszár idejéig, mindég *Slavoniához* tartozott, valamint a mostan Horváth Országhoz tartozó Rész, mely a *Culpa, Sava, Glina, (Tzettina* régen,) 's *Unna* Folyóvizei közt vagyon. Ez a Rész II. *Lajos* Királyig Slavoniához tartozott, de akkor Horváth Országhoz adatott által Is *Ferdinandnak* mint Óstria *Értz - Hertzegnek*, a ki azután is, Magyar Királlyá lévén, Horváth Országhoz birta azt. Bizonyítja ezen Résznek *Slavoniához* tartozását az is, hogy a *Zágrábi Püspökségnek*, (mely is Slavoniai Püspökség) esik Dioecesissebe, és hogy némely Helyek a melyek t. i. a Katona Jurisdictiontól ki véve vagyon, (Horváth Orzágnál emlékeztem rollok) *Zágráb Vármegyéhez* tartoznak. —

Slavoniának többnyire majd mindenkor Is *Ferdinánd* Király idejéig (a mikor t. i. a Török mind a mostani Slavoniát mind Horváth Orzágnak

nagy részét el foglalta) külön Bánja volt, a' Horváth 's Dalmát Országútól; néha azonban a' Királyi Vérből való Hertzzegek mind a' három Országot igazgatták. —

Horváth Orzági Királynak leg elsőbben 2dik *Ulászló* Király nevezte magát, az 1492 Esztendőbeli Decretumában. Slavonia, Országának ugyan, de a' Magyar Koronától meg bodoltatott, és a'val egygyesült Orzágnak 's Magyar Ország-hoz tartozó Résznek tartatott. Azomban Tót Orzágnak meg adattak eleitől fogva Orzágos Jussai, melyek szerint mindenkor Hertzsegségnek vagy Orzágnak neveztetett, — Hertzegtől, vagy Bánustól igazgattatott, Királyi engedelemmel mind addig a' mig egy része a' Töröktől el foglaltatott, különös, és azután Horváth 's Dalmát Orzággal egygyütt Ország Gyüléseket tartatott, a' Magyar Ország Gyüléseire Orzágos Követeit küldötte 's t. a. — A' mai időkben mindenikben egyenlőképpen igazgattatik Horváth Orzággal — és egy Bánus alatt vagyon. Uladislaus, Corvinus Jánosnak Slavoniát éltéig által engedte, Croatiának némely Tengeri Réseivel egygyütt, és ne hogy magát ez telyes függetlenségbe tegye: Uladislaus azon Decretumában melyben Slavoniának által engedése meg erősfittetik, magát Slavonia Királyának nevezte, Jussait kívánván fenn tartani. Más Diplomájiban sem az előtt sem azután, nem találunkk ez a' Titulussa Uladislausnak. Láttatott ő is valamint az előtte való Királyok Slavoniát, vagy

mintegy Magyar Ország részét úgy nézni vagy a' Croatia neve alatt Slavoniát is érteni. —

Már Iső Ferdinándtól fogva, Slavoniai Király nevezettel éltek a' Magyar Királyok. —

Az ide alkalmaztatott Geographiai Mappa, mind azokról melyekről emlekeztünk, tökéletes világossittásúl fog szolgálni.

Nyomtatásbeli hibák.

Pag.	8. <i>am a'</i>	olv. <i>ama</i>
—	19. <i>benuüket.</i>	— <i>bennünket.</i>
—	21. <i>között</i>	— <i>között.</i>
—	— <i>goldolni</i>	— <i>gondolni</i>
—	22. <i>Számra</i>	— <i>számára</i>
—	23. <i>és</i>	— <i>és</i>
—	27. <i>tövben</i>	— <i>töviben</i>
—	30. <i>fügynek</i>	— <i>fuggnek</i>
—	35. <i>szolltak</i>	— <i>szolljak</i>
—	38. <i>ebben</i>	— <i>ebben a'</i>
—	45. <i>kisiny</i>	— <i>kitsiny</i>
—	46. <i>kistiny</i>	— <i>kitsiny</i>
—	— <i>hogi</i>	— <i>hogy</i>
—	61. <i>kik</i>	— <i>mellyek</i>
—	65. <i>meztve</i>	— <i>mettve.</i>
—	77. <i>erejö</i>	— <i>ereje</i>
—	82. <i>Határ. szélig</i>	— <i>Határ-szélig</i>
—	94. <i>tigen</i>	— <i>igen</i>
—	100. <i>It</i>	— <i>Itt.</i>
—	101. <i>Levele</i>	— <i>Levelek</i>
—	107. <i>Koháty</i>	— <i>Koháry</i>
—	108. <i>részint.</i>	— <i>részint</i>
—	120. <i>űszve jövéd</i>	— <i>űszve-jövéd.</i>
—	132. <i>kortsosodott</i>	— <i>kortsosodott.</i>
—	136. <i>fel.</i>	— <i>fel.</i>
—	143. <i>adzó</i>	— <i>adózó.</i>
—	— <i>1779oig</i>	— <i>179oig.</i>
—	201. <i>Refortus</i>	— <i>Reformatus.</i>
—	209. <i>birta</i>	— <i>birták.</i>
—	242. <i>kik</i>	— <i>mellyek.</i>
—	246. <i>fofmálvan</i>	— <i>formálván</i>
—	258. <i>tárgázók</i>	— <i>tárgyazók.</i>
—	304. <i>készszittés</i>	— <i>kiszttetés.</i>
—	310. <i>fogáltt</i>	— <i>foglaltt.</i>
—	314. <i>Distristusok</i>	— <i>Districtusok.</i>
—	315. <i>Zengböl</i>	— <i>Zenkböl</i>
—	317. <i>tekintefekben</i>	— <i>tekintetekben</i>
—	— <i>egybe vétvén</i>	— <i>egybe-vetvén</i>
—	319. <i>valamiat</i>	— <i>valamint</i>
—	320. <i>részrol</i>	— <i>részről.</i>

A Könyv Köréhez.

A' Réz-metzsések iránt; melyeknek a' következő Levellekhez kell köttetetni:

- Az I. Tábla tartozik a' 34dik levélhez.**
- A' II. Tábla ugyan ahoz.**
- A' III. Tábla tartozik a' 39dik levélhez.**
- A' IV. Tábla tartozik az 55dik Levél után.**
- Az V. Tábla tartozik a' 135dik Levélhez.**
- A' VI. Tábla tartozik a' 154dik Levélhez.**
- A' VII. Tábla tartozik a' 292dik Levélhez.**
- A' VIII. Tábla tartozik a' 265dik Levelhez.**
- A' IX. Tábla tartozik a' 285dik Levélhez.**
- A' X. Tábla tartozik a' 333dik Levél után.**